****

MAHABHARAT SAMPURN 18 PRAVA

(Nepali)

****

महाभारतको विषय-सूची

श्री वेदव्यास रचित

महाभारत-आदिपर्व

मङ्गलाचरण

लामू सूँढ र एक-दन्त जनका * कल्याण कर्ता प्रभो ! ।
लड्डू खूब रुचाउने उदर झन् * जस्को छ ठूलो विभो ॥
त्यस्ता श्रीगणराजका चरणमा * पसेर विन्ती गरी ।
राम्रो बुद्धि, विवेक, शक्ति दिनुहोस् * माग्छु म पाऊ परी ॥१॥
वीणा पुस्तक - धारिणी अभयदा * हे श्वेत-वस्त्रावृता ! ।
तिम्रै पाइ दया कृपा जनहरू * हुन्छन् सुखी सर्वदा ॥
वाणी रूप सरस्वती हजुरको * गर्छन् सबै स्वागत ।
पाऊँ लेख्न भनी सुबुद्धि म पनी * ठूलो महाभारत ॥२॥
जान्नू ब्रह्मस्वरूप श्रेष्ठ सबमा * हुन् कृष्ण नारायण ।
उन्का नित्य सखा स्वरूप नरमा * हुन् श्रेष्ठ श्री अर्जुन ॥
सुन्दा यी दुइको अपार महिमा * आश्चर्य मान्छु मत ।
जानेसम्म महात्म्य लेख्छु दुइको * पूरा महाभारत ॥३॥

माहात्म्य

अष्टाशीति सहस्र शौनकहरू * पैल्हे कुनै कालमा ।
गर्थे पूजन यज्ञ-याग हरिको * त्यो नैमिषारण्यमा ॥
ज्ञानी शिष्य थिए पराशरजिका * उग्रश्रवा नामका ।
डुल्दै तीर्थ सबै सुआश्रम महाँ * आई पुगे सूतका ॥१॥

देखी शास्त्र कथा पुराणहरूका * ज्ञाता तपस्वी कन ।
ढोगे सञ्च-विसञ्च सोधि सबले * राखेर उच्चासन ॥
काहाँबाट सवारि भो हजुरको * ऐह्ले यहाँ हे मुनि !
आज्ञा गर्नुहवस् प्रसन्न मनले * सारा दयालू बनी ॥२॥
यस्तो प्रश्न सुनी सकेर सबको * उग्रश्रवाले भने ।
डुल्दै तीर्थ समन्त पञ्चक कुरू * -क्षेत्रादि सारा सुने ॥
पैल्हे कौरव-पाण्डवादि विरको * संग्राम जाहाँ भयो ।
त्याहाँबाट यता हजूरहरूको * दर्शन्‌विषे मन् गयो ॥३॥
इच्छा जे मनमा छ सुन्न सबको * भन्नू भए यो घरी ।
जानेको जति भन्दछु म खुशिले * विस्तार सारा गरी ॥
यस्तो उत्तर शौनकादि ऋषिले * उग्रश्रवाको सुनी ।
सल्लाहा सबले गरीकन भने * आनन्दले हे मुनि ! ॥४॥
ब्रह्मज्ञान, विराग, धर्म, धनको * औ काम मोक्षादिको ।
व्याख्या-पूर्ण पुराण सुन्न अहिले * इच्छा छ सम्पूर्णको ॥
यस्तो प्रश्न ति शौनकादि ऋषिको * उग्रश्रवाले सुनी ।
लागे भन्न पुराण श्रेष्ठ सबमा * सार्‍है दयालू बनी ॥५
कोही काल म हस्तिनापुर महाँ * पैल्हे गएको थिएँ ।
सारा भारतको कथा त्यहिं बसी * सानन्द सुन्दो भएँ ॥
त्यो झैं श्रेष्ठ पुराण छैन अरु क्वै * कल्याणका खातिर ।
गर्छु लोक हितार्थ वर्णन यहाँ * सुन्नूहवस् सादर ॥६॥
सोधे फेरि ति शौनकादि ऋषिले * उग्रश्रवाजी कन ।
पाल्नूभो अघि हस्तिनापुर महाँ * के कामले सज्जन ! ॥
सुन्नूभो कसरी भने अघि त्यहाँ * कस्ले महा - भारत ।
पाऊँ सुन्न कथा उही हजुरले * सुन्नू भएको छ त ॥७॥

यस्तो प्रश्न ति शौनकादि ऋषिको * उग्रश्रवाले मुनी ।
लागे भन्न पुराण भारत सबै * विस्तार गर्छु भनी ॥
यस्तो चार पदार्थ ज्ञान सहजै * पाइन्छ संसारमा ।
भन्ने जानि गरे प्रकाश खुशिले * श्री व्यासले लोकमा ॥८॥
ठूलो भारत झैं पुराण अरु क्वै * छैनन् भनी ठान्दछ ।
यस्को सेवनले अलभ्य भवमा * क्यै छैन लौ भन्दछ ॥
ब्रह्मज्ञान, श्रुति-स्मृति सब कुरा * पूरा हुनाले गरी ।
यस्को वर्णन गर्नलाइ म पनि * सक्तिन लौ राम्ररी ॥९॥

जनमेजयको सर्प-यज्ञ र आस्तिकद्वारा सर्पहरूको रक्षा

नाती अर्जुनका परीक्षित भनी * राजा प्रतापी थिए ।
शृङ्गीले नृपलाइ श्राप भुलमा * सा-हे नराम्रो दिए ॥
मर्नेछौ तिमि सर्पले डसि भनी * तिन्ले भनेथे जब ।
पौंच्यो तक्षक भूपका महलमा * नै टोक्नलाई तब ॥१०॥
पैल्हे विप्र बनी पुगेर नृपका * साम्ने त नागै बन्यो ।
टोकी भूपतिलाई फर्किकन त्यो * सानन्द जाँदो भयो ॥
यो संवाद सुनेर कश्यप हिंडे * राजा बचाऊँ भनी ।
भेटी तक्षकले भने जति दियो * सम्पत्ति फर्के तिनी ॥११
त्यो तीखो विषले परीक्षित मरे * तिन्को भएथ्यो क्षय
यो संवाद सुनेर क्रोधित भए * तत्काल जन्मेजय ॥
मा-यो व्यर्थ पिताजिलाई खलले * भन्दै रिसाई कन ।
थाल्ने गर्न ति सर्प-सत्र बलियो * डाकी सबै ब्राह्मण ॥१२॥
लागे आहुति हाल्न वेद-विधिले * मन्त्रैर राम्रो गरी ।
आई नागहरू मरे थरिथरी * यज्ञाग्नि भित्रै परी ॥

धूआँले गरि यज्ञको दश - दिशा * आकाश ढाकी दियो ।
ढाक्दा बादलले त वर्षण पनी * होला कि झैं देखियो ॥१३
कोही चित्र-विचित्र, श्वेत हरिया * काला र नीला अनि ।
राता नाग बुचे, ठुटे कति निकै * लामा र साना पनि ॥
लागे पर्न उडेर आई सहजै * यज्ञाग्निमा ती जब ।
हाहाकार परेर तक्षक अनी * सान्हे डराए तब ॥१४॥
भागी स्वर्ग पुगेर देखि बलियो * श्री इन्द्रको आसन ।
गोड़ामा गई बेहिईकन बसे * होला भनी रक्षण ॥
वैशम्पायन यज्ञमा गई त्यहीं * भन्थे महा - भारत ।
मैले ताहिं बसी सुनें सब कथा * सुन्थे ति जन्मेजय ॥१५॥
आयो सोहि कथा प्रसङ्गवशले * आमा रिसाई कन ।
मर्नेछौ डढि यज्ञमा नृपतिको * सम्पूर्ण हे दुर्जन ! ॥
भन्ने श्राप दिइन् र पूर्ण हुन त्यौं * नागादि धेरै मरे ।
रक्षा तक्षकको र नागहरूको * आस्तीकजीले गरे ॥१६॥

कद्रू, विनता र गरुड़ वृत्तान्त

यो वृत्तान्त सुनेर शौनकहरू * आश्चर्य मानी कन ।
सोधे श्राप दिइन् कसोरि जननी * -ले कुन् परी कारण ?
फेरि आस्तिक को थिए र कसरी * रक्षा गरे नागको ।
यो विस्तार सहित् बताउनुहवस् * इच्छा भयो सुन्नको ॥१७
यस्तो प्रश्न सुनी सकेर सबको * उग्रश्रवाले पनि ।
लागे भन्न प्रसंगपूर्वक कथा * सान्हे दयालु बनी ॥
कद्रु औ विनता अघी घर बसी * गर्थे कुरा क्वै दिन ।
कद्रुले विनताजिलाइ त भनिन् * योटा कुरा लौ भन ॥१८

कस्तो रङ्ग छ लौ बताउ तिमिले * श्री इन्द्रका अश्वको ।
केही बेरपछी भनिन् ति विनता * -ले अश्व सेतो छ त्यो ॥
कद्रुले पनि झट्ट उत्तर दिइन् * सेतो भए तापनि ।
कालो पुच्छर देख्दछु बुझ तिमी * पक्का भनेको भनी ॥१९॥
मान्दीनौ यदि यो कुरा त अहिल्यै * लौ जाउँ हेर्ना कन ।
त्यस्को निम्ति गरौं कबोल पहिले * मैले भनेको सुन ॥
बस्नूपर्दछ चाकरी गरि जनम् * पर्यन्त जित्ने कहाँ ।
बाजी थाप गरी कबोल अनि गै * हेरौं दुवैले त्यहाँ ॥२०॥
फर्के आपुसमा गरी प्रण दुवै * सानन्द आफ्ना घर ।
कद्रुले घरमा गई सुत सबै * डाकिन् भई तत्पर ॥

कद्रू र विनताको प्रतिज्ञा एवं निर्णय

कालो पुच्छर पारिदेउ हयको * मौका छ यो हे सुत !
मान्दैनौ यदि यो कुरा जुनिभरी * दासी हुनेछु म त ॥२१॥

आमाको सुनि बात नागहरूमा * धर्मात्म जो जो थिए ।
यस्तो धर्म-विरुद्ध काम जननी ! * गर्दीन भन्दा भए ॥
यस्तो उत्तर पुत्रको सुनि निकै * माता रिसाई गइन् ।
श्री जन्मेजयको डढेर मखमा * दुष्टात्म मर्छौ भनिन् ॥२२
माताको सुनि श्राप धार्मिक जती * बोल्दै नबोली बसे ।
दुष्टात्मा जतिले म गर्दछु भनी * तत्काल कम्मर कसे ॥
बेह्रीए गइ रौंभरी पुछरमा * उच्चैश्रवाको जब ।
पौंचे स्वर्गपुरी दिदी र बहिनी * त्यो हेर्नलाई तब ॥२३॥
देखाईकन कद्रुले छल गरी * मैले जितें लौ भनिन् ।
बाजी हार भयो भनेर विनता * दासी भएरै बसिन् ॥
बेला पूर्ण भयो र श्रीगरुड़जी * फुल् फोरि पैदा भए ।
माताको सुनि कष्ट हो छल भनी * कद्रू कहाँ ती गए ॥२४॥
भन्छन् हे जननी ! बताउनुहवस् * के काम गर्दा महाँ ।
दासीको पदबाट मुक्त सहजै * हुन्छिन् यि माता यहाँ ।
कद्रुले सुनि बात यो गरुड़को * बोलिन् खुशी भैकन ।
ल्याऊ अमृतको घड़ा र विनता * फुक्का हुनेछन् सुन ॥२५॥
तिन्को बात सुनेर श्री गरुड़जी * जाँदा भए स्वर्गमा ।
देखाएर ठुलो पराक्रम जिते * योता सबै युद्धमा ॥
शान्ती पार्न भनेर विष्णु रणमा * पौंचे भई तत्पर ।
भन्नूभो तिमि माग हे गरुड़जी ! * इच्छा भएको वर ॥२६॥
पाई दर्शन नाथको कर दुवै * जोरेर पाऊ परे ।
बोले—बस्न म पाउँ सेवक बनी * यी पाउका हे हरे ! ॥
फेरी युद्ध गरेर जित्न नसकुन् * कैल्हे कसैले पनि ।
तिन्को बात सुनेर झट्ट प्रभुजी * बोले 'तथास्तु' भनी ॥२७

अन्तर्धान भए हरी गरुड़ले * बोके सुधाको घट ।
देखी इन्द्र अघी सरीकन भने * जान्छौ कहाँ लौ पख ॥
गर्छौ व्यर्थ अनीति यो किन ठुलो * सद्धर्म त्यागी भन ।
तिन्को बात सुनेर श्रीगरुड़जी * भन्छन् बुझाईकन ॥२८॥
यौटा काम परेर अमृत लिई * जाँदैछु ऐल्हे कहीं ।
मेरो काम सकेपछि हजुरले * ल्याए त भैगो यहीं ॥
मैले दिन्न अरू कसैकन कहीं * हे इन्द्र ! यो अमृत ।
बोले इन्द्र कुरा सुनी गरुड़जी * तिम्रो खुशी छ म त ॥२९
जे इच्छा मनमा छ माग वर त्यौं * दिन्नू भनेथे जब ।
मेरा हुन् अहरा भने गरुड़ले * यी नाग जाती सब ॥
पाएथे जब इन्द्रबाट वर त्यो * बोकी छिटै अमृत ।
कद्रुका नगिचैं लगी घट धरे * तिन्ले बिना मद्दत ॥३०
बोले हे जननी ! भइन् कि अबता * फुक्का यि माता यहाँ ।
चाँडो मुक्ति दिनूहवस् हजुरले * मेरा अगाडी महाँ ॥
देखी अमृतको घड़ा नगिचमैं * कद्रु खुशी भै गइन् ।
भन्छिन् बाबु ! नमान दुःख विनता * दासत्वदेखी छुटिन् ॥३१॥
डाकी नागहरू सबै गरुड़ले * भन्दा भए लौ अब ।
आओ स्नान गरेर अमृत यहीं * खाओ बसी लौ सब ॥
केही बेर गरी विचार मनमा * राम्रो कुरा हो भनी ।
लागे गर्न गएर स्नान नदिमा * ती नाग सारा अनि ३२
मौका छोपी लिएर अमृत गए * श्री इन्द्र आईकन ।
मिथ्या बात हुँदैन सत्य कहिले * भन्छन् सदा सज्जन ॥

यो वृत्तान्त प्रसन्न भैकन सदा * सुन्ने र भन्ने जति।
भोगी सौख्य यहाँ गएपछि उहाँ * सप्रन्छ उन्को मति ३२

आस्तिकको उत्पति र नाग-रक्षा

त्यो आख्यान सबै सुनाउनुभयो * श्री सूतजीले जब।
लागे भूपति सोध्न चित्त नबुझी * आफ्नो इरादा सब।
ब्रह्मन् ! आस्तिकको कथा अब सबै * भन्छु म विस्तारले।
इच्छा भूपतिको बुझीकन भने * पूरा कथा सूतले ॥३४॥
तिम्री छन् बहिनी स्वयं घर जरत् * -कारु भनी नामकी।
सोही नाम हुने ऋषीश्वर पनी * छन् एक हे वासुकी ! ॥

आस्तिक द्वारा नाग—रक्षा

गर्नेछन् तिनिले विवाह तिमिले * बैन्ही दिनेछौ जब।
होलान् आस्तिक नाम पुत्र ऋषिका * ज्ञानी तपस्वी तब ॥३५॥
गर्नेछन् जब भूपले मख ठुलो * त्याहाँ पुगी आस्तिक।
बन्नेछन् सब नाग जातिहरूको * यौटा ठुलो क्षक ॥

यो आज्ञा विधिको सुनेर घरमा * फर्केर आए पनि।
गर्थे नित्य विचार मिल्छ कसरी * बैह्नीदिने यो भनी ॥३६॥
बोल्ले सूत सबै ऋषीश्वरहरू * सुन्नोस भई सुस्थिर।
ज्ञानी एक थिए कुनै ऋषि जरत् * -कारु भनी सुन्दर।
डुल्दै क्वै वनमा पुगेर तिनिले * देखे कुवा दुस्तर।
झुण्डेका नर घेर कूप विचमा * खुट्टा गरी माथितर ३७
पक्रेका पनि घाँसको अति झिनो * त्यान्द्रो सबैले थिए।
मूसाले सब घाँसका त्यहि जरा * बिस्तार काट्तै थिए॥
सोधे झट्ट दया गरेर ऋषिले * देखेर त्यो दुर्गति।
को हौ पाप गरेर के हुन गयो * कुन् हेतुले यो गति ३८
हुन्छौ मुक्त भने म दिन्छु तपको * क्यै भाग आफ्नो बरु।
यस्ता बात सुनी सकेर ऋषिको * बोले ति सान्छेहरू॥
अर्काको तपबाट भाग कहिल्यै * लिन्नौं दिए तापनि।
हाम्रो पुण्य ठुलो छ घोर तपको * पैल्हे गरेको मुनि!॥३९
यो हो कि फल पापको भनि तिमी * मन्मा नठाने तर।
ख्याति प्राप्त प्रसिद्ध वंश द्विज नै * हौं हामि यायावर॥
छोरो एक थियो गृहस्थ नभई * त्यागी हुनाले गरी।
लाग्यो वंश विनाश गर्न सुतको * मूर्ख्याइँले यो घरी॥४०
मर्लो वृद्ध भएपछी सुत 'जरत्- * कारु' पनि क्वै दिन।
हामी झैं गरि कूपमा पनि यहीं * त्यो आउला झुण्डिन॥
पानी पिण्ड र वंश वृद्धि हुनको * युक्ति र बाटो छ यो।
त्यस्ले शुद्ध गरे विवाह सहजै * यो कष्ट जाने थियो॥४१
ज्ञानी ठानि तपाइँलाइ मनको * सारा सुनायौं कुरा।
भेटी दुष्ट कुपुत्रलाई सजिलो * शिक्षा दिन्होस् पुरा॥

येती बात सुनी सकेर ऋषिले * सन्ताप मानी कन।
वाणी नम्र तुल्याइ पितृकन यो * भन्दा भए सज्जन ! ॥४२
मेरा पितृहरू ! कुबुद्धि र 'जगत * -कारू' भनी नामको।
मैं हुँ पुत्र हजूरको दुख दिई * भारी लिएँ पापको ॥
गर्छु झट्ट गई विवाह पहिले * सन्तान होला जब।
हाम्रो वंश बढ़ाइ कष्ट सहजै * टार्नेछ त्यस्ले सब ॥ ४३
आफ्नै नाम हुने सुपात्र सुमुखी * कन्या मिले सुन्दरी।
आए दिन्छु भनेर क्वै यदि भने * गर्छु विहा त्यैं घरी ॥
आफ्ना वंशजलाइ यैं तरहको * धेरै दिई सान्त्वना।
फर्के गर्छु विवाह लौ अब भनी * मन्मा गरी कल्पना ॥४४
यो संवाद सुनेर वासुकि गए * बैन्ही लिई सुन्दरी।
यौटै नाम रहेछ हामि दुइको * भन्ने बुझी राम्ररी ॥
डाकी ब्राह्मण वेदको विधि 'जरत् * कारू' मुनीले गरी।
कन्यादान लिए गृहस्थि अब लौ * हुन्छु भनी त्यैं घरी ॥४५

जरत्कारू पत्नी पति पनि जरत्कारु दुइका।
पछी आस्तिक भन्ने सुत असल यौटा हुन गया ॥
ठुला विद्वान् ज्ञानी सकल गुणले पूर्ण ति थिए।
दुवै कुलको वृद्धि गरुँ भनी उनीले मन दिए ॥४६॥

थालेथे जब यज्ञ पितृ-रिसले * जन्मेजयैले ठुलो।
पापी नाग जती डढेर मखमा * सारा भएथे धुलो ॥
आँटै मर्न भनेर तक्षक लुके * श्री इन्द्र काहाँ गई।
इन्द्रासन्‌मनिको असाध्य बलियो * खाँबो भरी बेरीई ॥४७॥
यो संवाद सुनेर आस्तिक पुगे * त्यो यज्ञ हुन्थ्यो जहाँ।
थाले गर्न गुणानुवाद नृपको * जोरेर बाहु तहाँ ॥

भन्छन् यज्ञ गरे ठुलो नरपते * यस्तै मरुतले पनि ।
मागे याचक भिक्षुले जति जहाँ * तिन्ले दिए लौ भनी ४८
शर्याती, मनु इन्द्र आदि सबले * यज्ञादि धेरै गरे ।
दुःखी निर्धन भिक्षुको धन दिई * संकष्ट सारा हरे ॥
आएँ माग्न हजूरको मखमहाँ * मैले पनी क्यै कुरा ।
इच्छा पूर्ण अवश्य हुन्छ मनमा * विश्वास मान्छु पुरा ॥४९
विन्ती आस्तिकमो सुनेर नृपले * मन्मा गरे निश्चय ।
जे माग्छन् यिनिले मदिन्छु खुशिले * मान्दीन केही भय ॥
होताले मनको कुरा नृपतिको * तत्काल जानी कन ।
भन्छन् आस्तिकलाई हुन्न अहिले * जे माग्दछन् सो दिन॥५०
आई तक्षक यज्ञको हवि बनी * मर्दैन जैल्हे तक ।
वाचा हार्नु हुँदैन हे नरपति ! * पर्खुन् वरू आस्तिक ॥
श्री जन्मेजयले भने जसरि त्यो * मर्नेछ आई यहाँ ।
मोही यत्न गिरौं विलम्ब नगरी * उम्केर जाला कहाँ ॥५१
होताले अनि भूपतिकन भने * त्यो दुष्ट भाग्दै गई ।
लुकेको छ गएर स्वर्ग-पतिको * आसन्मनी बेरिई ॥
होताको सुनि बात क्रोधित भई * बोले ति जन्मेजय ।
तान्नूपर्छ तुरुन्त मन्त्र बलले * केही नमानी भय ॥५२
आज्ञा भूपतिको सुनेर द्विजले * आह्वान गर्दा भए ।
लाग्यो हल्लन बेसरी सुरपती * सासन्समेत् तानिए ॥
त्यस्तो घोर सुनेर शब्द द्विजले * भन्दा भए भूपति ! ।
आयो तक्षक तानिएर मखमा * त्यो हुन्छ लौ आहुति ॥५३
राजन् ! आस्तिकको बुझेर मनको * इच्छा पुऱ्याई दिनोस् ।
आएका अतिथि भएर अहिले * रित्तै नफर्काउनोस् ॥

सोधे आस्तिकतर्फ हेरि नृपले * के माग्दछौ लौ भन ।
जे माग्छौ तिमिलाइ दिन्छु प्रण यो * भैले गरेको सुन ॥५४॥
वाचा बन्धनको कुरा नृपतिको * तिन्ले सुनेथे जब ।
जोरी हात दुवै विनम्र भइ यो * भन्दा भए ती, अव ॥
थाम्नूहोस् नृप ! सर्प-सत्र अहिल्यै * इच्छा छ मेरो यही ।
मान्नूहुन्न भने हुनेछ सहजै * सर्प विनाको मही ॥५५॥
बोले भूपति फेरि आस्तिक ! तिमी * लौ माग केही अरू ।
नाना रत्न सुवर्ण भूषण मही * सम्पत्ति दिन्छू वरू ॥
बोले आस्तिक व्यर्थ हो मकन त्यो * चाहिन्न केही पनि ।
चाँडै बन्द गराउनोस् मख वरू * राजन्!दयालू वनी ॥५६॥
जिद्दी आस्तिकको र आफ्नु प्रणको * क्यै बेर चिन्ता गरी ।
डाकी ऋत्विक, विप्रलाइ नृपले * भन्दा भए त्यै घरी ॥
गर्नूहोस् द्विजहो ! समाप्ति मखको * हारें म वाचा यहाँ ।
पाउन् जीवन-दान सर्प अहिले * छन् शेष जो जो जहाँ॥५७
आज्ञाले नृपको गरे ति द्विजले * तत्काल पूर्णाहुति ।
यो संवाद सुनेर तक्षक गए * आनन्द मान्दै अति ॥
धेरै सर्प गएर वासुकि कहाँ * सम्चार भन्दा भए ।
जै जै आस्तिकको भनेर तिनिले * आशीष धेरै दिए ॥५८॥

यो नागको शुभ चरित्र खुशी भएर ।
जो गर्छ पाठ प्रतिदिन् धरि भक्ति धेर ॥
भोग्नेछ सौख्य पृथिवी तलमा रहेर ।
मिल्नेछ मुक्ति पछि स्वर्गपुरी गएर ॥५९॥

अमृत मन्थन

मन्छन् सूतजि शौनकादि ऋषिहो * फेरि कुनै कालमा ।
यौता दानव मन्दराचल पुगे * श्रीविष्णुका साथमा ॥
साराको मतले ति शेष प्रभुले * पर्वत् उखेली लिए ।
मथ्नूपर्छ समुद्रलाइ भनि त्यो * ल्याएर राख्दा भए ॥६०॥
विष्णु कच्छप रूपले तल बसे * डोरी भए वासुकी ।
पक्के पुच्छर देवले; असुरले * पक्के मुखैमा कसी ॥
यौता दानवले समान बलले * गर्दा भए मन्थन ।
आगो झैं मुखबाट शेष प्रभुको * थाल्दोभयो निस्कन ॥६१॥
त्यस्को तेज खपेर दानवहरू * तान्नै नसक्ने भए ।
विष्णूले ति दुबै थरीकन त्यहाँ * क्यै शक्ति आफ्नू दिए ।
पाएथे जब श्रेष्ठ तेज हरिको * झन् गर्न लागे बल ।
जन्तू पर्वतका तथा उदधिका * सारा भए खल्बल ॥६२॥
गर्दा मन्थन सिन्धुबाट पहिले * श्री चन्द्रमा निस्किए ।
लक्ष्मी फेरि सुरा र कौस्तुभमणी * पालो सँगै देखिए ॥
निस्केथे अनि पारिजात सुरभी * गाई र धन्वन्तरी ।
आफ्नू हातमहाँ भरी अमृतको * बोकी घड़ा त्यै घरी ॥६३॥
केही बेर गरे कचिङ्गल निकै * देखेर त्यो अमृत ।
पाए इन्द्रजिले असाध्य वलियो * निस्क्यो र ऐरावत ॥
निस्केथ्यो अनि कालकूट विष त्यो * श्री शम्भुलाई दिए ।
त्यो राख्दा लगि कण्ठमा पशुपति * श्री नीलकण्ठै भए ॥६४॥
पाएनन् जब श्रीरमा अनि सुधा * क्रोधित् भए दानव ।
बोकी अमृत मोहिनी स्वरूपको * आफैं बने माधव ॥

पंक्ति-चन्द्र भई दुवै थरि बसे * लौ खाउँ अमृत भनी ।
खाएथे सब देवले असुरको * के भाग दिन्थिन् तिनी ६५

समुद्र मन्थन

द्यौताकै बसि पंक्तिमा छल गरी * खायो सुधा राहुले ।
त्यो संकेत गरे तुरुन्त हरिमा * श्रीचन्द्र औ सूर्यले ॥
घाँटी काटिदिए सुधा उदरमा * पुग्नै नपाई कन ।
सोही वैर लिई अझै पनि दुवै * -लाई लखेट्तै छन ६६
बसैंनी जति लाग्दछन् ग्रहण ती * छाया उनै राहुको ।
हो भन्ने छ कतै जन-श्रुति पनि * पाइन्छ यै लोकको ॥
पाएनन् जब श्रीरमा अनि सुधा * ठूलो कचिंगल् गरे ! ।
द्यौता दानव अस्त्र-शस्त्र लिइ झन् * वद्नै अगाडी सरे ॥ ६७
त्यो देवासुर नामको हुन गयो * संग्राम ठूलो जब ।
मारीए असुरादि धेर रणमा * ती दैत्य औ दानव ॥

त्यागी श्री हरिले पनी स्वरूप त्यो * आफ्नू भुवन् मोहिनी ।
लागे चक्र चलाइ काट्न रणमा * कालाग्नि जस्तै बनी ॥६८

छाड्थे बराबरि दुवै थरि अस्त्र तीक्ष्ण ।
हान्थे गदा परशु पट्टिश शक्ति बाण ॥
श्रीविष्णुको मिली सहाय ति देवताले ।
पाए जती असुर दानव मार्न थाले ॥६९॥
लौ काट मार खललाई छिटै पछार ।
यो दुष्टको शिर त कन्दुक झैं उफार ॥
यै शब्दको ध्वनि सबैतिरनै सुनिन्थ्यो ।
पृथ्वीभरी शिर तथा गिंड देखिइन्थ्यो ॥७०॥
गर्थे दुवै थरि परस्पर मल्ल-युद्ध ।
खान्थे मिली लुछी-लुछिकन मासु गिद्ध ॥
यो युद्धको अरु कतै उपमा सुनिन्न ।
जत्ती गरे पनि त वर्णन झन् सकिन्न ॥७१॥
संग्राममा विजय भो जब देवताको ।
फैली गयो लहर खूब प्रसन्नताको ॥
द्यौताहरू रण जिती घर फिर्न थाले ।
श्री इन्द्रले लगि सुधा घर राखिहाले॥ ७२॥
श्री विष्णुका चरणमा निहुराइ माथ ।
जो यो कथा सरस सुन्दछ भक्तिसाथ ॥
यो लोकमा धन र सौख्य प्रशस्त पाई ।
बस्नेछ स्वर्ग पुरिमा पछि त्यो रमाई ॥७३॥

महाभारतको उपक्रम र वेदव्यासको जन्म

बोले सूत सकेर आस्तिक कथा * हे शौनकादी मुनी ।
पैल्हेको इतिहास नागहरूको * मैले भनें त्यो सुनी ॥
के सुन्ने मनमा छ लौ भन सबै * भन्छु म जाने जति ।
यो आज्ञा सुनि सूतको खुशि भए * श्री शौनकादि अति ॥७४
जोरी हात दुवै प्रसन्न मनले * बोल्दा भए शौनक ।
श्री जन्मेयजले सुने अधि कथा * जुन् श्री महाभारत ॥
हामीलाइ पनी सुनाउनुहवस् * सानन्द सोही कथा ।
बढ्ने भक्ति र पाप-ताप मनको * सम्पूर्ण हर्ने व्यथा ॥७५
श्रोता योग्य मिलेर विष्णु पदमा * देखेर श्रद्धा पनि ।
थाले 'भारत' भन्न सूत मुनिले * सारा दयालु बनी ॥
रक्षा आस्तिकले गरे सकल ती * नागादिको, यज्ञमा ।
चाँडै यज्ञ समाप्त गर्न नृपले * आज्ञा दिए विप्रमा ॥७६
पारी यज्ञ समाप्त त्यै बखतमा * जन्मेजयैले भने ।
सुन्छु भारतको कथा कहनुहोस् * ज्ञानी दयालु मुने ! ॥
छोरा श्रीकुरुका र पाण्डु-सुतमा * वैरत्व कैले भयो ? ।
कस्ता कर्महरू गरेर पछि के * भो सुन्नमा मन् गयो॥७७॥
यस्तो प्रश्न गरेर मौन हुनुभो * श्री भूपतीजी जब ।
वैशम्पायनलाइ व्यास मुनिले * आज्ञा गरे लौ अब ॥
हे बाबू ! तिमी शिष्य हौ, नृप पनी* छन् योग्य श्रोता यहाँ ।
सारा भारतको कथा भन तिमी * पैह्ले सुनेको उहाँ ॥७८॥
यो आज्ञा गुरुको सुनी मनमहाँ * श्रद्धा बढी बेसरी ।
वैशम्पायनले प्रणाम गुरुजी * -लाई गरी राम्ररी ॥

लागे भारतको सुनाउन कथा * आज्ञा गुरूको भई ।
हे राजन् ! अब सुन्नुहोस् शुभ कथा* श्रीकृष्णमा मन् दिई ॥७९

संक्षेपमा सब कथा ऋषिले सुनाए ।
तृप्ती भएन भनि भूपतिले सुध्याए ॥
विस्तारले सब कथा मुनि ! सुन्न पाउँ ।
मौका र योग्य गुरु सुन्न कहाँ म पाऊँ ॥८०॥

त्यो दुर्योधन दुष्टको र शकुनी * पापात्म दुःशासन ।
अन्धा ती धृतराष्ट्र, कर्ण र अरू * जो जो थिए दुर्जन ॥
साराको ति कुकर्मलाई कसरी * पाँचै जनाले सहे ? ।
जूआमा छलिई गएर वनमा * कस्ता प्रकारले रहे ॥८१॥

ती द्रौपदी जगत-सुन्दरिलाई तानी ।
ल्यायो लछारि खलले डर क्यै नमानी ॥
हेरेर नै फगत भस्म ति पार्न सक्थिन् ॥
कुन् हेतुले गरी सबै तिनिले सहीथिन् ॥८२॥

मारे अर्जुनले ठुलो रण गरी * सम्बन्धि आफ्नै किन ?
सोधेको हुँ हजूरलाई मनमा * आश्चर्य लागी कन ॥
यो सम्पूर्ण कथा सुनाउनुहवस् * तिन्ले भनेथे जब ।
वैशम्पायनले बुझाइकन त्यो * फेरी सुनाए सब ॥८३॥

उपरिचर भनेका क्यै थिए भूप ज्ञानी ।
निशिदिन तिनि गर्थे धर्म नै योग्य ठानी ॥
तप गरिकन ठूलो चेदिको राज्य पाए ।
सुख दिइ पुरवासीलाइ कीर्ति कमाए ॥८४॥

रानी थिन् 'गिरिका' भनेर वसुकी * लक्ष्मी सरी सुन्दरी ।
मागिन् क्यै दिनस्नान् गरेर ऋतुदान्* तिन्ले अगाड़ी सरी ॥

मारी हिंसक जन्तु छानि वनका * लौ देउ मासू भनी ।
मागेथे निज पितृले वचन त्यो * नाघ्नै नसक्ता तिनी ॥८५॥
बोकी शस्त्र हिंडे तुरुन्त वनमै * सम्झे ति रानी कन ।
कामोद्दीपन भै स्खलित हुन गए * ती भूप सोही क्षण ॥
यौटा पात टिपेर वीर्य त्यसमा * तत्काल थापी लिए ।
रानीलाइ दिनू भनेर वसुले * क्वै बाजलाई दिए ॥८६॥
बोकी पात उडेर पक्षि नभमा * जाँदै थियो वेगले ।
देख्यो श्री यमुना नदी उपरमा * अर्को कुनै बाजले ॥
झम्ट्यो आइ दुवै लडेर जलमा * त्यो वीर्य खस्तो भयो ।
पाई श्राप भएर मत्स्य जलमा * बस्थ्योत्यसैलेनिल्यो॥ ८७॥
मैन्हा पूर्ण भएपछी नजिकमा * माझीहरूले भई ।
हाली जाल समाइ मत्स्य त्यहि नै * ल्याए सबैले गई ।
निस्के बालक-बालिका दुई जना * त्यो मत्स्य चिर्दा महाँ ।
माझीले लगि झट्ट हाजिर गरे * तिन्लाइ राजा कहाँ ॥८८॥
राखे बालक भूपले पछि तिनी * नै 'मत्स्य-राजा' भए ।
कन्याचाहिं तुरुन्त भूप वसुले * त्यै माझिलाई दिए ॥
माछाकै सरि देहबाट तिनिको * दुर्गन्ध जो आउँथ्यो ।
भन्थे सत्यवती सबै तर त्यसै * -ले 'मत्स्य-गन्धा' भयो८९
माझीका घरको सबै थरि तिनी * काममा अघी सर्दथिन् ।
डुङ्गामाथि चढाइ मानिसहरू * ती नित्य नै तार्दथिन् ॥
पारी जान भनी पराशर मुनी * आए त्यहाँ क्वै दिन ।
देखी रूप अपूर्व सत्यवतिको * क्यै बेर हेरीकन ॥९०
बोले हे सुमुखी ! समागम गरौं * हामी दुवैले यहाँ ।
ज्ञानी श्रेष्ठ तपी स्वयं हुन गए * ती मूढ जस्तै त्यहाँ ॥

बोलिन् सत्यवती डुबै तट भरी * हेरी रहेछन् सब ।
गर्नू हुन्छ कसोरि भोग अहिले * डुङ्गामहाँ लौ अब ॥९१
तिन्को बात सुनी सकेर तपको * शक्ती हुनाले गरी ।
तत्कालै कुइरो बनाइ मुनिले * ढाकी दिए राम्ररी ॥
देखी छक्क परेर सत्यवतिले * बिन्ती गरिन् हे मुने !
कन्या छु म पिताजिको अधिनमा * के भन्दछन् यो सुने ॥९२
त्यस्तो काम गरेर गर्भ रहला * के भन्नु मैले गई ।
लज्जा शील त्यजेर बाच्नु कसरी * मनैछु दुःखी भई ॥
यस्तो बात सुनी पराशर मुनी * बोले खुशी भैकन ।
मेरो पूर्ण गऱ्यौ मनोरथ भने * कन्यै रहन्छयौ सुन ॥९३
मागी ल्यौ वरदान दिन्छु सुमुखी * इच्छा भएको सब ।
मेरो हुन्न वृथा अनुग्रह कबै * शंका नमाने अब ॥
यस्तो बात सुनेर सत्यवतिले * क्यै बेर चिन्ता गरी ।
बोलिन् गन्ध शरीरबाट अहिल्यै * जावोस् सुगन्धी छरी॥९४
फैलीयोस् अनि एक योजन भरी * बास्ना मिठो हे मुनि !
यस्तो बात सुनी 'तथास्तु' मुनिले * बोले दयालु बनी ॥
इच्छापूर्ण गरी पराशर मुनी * सानन्द फर्की गए ।
छोरा व्यास भएर सत्यवतिका * तत्काल पैदा भए ॥९५॥
बोले हे जननी ! मलाइ कहिले * डाक्नू भए दर्शन ।
दिन्छु एति भनी हिंडी पनि गए * श्री 'कृष्ण-द्वैपायन' ॥
चारै वेद गरे विभाग र भए * प्रख्यात यिनै व्यासले ।
यो संवाद सुने त आशिष ठुलो * दिन्छन् सदा पितृले ॥९६

अंशावतार वर्णन—

वैशम्पायन भन्दथे शुभ कथा * सुन्थे ति जन्मेजय ।
सारा भारत रच्न व्यास मुनिले * मन्मा गरे निश्चय ॥
केही काल बित्यो र आश्रममहाँ * ब्रह्माजि पाल्नू भयो ।
तिन्को आदरसाथ व्यास मुनिले * आतिथ्य गर्नू भयो॥१७॥
जे इच्छा मनमा थियो उहि कुरा * ब्रह्माजिलाई भनी ।
लेख्ने मानिस योग्य पाइन कहीं * विन्ती गरे यो पनि ॥
ब्रह्माले सुनि व्यासको यति कुरा * गर्नू भयो चिन्तन ।
आई सामु गणेशले झुकि भने * डाक्नू भएको किन ॥१८
भन्नूभो विधिले बनाउन मुनि * तैयार छन् 'भारत' ।
लेख्ने काम सघाउनोस् गणपते ! * हो योग्य भन्छु म त ॥
बोले श्रीगणराजजी कलम ता * रोकिन्न मेरो भने ।
लेख्छु भारतको भने जति कथा * आनन्द मानी मुने ! ॥१९
बोले व्यास बुझेर अर्थ तिमिले * लेख्नू भनेको जति ।
भन्नेछु म सरासरि कलमको * रोकिन्न तिम्रो गति ॥
ब्रह्माले दुइको कुरा सुनिसकी * हाँसेर आज्ञा भयो ।
यो सल्लाह स्वयं मिल्यो र मनको* सन्देह सारा गयो ॥१००
पाल्नूभो विधि धाममा उहि कथा * पूरा भएथ्यो जब ।
पायौं सुन्न उही कथा गुरुकहाँ * हामीहरूले सब ॥
भन्छु सोहि कथा म हे नरपते ! * सानन्द सुन्नू हवस् ।
जो शंकाहरू उठ्दछन् मनमहाँ * प्रत्येक सोधी लिनोस्।१०१
हे राजन् ! छ अलभ्य ग्रन्थ महिमा* यस्को छ सार्है ठूलो ।
यस्ले पार्दछ पाप ताप मनको * दौर्बल्यलाई धुलो ॥
तर्छन् पितृहरू जितिन्छ रणमा * यस्कै कृपाले गरी ।
भोगी सौख्य मरेपछि उहाँ * प्रत्यक्ष मिल्छन् हरी ॥१०२

येती कथा सुनि सकीकन भूपतिले।
सीधे नुहेर मुनिलाइ पुनः क्रमैले॥
यी देवता असुर दानव यक्ष सारा।
पक्षी, मनुष्य, पशु, सिंह र चन्द्र-तारा॥ १०३॥
जन्मे कसो गरि कहाँ लिइ अंश कस्ले।
पाऊँ यथार्थ गरि वर्णन सुन्न त्यस्को॥
यस्तो सुनीकन कुरा नृपले भनेको।
थाले बताउन सबै उहिले सुनेको॥१०४॥

कंसको अंशले को जन्मे भन्ने वंश-कथा

बाबूको ऋण तिर्न श्रीपरशुराम् * -जीले रिसाई कन।
मारे क्षत्रिय वीर यी पृथिविका * सम्पूर्ण खोजीकन॥
वंशै नाश भयो भनेर विधवा * क्षत्राणि जो - जो थिए।
तिन्ले ब्राह्मणबाट पुत्र खुशिले * पैदा गराई लिए॥१०५॥
सोही क्षत्रिय वीरले पृथिविमा * उत्पात धेरै गरे
निर्धा विप्र प्रजा दुखी स्वजनको * शेखी र शक्ति हरे॥
पृथ्वीलाइ भएर भार खलको * ब्रह्माकहाँ ती गइन्।
पाएँ कष्ट ठूलो भनी चरणमा * साष्टांग विन्ती गरिन्१०६
तिन्को बात सुनी सकेर विधिले * आज्ञा भयो लौ सुन।
गर्दैछु म उपाय जाउ अहिले * धन्दा नमानी कन॥
भूमीलाइ बिदा परेपछि भने * हे देवता हो! अब।
पृथ्वीमा गइ जन्म, भार जति हुन्* पर्नेछ हनूं सब॥१०७॥
येती बात भनेर इन्द्र शिवजी * -लाई लिई साथमा।
पुग्नू भो सब कष्ट भन्दछु भनी * श्रीविष्णुका पासमा॥

पाई दर्शन बेसरी स्तुति गरी * विन्ती गरे हे प्रभो ! ।
चाँडै नै अवतार धारण स्वयं * गर्नू हवस् हे विभो ! ०८
तिन्को विन्ति सुनी 'तथास्तु' हरिले * आज्ञा भयो सादर ।
फर्केथे विधि इन्द्र शम्भु खुशि भै * तत्काल आफ्ना घर ॥
केही काल बितेपछि पृथिविमा * आए जती जन्मन ।
संक्षेपै गरि भन्दछु नृप सबै * आँटे पनि सक्तिन ॥१०९

राजन् ! थियो दनुज जो अघि विप्रचित्त ।
जन्म्यो जरा-सुत भईकन शौर्य-युक्त ॥
राजा हिरण्य-कशिपु भनि श्रेष्ठ वीर ।
जन्म्यो प्रसिद्ध शिशुपाल भएर धीर ॥११०॥
प्रह्लादको अनुज श्रेष्ठ मरेर आई ।
संह्लाद शल्य हुनगो नर जन्म पाई ॥
जुन् वीर हो 'अहर' वाह्लिक भो प्रसिद्ध ।
श्री काशिराज हुनगो मरि दीर्घजीव ॥१११॥
त्यो कालनेमि विर केशि भएर आयो ।
श्री कान्तिमनि मरि देवक रूप पायो ॥
जन्मे सबै असुर दानव वीर धेर ।
सारा सकिन्न गरि वर्णन भूप ! हेर ॥११२॥

जन्मे अंश लिई बृहस्पतिजिको * छोरा भरद्वाजका ।
द्रोणाचार्य भए गुरू सकलका * ज्ञाता ति शास्त्रास्त्रका ॥
काम, क्रोध र रुद्र औ यम यिनी * नै चारका अंशले ।
छोरा द्रोणजिका भए विर अश्व * -त्थामा भनी नामले॥११३
पाई श्राप वसिष्ठको वसुहरू * आठै जना जन्मिए ।
गङ्गा शान्तनुका सुपुत्र भवमा * प्रख्यात सारा भए ॥

कान्छा भीष्म थिए ति आठ वसुका * उन्कै कृपाले सब ।
ठान्थे निर्भय आफुलाइ प्रतिदिन् * साना ठुला कौरव ॥ ११४

श्री गंगाजीले राजा शान्तनुलाई भीष्म (देवव्रत) जिम्मा लगाएको

जन्मे अंश लिएर रुद्रगणको * ब्रह्मर्षि ज्ञानी कृप ।
देखी तेज प्रशस्त शक्ति सबले * संमान गर्थे खुप ॥
राजा हंस अरिष्टको सुत थियो * गन्धर्व - वंशी जुन ।
आयो श्री धृतराष्ट्र भूपति यहाँ * अन्धो भई जन्मन ॥ ११५
तिन्कै पाण्डुव वंशका अधिपती * श्री पाण्डु भाई थिए ।
पाई धर्म र सूर्य अंश भवमा * ज्ञानी विदुर् जन्मिए ॥
श्री दुर्योधन अंश हुन् असुरका * भाई समेतै सब ।
गर्थे खूब अनीति दुष्ट मतिले * केही नमानी भय ॥ ११६
हुन् धर्मांश स्वयं युधिष्ठिर अनी * इन्द्रांश श्री अर्जुन ।
माद्रीका सुत दूइ अश्विनिकुमार * -का अंश हुन् सज्जन ॥

वायूका शुभ अंश भीम बलिया * यी पाँच भाई थिए ।
छोरा हुन् अभिमन्यु अर्जुनजिका*संग्राममा मारिए ॥११७॥
जन्मेका अति धीर वीर बलिया * श्री कर्ण सूर्यांशले ।
जन्मे अंश लिएर सिद्धि धृतिको * कुन्ती तथा माद्रिले ॥
दाजू भाइ भएर कृष्ण बलजी * रक्षार्थ पैदा भए ।
लक्ष्मीको बुझि अंश रुक्मिणि सती * श्रीकृष्णलाई दिए ॥११८
रानी सोऱ्ह हजार एक सय जो * श्रीकृष्णजीका थिए ।
स्वर्गैका सब अप्सरागण मिली * त्यो रूपमा जन्मिए ॥
मैले जन्म कथा भने जति यहां * संक्षेप हो भूपति ! ।
जस्ले सुन्दछ नित्य यो मन दिई *सप्रन्छ त्यस्को मति॥११९

शकुन्तलोपाख्यान

सोधे भूपतिले मुने ! अब कथा * सुन्छु म दुष्यन्तको ।
गर्नोस् वर्णन शौर्यको र बलको * उन्को ठुलो कीर्तिको ॥
वैशम्पायनले भने नरपते ! * पैल्हे कुनै कालमा ।
राजा खेल्न गए शिकार वनमा * सेना लिई साथमा ॥१२०
मारी जन्तु अनेक आश्रममहाँ * डुल्दै पुगे भूपति ।
देखी त्यो स्थलको छटा मनमनै * आनन्द माने अति ॥
यौटी सुन्दर रूपकी गुणवती * कन्या त्यहाँ देखिइन् ।
तिन्ले आदर प्रेमपूर्वक निकै * दुष्यन्तजीको गरिन्॥१२१
देखी सुन्दर रूप ती सुमुखिको * राजा भए मोहित ।
सोधे ह्वौ तिमि पुत्रि कस्कि मनमा* क्षत्राणि ठान्छु म त ॥
सोधेथे ति कुमारिलाइ यसरी * दुष्यन्तजीले जब ।
आफ्नू पूर्वकथा प्रसन्न मनले * ती भन्न लागिन् सब ॥१२२

विश्वामित्र मुनी कुनै समयमा * बस्थे तपस्या गरी ।
तिन्को त्यो तप देखि इन्द्र डरले * सान्है भए थहरी ॥
ठाने यो पद जान्छ निश्चय भनी * तत्काल डाकी कन ।
बोले वायु र मेनका दुइ छिटै * जाओ त्यहाँ यै क्षण॥१२३
ज्ञानीको तप भङ्ग पारि पहजै * फर्केर आओ यहाँ ।
आज्ञाले सुर-राजको पुगि गए * बस्थे मुनीजी जहाँ ॥
विश्वामित्रजिको पुगी नगिचमा * मीठो निकाली स्वर ।
थालिन् गाउन नाच्न ती सुमुखिले* हावा चल्यो सुन्दर॥१२४
तिन्को वस्त्र खुली पुग्यो पवनले * गर्दा मुनीथ्यै जब ।
सोही सारि लिने निहूँ गरि पुगिन् * तिन्का नगीचै तब ॥
देखेथे जब नग्न रूप मुनिले * ती अप्सराको त्यहाँ ।
छाडी त्यो तप मेनकासँग रमे * मोहित् भई मन्महाँ ॥१२५
केही कालपछी म जन्मन गएँ * ती मेनकाको पनि ।
आज्ञा पूर्ण भयो र स्वर्गपुरिमा * सानन्द फर्किन् तिनी ॥
त्यागे जंगलमै मलाइ दुइले * देखेर श्री कण्वले ।
ल्याई राख्नुभयो यही कुटिमहाँ * छोरी भनी स्नेहले ॥१२६
मेरो नाम शकुन्तला भनि पिता * श्रीकण्वले डाक्छन् ।
तिन्को स्नेह अपार पाइ मनमा * आनन्द मान्छु म झन् ॥
यस्तो पूर्व कथा सुनी मनमनै * अत्यन्त खुशी भई ।
लागे मन्त्र पिएर रूप-रस ती * राजा नगीचै गई ॥१२७

हे सुन्दरी ! सुन वृथा वनमा बसेर ।
भै योगिनी सरि यि कष्ट सबै सहेर ॥
पर्दैन बस्नु गर लौ मसँगै विवाह ।
होलान् प्रसन्न मुनिले पछि पाइ थाह ॥१२८॥

यस्ता बात सुनी सकेर नृपको * गम्भीर वाणी गरी ।
लागिन् भन्न शकुन्तला मुसुमुसु * हाँसेर सोही घरी ॥
राजन् ! माग्नुहवस् पितासँग स्वयं * पाऊँ यि कन्या भनी ।
जे भन्नन् उनिले प्रसन्न मनले * मान्नेछु मैले पनि ॥१२९
बोले भूपति यो कुरा सुनिसकी * गन्धर्वको रीतिले ।
गर्थे क्षत्रियका कुमारिहरूले * राजी बिहा प्रेमले ॥
सोही धर्म र नीतिपूर्वक बिहा * हामी दुवैले गरौं ।
इच्छा पूर्ण गराइ प्रेम रसले * रित्तो घड़ा लौ भरौं॥१३०
बोलिन् झट्ट शकुन्तला नरपते ! * यौटा कुरा भन्दछु ।
मेरै पुत्र त राज्य पाउँछ भने * स्वीकार यो गर्दछु ॥
बोले भूपति क्यै विचार नगरी * जे भन्दछौ सुन्दरि ! ।
गर्नेछु म त्यसै नमान मनमा * शंका कुनै यो घरी॥१३१
चाँडै सैन्य पठाउनेछु म दिई * सारी र आभूषण ।
पाल्कीमा बसि आउनू नगरमा * सानन्द सोही क्षण ॥
राजाको सुनि बात मोहित पनी * देखेर आफू प्रति ।
बोलिन् फेरि शकुन्तला यदि भए * यै धर्मको सम्मति ॥१३२
यस्मा पाप मलाइ छैन त भने * स्वीकार गर्छु अब ।
तिनको बात सुनी बिहा गरिलिए * गन्धर्वले भै तब ॥
केही बेर बसेर आश्रम महाँ * वार्ता गरी सुन्दर ।
गर्भाधान गरेर त्यै बखतमा * दुष्यन्त फर्के घर ॥१३३
केही काल बितेपछी कुटिमहाँ * श्री कण्व आए जब ।
छोरीको गति चाल स्पष्ट तिनले * देखे नजानी सब ॥
जानेथे पहिल्यै प्रभाव तपको * ठूलो हुनाले गरी ।
सोधे तैपनि हे शुभे ! भन सबै * के-के भयो राम्ररी ॥१३४

मान्दै लाज भनिन् भए जति कुरा* साँचो तिनीले जब ।
आशीर्वाद दिए ति कण्व मुनिले * आनन्द मानी तब ॥
छोरो एक शकुन्तला कन्‍ भयो * वेला पुगी सुन्दर ।
त्यस्को उत्सव कण्वले गरिदिए * आफैं भइ तत्पर ॥१३५
खेल्थे बालक ती बढेर वनका * जन्तू अनेकौं धरी ॥
हेर्थे छक्क परेर शौर्य शिशुको * श्री कण्वजी राम्ररी ॥
आएनन् लिन पाँच वर्ष बितिगो * राजा र मान्छे पनि ।
लागिन् गर्न अनेक तर्क मनमा * सन्ताप मानी तिमी॥१३६
तिन्को भाव सब बुझीकन भने * श्री कण्वले एक दिन ।
हे पुत्री ! किन व्यर्थमा थरि-थरि * शंका गरेकी मन ॥
जस्तो कर्म गरे अघी म नहुँदा * ती भूपतीले यहाँ ।
आएनन् लिन लाज मानि तिमि नै * जाऊ पती छन् जहाँ॥१३७
शिक्षा नीति र धर्मको थरि-थरी * श्री कण्वजीले दिए ।
ज्ञानी विप्र पुर्‍याउनाकन पनी * तत्काल डाक्ता भए ॥
ढोगी कण्वजिलाइ पुत्र लिइ ती * रोएर जाँदी भइन् ।
राजाका पुगि सामुमा सुतसमेत् * न्यूरेर ढोगी दिइन् ॥१३८
सारा ज्ञान थियो तथापि जनको * विश्वासका खातिर ।
लागे भन्न रिसाउँदै नरपती * ठुलो निकाली स्वर ॥
को हौ यो दरबारमा किन यसै * आयौ नसोधीकन ।
इच्छा के छ र काम केहि छ भने * पूरा म गर्छु भन ॥१३९
स्वामी ! कण्वजिको सुआश्रममहाँ * आज्ञा भएको जति ।
पूरा गर्नुहवस खडा छ सुत यो * हो नाथकै सम्पति ॥
रानीको सुनि बात त्यो रिस गरी * बोल्दा भए भूपति ।
मिथ्या बात तपस्विनी भइ वृथा *के बोल्दछ्यौ दुर्मति॥१४०

जे-जे बात भन्यौ मलाइ अहिले * सम्झनन् यौटा पनि ॥
आएकी कित ठान्दछु निश्चय तिमी * लज्जित गराऊँ भनी ॥
'रानी हूँ म हजूरकी' भनि यहाँ * विश्वास को गर्छ र !
फर्की जाउ कि वा यहीं बसिरहू * इच्छा छ जे त्यै गर ॥ १४१
राजाले गरि क्रोध मन्परि भनो * हेलाँ गरेको सुनी ।
आयो क्रोध निकै तथापि बलले * रोकेर बोलिन् तिनी ॥
स्वामी उत्तम वंशका हजुरले * यो निम्न मान्छे सरि ।
सत्यासत्य विचार केहि नगरी * बोल्नू भयो यो घरि ॥ १४२
फर्कन्छु म त लौ, भयो हजुरले * यो पुत्र राख्नूहवस् ॥
स्याहारीकन पुत्र-रत्न कुलको * उद्धार गर्नुहवस् ॥
त्यागदैनन् कहिले वृथा नरपते * पत्नी कुनै सज्जन ।
ज्ञानी श्रेष्ठ विचारवान नृपले * यस्तो भनेको किन ! ॥ १४३
बोले भूपति स्त्रीहरू अधिक नै * मिथ्या कुरा बोल्दछन् ।
स्वामी मारि तिनै सती हुन स्वयं * तय्यार भै बस्तछन् ॥
तिम्रो यो सुतलाइ चिन्दिनँ शुभे * मैले त्यसै कारण ।
गर्दछयौ कुलटासरी किन कुरा * जाऊ तिमि यै क्षण ॥ १४४
बोलिन् फेरि शकुन्तला नरपते ! * मिथ्या कुरा बोल्दिनँ ।
फेरि गर्नुहवस् विचार मनमा * पैल्हो कुरा सम्झन ॥
नीति शास्त्र र धर्मसम्मत कुरा * क्यै बेर राम्रो भनिन् ।
मानेनन् जब भूपले, म कुटिमा * जान्छु भनीती हिंडिन् १४५
त्यै वेला सबले सुने हुन गयो * आकाशवाणी त्यहाँ ।
बोल्छिन् सत्य शकुन्तला भनि बुझे * हे भूपते ! मन् महाँ ॥
तिम्रो हो सुत त्यो प्रसन्न मनले * राखेर रक्षा गर ।
रानीलाइ पनी फिराउन स्वयं * जाऊ भई तत्पर ॥ १४६

येती बात भनेर देव गणले * झन् पुष्प वर्षा गरे ।
रानीलाइ फिराउनाकन स्वयं * राजा अगाड़ी सरे ॥
बोले ज्ञान थियो सबै तर शुभे ! * यी लोकका खातिर ।
मैले दुष्ट कुरा गरें जति सबै * बिर्सेर माफी गर ॥४६॥
बोलिन् झट्ट शकुन्तला जति भनें * मैले नराम्रा कुरा ।
मेरो त्यो स्थितिलाइ सम्झि प्रभुले * माफी दिनूहोस् पुरा ॥
यस्तो बात गरी बसे गइ सबै * सानन्द दर्बारमा ।
तिन्कै नाम भयो पछी 'भरत, यो * विख्यात संसारमा ॥४७
तिन्लाइ युवराजको पद दिई * सौ वर्ष राजा रहे ।
भोगी सौख्य यहाँ मरेपछि पनी * दुष्यन्त स्वर्गै गए ॥
ऐल्हे सम्म छ नामले भरतको * विख्यात यो 'भारत ।
पाली बन्धु प्रजा गरे मख ठुलो * शास्त्रादिले सम्मत ॥४८

राजा नहुष र ययातिको कथा :—

हे राजन् ! भगवानको मन महाँ * इच्छा भयो सृष्टिको ।
सुत्नूभो जब शेषमाथि जलमा * ध्यानस्थ भै ब्रह्मको ॥
गर्दा चिन्तन पद्ममाथि विधिको * उत्पत्ति भैगो जब ।
ब्रह्माबाट मरीचि नामक मुनी * पैदा भएथे तब ॥४९
छोरा कश्यप श्री मरीचि मुनिका * तिन्का विवस्वान हुन् ।
हे राजन् ! सुन श्राद्धदेव मनुनाम् * श्री सूर्यका पुत्र हुन् ॥
ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र मनुका* सन्तान संसारमा ।
ऐल्हेसम्म पनी त हामि सब छौं * विख्यात यो लोकमा ॥५०
फेरी ती मनुका अरू दस थिए * आठौं इला मान्दछन्
इन्कै नाम पुरुष भएपछि भयो * सुद्युम्न यो भन्दछन् ॥

तिन्कै पुत्र पुरूरवा ति बुधको * संयोगले भै गए ।
ठूलो कीर्ति फिंजाई भूपति तिनी * साऱ्है प्रतापी भए ॥५१
ताकी उर्वशि अप्सरासित रमे * क्यै काल राजा जब ।
तिन्का ज्येष्ठ सुपुत्र आयु भनिनान्* पैदा भएथे तब ॥
आयूका सुत श्रेष्ठ श्री नहुष हुन् * राजा प्रतापी अति ।
इले इन्द्र भएर स्वर्गपुरिको * भोगे ठूलो सम्पति ॥५२॥
छोरा श्रेष्ठ ययाति हुन् नहुषका * निक्कै प्रतापी थिए ।
राम्रा कर्म गरी प्रजा सुजनमा * ख्याती कमाई लिए ॥
राजा खेल्न भनी शिकार वनमा * जाँदा भए क्वै दिन ।
तिर्खा भोक बढेर ती घर महाँ * लागे जसै फर्कन ॥५३
शुक्राचार्यजिकी सुताकन त्यहीं * देखे कुनै कूपमा ।
आफ्नू हाल गरेर वर्णन सबै * विन्ती गरिन् भूपमा ॥
नाङ्गी ती सुकुमारिलाई नृपले * पक्रेर बाहु महाँ ।
कूवाबाट झिकेर चादर दिए * रक्षार्थ लज्जा त्यहाँ ॥५४
फर्केथे दरबारमा नरपती * कन्या घरैमा गइन् ।
जे-जे कर्म भयो पिताशित सबै * रोएर विन्ती गरिन् ॥
बाबा, खेलिसकी सरोवर गयौं * हामी नुहाऊँ भनी ।
गर्दा स्नान त्यहीं पुगेर शिवजी * अत्यन्त लज्जित् बनी॥५५
आफाफ्ना लिइ वस्त्र लाउन भयौं* हामी जसै तत्पर ।
शर्मिष्ठा पहिरेर सामु उभिई * मेरा लुगा सुन्दर ॥
मन्दा दानवकी भएर दुहिता * यस्तो गरेकी किन !
मेरा वस्त्र भए अशुद्ध कसरी * लाऊँ तिमी नै भन ॥५६
मेरो बात सुनेर गर्जन गरी * बोली रिसाई कन !
होली भिक्षुककी भएर यसरी * बोल्छेस् वृथामा किन !

निन्दा यै रितले गरेर तिनको * खोसेर सारी पनि ।
पक्री हात घचेडि कूप बिचमा * भाग्दी भई दुष्टिनी ॥५७॥
देखेथे जब श्री ययाति नृपले * मेरो त्यहाँ दुर्गति ।
लज्जा, प्राण बचाइ वस्त्र पनि दी * फिर्दा भए भूपति ॥
छोरीको सुनि बात क्रोधित भए * श्री शुक्र आगोसरि ।
पोंचे श्री वृषपर्व दानव कहाँ * छोरी लिई त्यौ घरी॥५८॥
हप्की-दप्कि गरेर राज्य त्यजि यो * जान्छु भनेथे जब ।
बोले दानव-राज झट्ट गुरुको * पाऊ समाई तब ॥
त्यागनुभो गुरुले भने त सहजे * मर्छन् सबैं दानव ।
छोरीको अपराधलाई खुशिले * माफी दिनूहोस् अब ॥५९
मेरो राज्य र संपतीहरू गुरो ! * गर्छु सबै अर्पण ।
बोले शान्त भएर शुक्र मनमा * क्यै बेर सोची कन ॥
छोरीले जति भन्दछे त्यति सबे * मान्छौ भने बस्तछु ।
आज्ञा मान्दिनँ भन्दछौ यदि भने * त्यागी सबै हिंड्दछु॥६०॥
राजा श्री वृषपर्वले सब कुरा * मान्छु भनेथे जब ।
सोधेथे अनि पुत्रिलाइ तिनले * के माग्दछचौ लौ अब ॥
शर्मिष्ठा गरि चाकरी बसि भने * हज्जार दासी लिई ।
मेरो हुन्छ बिहा जहाँ उहिं गए * मान्छु म खुशी भई ॥६१
छोरीलाइ ति दानवाधिपतिले * सोधे गरौं के अब !
बाबूको मनको व्यथा बुझि भनिन् * स्वीकार गर्छु सब ॥
पाइथिन् कचबाट श्राप अघि जो * ती देवयानीजिले ।
ठानिन् हुन्न विवाह विप्रसित ता * मेरो कुनै यत्नले ॥६२॥
बाबूलाइ भनी ययाति नृपती * लाई वरिथिन् जब ।
कन्यादान ति शुक्रले गरिदिए * आनन्द मानी तब ॥

छोरीलाइ विदा गरे धनहरू * शक्ति पुगेको दिई।
शर्मिष्ठा भइ दाइजो; सँग गइन् * हज्जार दासी लिई ॥६३

देवयानी शर्मिष्ठालाई दासी बनाएर सुखी भएकी

शुक्राचार्यजिले ययाति नृपती * लाई भने सादर।
शर्मिष्ठासित भोग-राग नगरे * कल्याणका खातिर ॥
भिन्ना-भिन्न थिए दुवै महलमा * ती राखिएका दुई।
भोगे वर्ष अनेक भोग नृपले * अत्यन्त खुशी भई ॥६४
छोरा तुर्वसु औ यदु हुन गए * ती देवयानी कन।
शर्मिष्ठा पनि देखि त्यो मनमनै * लागिन् निकै आत्तिन ॥
मौका पाइ भनिन् मलाइ ऋतुदान् * गर्नू हवस् भूपति !
राजालाइ त शुक्रकै डर थियो * मन्मा गड़ेको अति॥६५
पाई सामु अनिन्द्य रूपवती ती * बिर्से प्रतिज्ञा पनि।
इच्छा सुन्दरिको पुरचाउनतिरै * सानन्द लागे तिनी ॥

शर्मिष्ठातिरका पनी सुत भए * द्रुह्यु, अनु, औ पुरु।
त्यस्को भेद खुल्यो कुनै दिन गई * देखेर छोराहरू ॥६६।
बाबूलाइ गएर बेसरि रुँदै * वार्ता बुझाइन् जब ॥
शुक्राचार्य भए तुरुन्त रिसले * आगो सरीका तब।
ठूलो श्राप दिए विचार नगरी * ज्वाइँ बुढा हुन् भनी।
राजाले सुनि त्यो कुरा गइ घरै * विन्ती चढ़ाए अनि॥६७
ऐल्हे वृद्ध भएर बाँच्नु कसरी * हे शुक्रजी ! भन्नुहोस्।
कामेच्छा अझ पूर्ण छैन मनको * माफी मलाई दिनोस् ॥
ज्वाइँको सुनि बात त्यो मनमहाँ * आई दया यो भने।
मेरो श्राप वृथा हुँदैन कहिले * भन्ने मनैमा गुने ॥६८॥
मान्छन् पुत्रहरू कुनै यदि भने * आफ्नू बुढ्याइँ दिई।
सक्छौ यौवन साट्न हे नरपते ! * अत्यन्त खुशी भई ॥
छोरा पाँच थिए सबैसित भनै * ती भूपले यो कुरा।
मानेनन् अरुले कनिष्ठ पुरुजी * बोले म गर्छु पुरा ॥६९
छोरालाइ बुढ्याइँ दीकन लिए * ती भूपले यौवन।
भोगे भोग हजार वर्ष मनमा * सन्तोष मानी कन ॥
आए फर्कि घृणा भई विषयमा * राजा ययाती घर।
सुम्पी राज्य र साटि यौवन गए * रानी लिई वन्तिर॥७०॥
भोगे भोग प्रशस्त स्वर्गपुरिको * ठुलो तपस्या गरी।
पुण्य क्षीण भई यही पृथिविमा * आए ययाती झरी ॥
नाती अष्टक आदिले गरि दया * सत्कर्म आफ्नू दिए।
पाई त्यो शुभ कर्म स्वर्गपुरिमा * फेरी ययाती गए ॥७१॥
हे राजन् ! यदुबाट यादवहरू * यो लोकमा फैलिए।
कान्छा श्री पुरुबाट पौरव ठुला * विख्यात राजा भए ॥

जेठा पुत्र भए तिनै नृपतिका * प्रख्यात जन्मेजय ।
गर्थे शासन जेष्ठ पुत्र नृपका * प्राचीनवान् निर्भय ॥७२
सम्पाती तिनका र पुत्र उनका * राजा अहंपाति हुन् ।
तिन्का श्री जयसेन श्री अरिहका * छोरा महाँभौम हुन् ॥
धेरै यै क्रमले भए अरु पनी * राजाहरू सद्मति ।
श्री दुष्यन्तजिका भरत् सुत भए * यै देशमा भूपति ॥७३
भूमायू तिनका सुहोत्र उनका * सत्पुत्र हस्ती भए ।
यिन्ले नै पछि हस्तिनापुर भनी * प्रख्यात पारी लिए ॥
नाती हुन् नृप श्रेष्ठ संवरणका * विख्यात राजा कुरु ।
तेजस्वी कुरु - वंशका हुन गए * सम्पूर्ण राजाहरू ॥७४

जो भन्छ सुन्छ पुरुको, कुरुको चरित्र ।
त्यस्ले दुवै कुल सपार्छ गरी पवित्र ॥
आशीष पितृहरुको पनि पाइ धेर ।
पुग्नेछ देह त्यजि त्यो पछि विष्णुनेर ॥७५॥

राजा शान्तनु र गङ्गाको कथा

हे राजन् ! नृपती महाभिष भए * इक्षाकुको वंशमा ।
बस्थे यज्ञ गरेर स्वर्गपुरि ती * श्री इन्द्रका साथमा ।
सारा देव मिलेर क्वै दिन गए * -थे सृष्टिकर्ता कहाँ ।
कोही कारणले उपस्थित भइन् * भागीरथीजी त्यहाँ ॥७६
हावा तेज चलेर चादर लग्यो * तिन्को उडाई जब ।
चिम्ले नेत्र ति देवता सकलले * मानेर लज्जा तब ॥
हेरे मोह भई महाभिषजिले * गङ्गा तिरै बेसरी ।
त्यो देखी नृपलाई श्राप दिनुभो * ब्रह्माजिले त्यै घरी ॥७७

मान्छेको जुनि पाइ क्यै दिनपछी * यै स्वर्गमा आउला ।
जुन् गङ्गातिर मन् दियौ पछि उनै * -लाई पनी पाउला ॥
गर्नेछौ जव क्रोध हे नरपते ! * भागीरथीको प्रति ।
मेरो श्राप छुटेर त्यै बखतमा * सप्रन्छ तिम्रो मति ॥७८
गङ्गाले पनि भूपको रुचि बुझी * उन्कै गरी चिन्तन ।
लागेका तल खस्न अष्टवसुको * देखिन् दुखी जीवन ॥
सोधिन् ती वसुलाइ पाप गरि के * यस्तो भयो दुर्गति ।
गङ्गाको सुनि प्रश्न श्रेष्ठ वसुले * विन्ती गरे हे सति ॥७९॥
गाई नन्दिनी श्री वशिष्ठ मुनिकी * हामी हरूले हर्यौं ।
मान्छे हो भनि श्राप पाई मुनिको * यो दुर्गतीमा पर्यौं ॥
आफ्ना पुत्र बनाई जन्म दिनुहोस् * गङ्गे ! हजुर्ले अब ।
चाँडै मुक्त हुने उपाय पनि क्यै * पर्नेछ गर्नू तब ॥८०॥
तिन्को विन्ति सुनी 'तथास्तु' वसुहो ! * त्यस्तै गरौंला भनी ।
गंगा फिर्नु भयो, गए वसुहरू * अत्यन्त खुशी बनी ॥
यौटा भूप प्रतीप यै पृथिविमा * बस्थे तपस्या गरी ।
तिम्रामा गइ दाहिनेतिर बसिन् * गंगा बनी सुन्दरी ९१॥
सोधे झट्ट प्रतीपले तिमि शुभे ! * को हौ मलाई भन ?
बोलिन् गर्छु हजूरकै नरपते ! * स्वामी भनी चिन्तन ॥
छोरीको र बुहारिको छ भवमा * प्रख्यात जुन् आसन ।
त्यस्मा आइ बसेपछि म कसरी * पत्नी बनाऊँ भन ॥९२॥
माने ता म बुहारिको पदमहाँ * राख्छु भनेथे जब ।
बोलिन् हुन्छ त्यसै म गर्दछु सबै * बिन्ती छ यौटा अब ॥
छोरालाइ हजूरको म सँगको * कैह्ले नभन्नू कुरा ।
तिन्को बात सुनी भने नृपतिले ! * गर्छु प्रतिज्ञा पुरा ॥९३॥

ज्ञानी पुत्र प्रतीपका हुन गए * श्री शान्तनू सुन्दर ।
तिन्को कीर्ति र धर्म वर्णन गरी * सक्ने कहाँ को छ र ? ॥
राजा खेल्न शिकार क्वै दिन गए * गङ्गाजिको तीरमा ।
गङ्गा सुन्दर रूपकी बनि पुगिन् * श्री भूपका पासमा ॥९४
देखा देख गरेर मोहित भए * राजा र गङ्गा तहाँ ।
सोधे भूपतिले गएर नजिकै * खुशी भई मन् महाँ ॥
तिम्रो देखि स्वरूप मोहित भएँ * को हौ ? शुभे ! लौ भन ?
मेरा साथमहाँ विवाह गरिल्यौ * आनन्द मानीकन ॥९५॥
बोलिन् भागिरथी प्रसन्न मनले * स्वीकार गर्छु तर ।
गर्नेछु जति जे जहाँ म जहिले * ठानी सबै सुन्दर ॥
छेक्ने छैन कदापि अप्रिय पनी * बोल्दीन भन्नू भए ।
तिन्को बात सबै सुनेर नृपले * स्वीकार गर्दै गए ॥९६॥
ल्याएथे घरमा बसालि रथमा * श्री शान्तनूले जब ।
भोगे भोग प्रशस्त सात क्रमले * छोरा भएथे तब ।
गङ्गाले जलमा लगीकन सबै * छोरा बगाई दिइन् ।
आठौं पुत्र भएर फेरि अघिभैं * ती फ्याँक्नलाग्दी भइन्९७
रोकी भूपतिले भने तिमिसरी * होवैन क्वै दुष्टिनी ।
को हौ ? स्पष्ट बताउ बालक सबै * मार्नैं वृथा पापिनी ॥
लागिन् भन्न कबोल जो नरपते ! * गर्नू भएको थियो ।
पैल्हेको व्यवहारले सकल त्यो * मिथ्या गराई दियो ॥९८
पैल्हेको इतिहास वर्णन गरी * सुंपेर छोरो पनि ।
मेरो श्राप छुट्यो भनीकन गइन् * आनन्द मान्दै तिनी ॥
शुक्राचार्य कहाँ ति देवव्रतले * नीती पढेथे सब ।
आए पढन गुरू बृहस्पति कहाँ * शास्त्रा सारा तब॥९९॥

पाए योग्य गुरू पछी परशुराम् * –लाई धनुर्वेदको ।
इच्छा पूर्ण भयो सुपुत्र हुनगै * सम्पूर्ण ती भूपको ॥
गर्थे राज्य तिनी प्रजा सुजनको * इच्छा पुऱ्याई कन ।
डुल्दै ती यमुना नदी तट पुगे * सानन्द कोही दिन ॥२००
देखी सत्यवती निषाद दुहिता * राम्री त्यहाँ भूपले ।
सोधे मोह भई बताउ सुमुखी * को हौ भनी प्रेमले ॥
बोलिन् सत्यवती म दास-दुहिता * हूँ हीन हे भूपती !
मान्छे तार्दछु नाउबाट म सदा * धर्मार्थ हे सद्मति ! ॥१॥
येती बात सुनेर, दास-पतिको * राजा घरैमा गए ।
छोरी देउ विवाह गर्दछु भनी * तत्काल भन्दा भए ॥
राजाको सुनि बात दास-पतिले * बिन्ती गरे राम्ररी ।
छोरीकै सुत भूप बन्दछ भने * दिन्छु सुता सुन्दरी ॥२॥
फर्के भूप सुनी असम्भव कुरा * सार्है दुखाई मन ।
देखी चिन्तित धेर देवव्रतले * आफ्ना पिताजी ~न ॥
सोधे, ज्ञात भएर कारण पुगे * तत्काल देवव्रत ।
छोरीको तिमीले विवाह गरिद्यौ * मेरा पिताजी-सित ॥३॥
पैह्लेको निज प्रश्न दास-पतिले * फेरी सुनाई दिए ।
आफ्नू सत्य कबोल देवव्रतले * तत्काल भन्दा भए ॥
गर्ने छैन विवाह राज्य पनि यो * भोग्दीन कैह्ले पनि ।
तिम्रै नाति हुनेछ भूप, रहने * छु ब्रह्मचारी बनी ॥४॥
डर्लाग्दो सुनि यो कबोल खुशिले * तत्काल छोरी दिए ।
बाबूलाई लगेर दास-दुहिता * आनन्दले सुम्पिए ॥
तिनको सत्य कबोलले गरि पछी * श्रीभीष्म नाऊँ भयो ।
पाई इच्छित सुन्दरी नृपतिको * सन्ताप सारा गयो ॥५

छोरालाइ दिए तुरुन्त नृपले * आशीष धेरै थरी ।
इच्छामृत्यु हुनेछ शत्रु रणमा * जित्छौ लडाइँ गरी ॥
गङ्गाका सुतको चल्यो पछि ठुलो * गाङ्गेय नाऊँ पनि ।
गर्थे आदर बन्धुको, स्वजनको * नीती पुऱ्याई तिनी॥६॥
छोरा सत्यवती प्रियातिर भए * श्री शान्तनूका दुई ।
चित्राङ्गद् र विचित्रवीर्य बलिया * सत्कीर्ति वाला भई ॥
केही काल बित्यो र शान्तनु गए * त्यो देह त्यागी जब ।
चित्राङ्गद्कन राज्य सुम्पनुभयो * भीष्मजीले तब ॥७॥
ज्ञानीको, मुनिको, प्रजा सुजनको * अत्यन्त हेलाँ गरी ।
गद्दीमा बसि झन् अनीति खल झैं * गर्दै गए बेसरी
चित्रांगद् भनि नामको अति बली * गन्धर्व यौटा थियो ।
त्यस्ले युद्ध गरेर रोकि पथमा * तिन्लाइ मारीदियो॥८॥
पाए राज्य विचित्रवीर्य वयमा * साने भए तापनि ।
रक्षा भीष्मजिले गरे जतनले * कर्तव्य हो यो भनी ॥
छोरी तीन ति काशिराज नृपका * अत्यन्त राम्रा थिए ।
यिन्को गर्छु सँगै स्वयंवर भनी * निम्ता पठाई दिए ॥९॥
भाईको म विवाह गर्दछु भनी * गाङ्गेय त्याहाँ गए ।
कन्या तीन हरेर आफ्नु रथमा * तत्काल राख्ता भए ॥
आए रोक्न अगाडि शाल्व प्रभृती* जो-जो त्यहाँ भूपती ।
शेखी झारि समस्त भूपहरुको * पारे ठुलो दुर्गति ॥१०॥
ल्याएथे घरमा जितेर रणमा * ती तीन कन्या जब ।
अम्बा जेठि थिइन् उनै अघिसरी * बिन्ति गरिन् यो तब ॥
मेरो ता अघि शाल्वका संग बिहा* गर्ने प्रतिज्ञा थियो ।
त्यस्तो सत्य कबोल यो बलजफत्*-मा व्यर्थ जानेभयो॥११॥

यस्तो बात सुनी बिदा गरिदिए * तिन्लाई जाऊ भनी ।
बाँकी शेष ति अम्बिका र बहिनी * अम्बालिकाजी पनि ॥
भाईका संगमा बिहा गरिदिए * सन्तानका खातिर ।
तिन्को मृत्यु छिटै भयो क्षय भई * लागेर भोगैतिर ॥१२॥

धृतराष्ट्र र पाण्डवहरूको उत्पत्ति

येती कथा सुनिसकीकन भूपतीले ।
सोधे प्रसन्न भइ फेरि यथा क्रमैले ॥
पाऊँ म सुन्न कुरु-वंश भए कसोरी ।
मानेन चित्त सुनुँ भन्दछ फेरि-फेरी ॥१३॥

वैशम्पायनले भने नरपते ! * श्री कृष्णको सम्झना ।
गर्दै सुन्नुहवस् प्रसन्न मनले * पुग्ला सबै कामना ॥
दोटै पुत्र मरेर सत्यवतिले * सन्ताप मान्दी भइन् ।
आफ्नू वंश चलाउनाकन स्वयं * गांगेयलाई भनिन्॥१४॥
हो यो योग्य कुरा प्रजा स्वजनको * औ शास्त्रले सम्मत ।
बाबू ! राज्य चलाउने तिमि विना * देख्तीनँ अर्को म त ॥
हे बाबू ! तिमिले बुहारिहरुमा * सन्तान पैदा गर ।
तिम्रा भाइ मरेर वंश सहजै * डुब्ने भयो सुन्दर ॥१५॥
ज्ञानी, सत्यप्रतिज्ञ श्रेष्ठ तिमि झैं * क्वै छैन अर्को भनी ।
आपद्‌धर्म बुझेर राज्य गर यो * आज्ञा छ मेरो पनि ॥
माताको सुनि बात उत्तर दिए * श्री भीष्मले सादर ।
हे माता ! जति भन्नुभो हजुरले * साँचो कुरा हो तर ॥१६॥
मैले सत्य कबोल त्याग्दिनँ ठुलो * साम्राज्य पाए पनि ।
ब्रह्मा, इन्द्र र शम्भुको पद पनी * त्याग्नेछु तुच्छै गनी ॥

त्यागनेछैन कबोल सत्य कहिले * यो प्राण त्यागछु बरु ।
यो बाहेक सबै म मान्छु खुशिले * जे भन्नुहोला अरू ॥१७॥
लागिन् भन्न बुझाइ सत्यवतिले * श्री भीष्मलाई त्यहाँ ।
आएथे जसरी पराशर अघी * गङ्गा किनारा महाँ ॥
जन्मी व्यासजीले म आउँछु भने * डाक्नू भएका घरी ।
दिन्छौ सम्मति डाक्नको यदि तिमि* डाक्छु म येही घरी ॥१८
माताको सुनि बात उत्तर दिए * आज्ञा भयो सुन्दर ।
डाक्नूहोस् मुनि व्यासलाई कुलको* रक्षार्थ लौ सादर ॥
इच्छा भीष्मजिको बुझीकन गरिन् * श्री व्यासको सम्झना ।
पाए थाह तुरुन्त व्यास मुनिले * गर्थे जहाँ साधना ॥१९॥
आई झट्ट गरे प्रणाम जननी *-लाई र सोधे पनी ।
माता ! कष्ट परेर के हजुरले * डाक्नू भएको भनी ॥
छोराको सुनि बात सत्यवतिजी * बोलिन् बुझाई कन ।
आँटयो राज्य चलाउने सुत बिना* यो वंश नै नाशिन ॥२०॥
मेरो भूपतिको प्रजा र कुलको * रक्षार्थ नै सादर ।
हे बाबू ! यि बुहारिबाट तिमिले * सन्तान पैदा गर ॥
माताको सुनि बिन्ती खिन्न मनले * स्वीकार गर्दा भए ।
रात्रीमा म हुनेछु हाजिर भनी * तत्काल ती गै गए ॥२१॥
आपद्धर्म र योग्य हो भनी सबै * नीती सुनाई कन ।
राजी पारि लिइन् ति सत्यवतिले * आफ्ना बुहारी कन ॥
चिल्लो देहभरी घसेर रतिको * इच्छा नराखी कन ।
पौंचे व्यास नियोग गर्न श्रुतिको * आज्ञा गरी पाल्न ॥२२॥

लामू जटा अधिक दाह्री जुँघा छ कैलो ।
देख्दै भयङ्कर स्वरूप लँगोटि मैलो ॥

देखिन् खडा जब मुनीकन सामु माहाँ।
चिम्लिन् दुवै नयन धेर डराइ त्याहाँ ॥२३॥
फर्के नियोग सकि व्यास मुनी तुरुन्त।
जन्मान्ध जन्मन गए धृतराष्ट्र पुत्र ॥
यो राज्य गर्न सुत योग्य भएन फेरी।
डाकिन् ति व्यासकन नै नगरेर देरी ॥२५॥

आई व्यास गरे नियोग अघि झैं * अर्की बुहारी महाँ।
जाँदा सामु भएर श्वेत रूपकी * सान्है डराई त्यहाँ ॥
छोरा श्वेत स्वरूपका हुन गए * श्री पाण्डु पैदा जब।
डाकिन् फेरि सुपुत्र खातिर त्यहाँ * श्री व्यासलाई तब ॥२५॥
पैह्लेको डर सम्झि आफु नगई * ती अम्बिकाले पनि।
दासीलाइ गरी सिंगार मुनिको * सामू पठाइन् अनि ॥
राम्रो चाकरिले प्रसन्न मुनिजी * -लाई गराई जब।
गर्भाधान गरी दिए वर पनि * दासत्व छुट्ने तब ॥२६॥
मातालाइ सबै भनी उऋण भै * श्री व्यास फर्की गए।
ज्ञानी उत्तम पुत्र श्री विदुरजी * धर्मांश ले जन्मिए ॥
राजा पाण्डु भए पनी सकल काम * श्री भीष्मले गर्दथे।
नीतिपूर्वक राज्य शासन गरी * रैती खुशी पार्दथे ॥ २७ ॥
गन्धारी शुभ लक्षणा सुबलकी * छोरी थिइन् सुन्दरी।
तिनको श्री धृतराष्ट्रका सँग बिहा * गर्दा भए त्यै घरी ॥
हे राजन् ! यदुवंशका नरपती ! * श्री शूरसेन् जो थिए।
तिनको पुत्रि थिइन् पृथा गुणवती * ती पाल्न माग्दा दिए ॥२८
कुन्तीभोजकहाँ सदा अतिथिको * सत्कार गर्नू भनी।
सुम्पे काम पृथा कुमारिकन त्यो * सानन्द गर्थिन् तिनी ॥

दुर्वासा ऋषिजी कुनै दिन पुगे * ती भूपतीका घर ।
तिन्को चाकरि ती पृथा सुमुखिले * गर्दी भइन् सुन्दर ॥२९॥
यौटा मन्त्र दिए खुशी भइ पृथा * -लाई मुनीले त्यहाँ ॥
डाक्नेछयौ जुन देवताकन उनै * हाजीर होलान् भनी ।
यो आशीष दिई गए मुनि जसै * गर्छु परीक्षा भनी ।
सम्झिन् सूर्यजिलाई मन्त्र बलले * तत्काल आए तिनी ॥३०॥
डाक्यौ हे सुमुखी ! मलाइ किन हो* तिन्ले भनेथे जब ।
बोलिन् यो अपराध जो हुनगयो * माफी दिनूहोस् अब ॥
आज्ञा भो अनि सूर्यले गर तिमी * संभोग हे सुन्दरी ! ।
छोरो एक हुनेछ श्रेष्ठ भवमा * मेरा कृपाले गरी ॥३१॥
कौमार्य रक्षा पनि हुन्छ तिम्रो ।
इच्छा पुऱ्याऊ अब झट्ट मेरो ॥
येती भनी भोग गरे तुरन्त ।
पैदा भए कर्ण भनी सुपुत्र ॥ ३२ ॥
फर्की सूर्य गएपछि मनमहाँ * चिन्ता पऱ्यो कुन्तिको ।
त्यो छोरो जलमा बगाउँदि भइन् * रक्षार्थ दुष्कर्मको ॥
पाएथे पछि सूतपुत्र अधिरथ् * -जीले उही बालक ।
राधा पत्नि थिइन् उनै अधिसरी * पाल्दी भइन् बालक ॥३३
इच्छा पूर्ण गराइ दान तिनिले * गर्दा पछी लोकमा ।
दानी कर्ण भनेर ख्याति हुनगो * सम्पूर्ण संसारमा ॥
कुन्तीको पछि जुन् स्वयम्वर भयो* राजा अनेकौं गए ।
पैऱ्हाइन् जयमाल पाण्डुकन नै * राजा अरू फर्किए ॥३४॥
कुन्तीको सँगमा विवाह हुनगो * श्री पाण्डुजीको जब ।
सारा रैति रिझाइ राज्य गरि ती * बस्ता भएथे तब ॥

दोस्रो गर्छु विवाह लौ अब भनी * श्री पाण्डुका खातिर ।
मागे मद्र नरेशकी ति दुहिता * श्री भीष्मले सादर ॥३५॥
उन्ले खुशि भई बिहा गरिदिए * माद्री र श्री पाण्डुको ।
लागे गर्न विहार पाण्डु खुशिले * स्वामी बनी राज्यको ॥
केही कालपछी ति दिग्विजयका * खातीरमा निस्किए ।
जो राजा रणमा जिते ति सबले * सर्वस्व सुम्पी दिए ॥३६॥
पाण्डुले धृतराष्ट्रलाइ धन त्यो * सारा गरे अर्पण ।
धेरै श्री धृतराष्ट्रले गरि लिए * यज्ञादि सोही क्षण ॥
कीर्ति खूब ठुलो भयो पृथिवीमा * श्री पाण्डुको त्यो घरी ।
गर्थे दान र धर्म कर्म कुलको * रक्षार्थ धेरै थरी ॥३७॥
कन्या देवककी गईकन स्वयं * मागेर श्री भीष्मले ।
त्याई गर्नुभयो बिहा विदुरको * अत्यन्त नै स्नेहले ॥
केही कालपछी गए वनमहाँ * श्री पाण्डु पत्नी लिई ।
लागे मार्न अनेक जन्तु वनका * ठुलो शिकारी भई ॥३८॥
सोही जंगलमा ठुलो मृग बनी * पत्नी लिई साथमा ।
डुल्थे क्वै ऋषिपुत्र भोग-रत भै * अत्यन्त आनन्दमा ॥
हाने त्यै मृगलाई तीक्ष्ण शरले * अज्ञानमा पाण्डुले ।
लागी त्यो शर चोट खप्न नसकी * ती आत्तिए कष्टले ॥३९
लागे भन्न रिसाइ हे नरपते ! * हूँ तुच्छ जन्तू तर ।
मार्दैनन् तिमि झैं सुविज्ञ नृपले * देखेर कामातुर ॥
तस्मात् श्राप म दिन्छु जुन् बखतमा * गर्छौ तिमीले रति ।
मर्नेछौ जसरी म मछु अहिले * उस्तै भई दुर्गति ॥४०॥
यस्तो श्राप सुनेर खिन्न मनले * श्री पाण्डुजी फर्किए ।
पाए श्राप जसो गरेर वनमा * सम्पूर्ण म दा भए ॥

यो संवाद सुनेर बन्धु घरमा * चिन्ता परी आत्तिए ।
हो यो दैवगती भनेर मनमा * सन्तोष मान्दा भए॥४१॥

एती कथा सुनिसकीकन भूपतीले ।
विस्तारपूर्वक म सुन्छु भनी क्रमैले ।
सोधे बताउनुहवस् मुनिजी ! मलाई ।
छोराहरू कति भए धृतराष्ट्रलाई ॥४२॥

वैशम्पायनले भने नरपते ! * श्री व्यास कोही दिन ।
पाल्नूभो धृतराष्ट्रका घरमहाँ * गर्छु भनी भोजन ॥
गान्धारी सतिले गरिन् खुशि भई * आतिथ्य औ चाकरी ।
बोले व्यास खुशी भएर वरदान् * लौ माग हे सुन्दरी ! ॥४३
मागिन् स्वामि समानका सयजना * छोरा तिनीले जब ।
इच्छा पूर्ण हुनेछ जान्छु म भनी * श्री व्यास फर्के तब ॥
जन्मेनन् सुत गर्भ धारण गरी * चौबीस मैन्हा बित्यो ।
डल्लो एक फलाम झैं अति कड़ा * आघातले जन्मियो ॥४४
आँटिन् फ्याक्न रिसाइ पिण्ड तिनिले* श्री व्यास पुग्नूभयो ।
रोकी झट्ट घड़ा मगाइ घृतका * लौ राख भन्नूभयो ।
राखीए सयमाथि एक बढता * यौटा घड़ामा जल ।
चोभी त्यै जलभित्र पिण्ड मुनिले* पारे स्वयं निर्मल ॥४५
लागे काट्न स्वयं बनाइ टुकुरा * त्यो पिण्डको ती मुनि ॥
छोरीको पनि कल्पना गरिरहिन् * यौटी म पाऊँ भनी ॥
तिन्को भाव बुझेर एक बढ़ता * टुक्रा मुनीले गरे ।
रक्षा गर्नु भनी सबै घटमहाँ * प्रत्येक टुक्रा धरे ॥४६॥
एती काम सकेर व्यास खुशि भै * आफ्नो कुटीमा गए ।
मैन्हा चौबिसका पछी सय जना * छोराहरू जन्मिए ॥

छोरी एक भइन् कनिष्ठ सबमा * ती दुःशला नामकी।
राखेथे धृतराष्ट्रले पछि स्वयं * छोरी कुनै वैश्यकी ॥४७
छोरा एक युयुत्सु नामक भए * ती वैश्य - पुत्रीतिर।
दुर्योधन् जब जन्मियो तब भयो * उत्पात चारैतिर ॥
रुन्थे श्वान र श्याल कुक्कुरहरू * चिच्याउँथे झन् खर।
पानी खूब परी हुरी अति चली * ढाक्यो चतुर्दिक्तिर ॥४८
आए भीष्म तथा गुणी विदुरले * देखेर त्यस्तो स्थिति।
भन्छन् श्री धृतराष्ट्रलाई मनले * जाने सुनेको जति ॥
राजन् ! यो सुत जन्मदा नगरमा* उत्पात बर्ता भयो।
त्यागनू पर्दछ पुत्र यो न त कुनै * संहार गर्नेछ यो ॥४९॥
नीति यै रितका अरू पनि भने * धेरै बुझाई तर।
मानेनन् धृतराष्ट्रले, सुत यसै * को त्यागन सक्ने छ र ?
राजन् ! पाण्डु विरक्त भै वनमहाँ * गछु तपस्या भनी।
वानप्रस्थ लिएर अग्नि सँगमा * सानन्द निस्के तिनी ॥५०
पोंची ती शतशृङ्ग पर्वत महाँ * लागे तपस्यातिर।
माद्री कुन्ति दुवै बसेर नृपको * गर्थे सदा आदर ॥
केही कालपछी भने नृपतिले * डाकेर कुन्ती कन।
क्वै सन्ता न भएन पितृहरूको * तिर्ने कसोरी ऋण ॥५१॥

डाकी सुविज्ञ द्विज कोहि प्रिये ! तिमीले।
जन्माइ पुत्र कुलको गर त्राण ऐले ॥
नीति र धर्म सब खूब विचारि भन्छ।
लाग्दैन पाप पनि केही हुकूम दिन्छ ॥ ५२ ॥

स्वामीको सुनि यो कुरा मनमनै * सन्तोष मानी कन।
कुन्तीले विनती गरिन् कर दुवै * जोरेर सोही क्षण ॥

हो यो पाप अधर्म निन्द्य पनि हो * स्त्री जातिका खातिर ।
आज्ञा मान्नु हजूरको पनि त हो * कर्तव्य मेरो तर ॥९३॥
यौटा यत्न सुनाउँछु हजुरले * मान्नू भए त्यो कुरा ।
पाई सन्तति योग्य हामिहरूको * होला कि इच्छा पुरा ॥
दुर्वासा ऋषिबाट प्राप्त वरले * इच्छा गरेका घरी ।
सक्छु डाक्न तुरुन्त जस्कन पनी * तिनूको कृपाले गरी ॥९४
आज्ञाहोस् कुन देवताकन गरूँ * स्वामी ! म आवाहन ।
कुन्तीको सुति बात पाण्डु नृपती * बोले खुशी भैकन ॥
शुभ्रे ! डाक तुरुन्त 'धर्मकन' लौ * सत्पुत्रका खातिर ।
रक्षा गर्न स्वधर्मको र कुलको * होऊ तिमी तत्पर ॥९५॥
आज्ञाले पतिको गरिन् सुमुखिले * आह्वान श्री धर्मको ।
आए धर्म तुरुन्त मन्त्र बलले * सामू महाँ कुन्तीको ॥
तिनूको भाव बुझी समागम गरी * फर्केर जाँदा भए ।
मैन्हा पूर्ण भई युधिष्ठिर भनी * छोरा त्यहीं जन्मिए ॥९६
होला बालक सत्यनिष्ठ भवमा * कीर्ती फिंजाई लिने ।
इच्छापूर्ण हुनेछ यो नृपतिले * आकाश-वाणी सुने ॥
राजा खूशि भई भने गर पृथा * आह्वान श्री वायुको ।
होला पुत्र अवश्य खूब बलियो * रक्षार्थ यो वंशको ॥९७॥
आज्ञाले पतिको गरिन् सुमुखिले * तत्काल आवाहन ।
आई वायु गरी समागम गए * सानन्द फर्की कन ॥
मैन्हा पूर्ण भएर भीम बलिया * पैदा भएका घरी ।
आयो बाघ ठूलो भयङ्कर त्यहाँ * मार्ने इरादा गरी ॥९८
मारे त्यस्कन पाण्डुले तर पृथा * उठ्ता डराई कन ।
काखाबाट लडेर भीम बलिया * पच्छारिए त्यै क्षण ॥

तिन्को चोट परेर चूर्ण हुनगो * यौटा ठुलो पत्थर ।
राजा रानि परेर छक्क शिशुको * रक्षा गरे सादर ॥५९॥
होला यो बलवान पुत्र भवमा * आकाशवाणी भयो ।
त्यो सुन्दाहुँदि कुन्तिको, नृपतिको * सन्ताप सारा गयो ।
अर्को एक सुपुत्रको पनि भयो * इच्छा ति राजाकन ।
सम्झी झट्ट महेन्द्रलाई तपको * बाँधीलिए आसन ॥६०॥
मैन्हा बान्ह सहेर कष्ट नृपले * गर्दा तपस्या त्यहाँ ।
आई इन्द्र स्वयं भने नरपते ! * इच्छा छ के मन्महाँ ॥
यौटा पुत्र हजूर झैं दिनुहवस् * तिन्ले भनेथे जब ।
बोले इन्द्र हुनेछ पुत्र तिमिले * इच्छा गरे झैं अब ॥६१॥
कुन्तीले पनि त्यो कुरा सुनि गरिन्* तत्काल आवाहन ।
आई इन्द्र गरे समागम अनी * पैदा भए अर्जुन ॥
तिन्को जन्म हुँदा बजे थरिथरी * बाजाहरू स्वर्गमा ।
वर्षा पुष्प, अबीरको पनि गरे * -थे देवले हर्षमा ॥६२॥
वाणी मेघ समानको गरि त्यहाँ * आकाशवाणी भयो ।
तेजस्वी शिव झैं पराक्रममहाँ * होला पछी श्रेष्ठ यो ॥
कीर्ती वृद्धि गराउनेछ कुलको * यो पुत्रले भूपति ।
गर्ला राज्य समस्त पृथ्विभरिका * राजा र शत्रु जिती ॥६३॥
बस्थे जो नृपका कुटी वरिपरी * ज्ञानी तपस्वी मुनि ।
वाणी अमृत झैं सुनी खुशि भए * राजा र रानी पनि ॥
बोले भूपतिले दया गर पृथा * माद्री भइन् दुःखिनी ।
स्वामीको बुझि भाव स्पष्ट मनको * बोल्दी भइन् भामिनी ॥६४
इच्छा पूर्ण हुनेछ मन्त्र-बलमा * विश्वास राखी कन ।
हे माद्री ! गर देवताकन कुनै * तत्काल आवाहन ॥

माद्रीले सुनि बात अश्विनिकुमार् * -लाई गरिन् सम्झना ।
जम्ल्याहा सुत जन्मिए सुमुखिको* त्यस्तै थियो कामना ॥६५
कान्छाको सहदेव औ नकुल नाम् * राख्दा भए ज्येष्ठको ।
पाई ती दुइ पुत्र ताप मनको * सारा गयो माद्रिको ॥
भेजेका वसुदेवले थरि-थरि * सामग्रिका साथमा ।
आई कश्यपले गरे क्रमसितै * संस्कार त्यै स्थानमा ॥७६
बस्थे कौरव हस्तिनापुर महाँ * सानन्द राजा बनी ।
राजा पाण्डु भने बसी वनमहाँ * गर्थे तपस्या पनि ॥
उत्पत्ती कुरुको र पाण्डु-कुलको * संक्षेपमा वर्णन ॥
वैशम्पायनले गरे नृपतिले * सुन्थे खुशी भैकन ॥७७॥

राजा पाण्डुको मृत्यु र पाण्डहरूको प्रस्थान—

केही काल बित्यो यसै तरहले * हे भूप ! कोही दिन ।
राजा पाण्डु बसे गरी स्फटिकको * ठूलो शिला आसन ।
चारैतर्फ थियो बसन्त ऋतुको * राम्रो छटा त्यो घरी ।
माद्री भूपतिको बसी नगिचमा * गर्दै थिइन् चाकरी ॥७८॥
बिर्से श्राप ति विप्रको अटल झन् * आफ्नू हुने दुर्गति ।
माद्रीका सँग भोगमा रत हुना- * साथै मरे भूपति ॥
लागे गर्न विलाप पत्नि दुइले * रोई कराई कन ।
सम्झाई कुटिका छिमेकिहरूले * क्यै शान्त पारे मन ॥७९॥
कुन्तीलाइ गरी प्रणाम करमा * सुम्पेर छोरा दुई ।
माद्री भूपतिका सँगै सति गइन् * अत्यन्त दुःखी भई ॥
सुन्दा मृत्यु ति पाण्डुको ऋषि-मुनि * सन्तप्त सारा थिए ।
ज्ञानी कश्यपले क्रिया शिशुहरू * द्वारा गराई दिए ॥८०॥

कुन्तीलाइ र पाँच पाण्डव सबै * -लाई लिई साथमा ।
सुम्पे श्री धृतराष्ट्रजी, विदुरजी * श्री भीष्मका हातमा ॥
रानी सत्यवती बुहारिहरु लो * वन्मा तपस्या गरी ।
पाइन् मोक्ष र स्वर्गको सुख ठुलो * तिन्ले मरेका घरी ॥८१॥
माद्रीको अनि पाण्डुको गरिदिए * श्राद्धादि राम्रो गरी ।
रोएथे धृतराष्ट्र औ विदुरजी * श्री भीष्मजी बेसरी ॥
आफ्ना बान्धव हस्तिनापुर भरी * जो-जो थिए ती पनि ।
रोए भूपतिको चरित्र अघिको * सम्झेर दुःखी बनी ॥८२॥

भीमलाई विष ख्वाउनू —

राजन् क्यै ! दिनमा स्वयं पुरिनगो * घाऊ ठुलो कष्टको ।
बिर्से शोक सबै अली-अली गरी * श्री पाण्डुका मृत्युको ॥
लागे बढ्न समस्त बालकहरू * श्री चन्द्रमा झैं गरी ।
खेल्थे आपुसमा मिलीकन सबै * आनन्दले राम्ररी ॥८३॥
छोरा श्री धृतराष्ट्रका सय थिए * तिलाइ श्री भीमले ।
एक्लै खेलमहाँ लछारि सहजै * हिर्काउँथे वेगले ॥
जन्मे भीम तथा सुयोधन दुवै * हे भूप ! एकै दिन ।
देखिन्थे ति दुवै समान बलका * जस्ता त्यसै कारण॥८४॥
खेल्दामा पनि चोट पाइ भिमको * दुष्टात्म दुर्योधन ।
लागे गर्न विचार पाण्डवहरू *-लाई निभाई दिन ॥
सल्लाहा सय भाइले गरिसकी * गङ्गा किनारा महाँ ।
चाहीने सब वस्तु राखि घर क्वै * तैयार पारी त्यहाँ ॥८५
डाकी पाण्डवलाइ दिव्य रथमा * राखेर दुर्योधन ।
गर्नू पर्छ विहार दिव्य जलमा * भन्ने बुझाई कन ॥

पौंचाए रथलाई वायु गतिले * हाँकेर तिनूले जब ।
लागे गर्न विहार स्वच्छ जलमा * जो-जो गएथे सब ॥८६॥
केही बेरपछी सबै थकित भै * आएर प्रासादमा ।
लागे भोजन गर्न ती थरि-थरी * मिष्ठान्न आनन्दमा ॥
मार्ने निश्चय राखि तीक्ष्ण विषका* सामग्रि जो-जो थिए ।
त्यो दुर्योधनले लगीकन स्वयं * ती भीमलाई दिए ॥८७॥

भीमलाई विष दिनु

खाएथे जब कालकूट विष त्यो * थाहै नपाई कन ।
लागी नींद थकाइ बेसरि सुते * ती भीम सोही क्षण ॥
मौका पाइ गएर दुष्टहरूले * बाँधेर राम्रो गरी ।
गङ्गाका जलमा लगेर रिसले * फ्याँकीदिए बेसरी ॥८८॥
सोधेथे जब श्री युधिष्ठिरजिले * केही नजान्ने बनी ।
बोले खोज्नु वृथा छ भीम घरमा * पैल्हे पुगेहुन् भनी ॥८९॥

ती सारा रथमा बसेर पुरमा * तत्काल फिर्दा भए ।
कुन्तीलाइ तथा गुणी विदुरजी * -लाई सुध्याई लिए ॥
सारा वात सुनी सकी विदुरले * मन्मा गरी निश्चय ।
बोले दिक्क नमानि केहि, घरमै * बस्नू भई निर्भय ॥९०॥
कोही छैन समर्थ मार्न बलवान् * ती भीमलाई कहीं ।
यस्मा कारण क्यै अवश्य छ; स्वयं * ती आईपुग्छन् यहीं ॥
व्यर्थैमा झगरा बढाउन कुनै * गर्दै नगर्नू कुरा ।
गर्नू पर्दछ हामिले सहन ती * छन् दुष्टतामा पुरा ॥९१
यस्तो अर्ति दिई सकी विदुरजी * फर्की गएथे जब ।
केही वेर गरेर खोजनि बसे * चारै जना पाण्डव ॥
पानीमा डुबि नागलोक सहजै * ती भीम पुग्दा भए ।
तिन्को निश्चल देहले थिचिइँदा * नागादि क्यै मारिए ॥९२
यस्मा क्रोध गरेर सर्पहरुले * तिन्लाई टोके जब ।
पैल्हेको विष वेग भीम विरको * सारा गएथ्यो तब ॥
आई चेत समस्त बन्धन जती * बल्ले चुँडाली दिए ।
धेरै सर्प पनी निमोठि रिसले * तत्काल मार्दा भए ॥९३
यो संवाद लिएर वासुकिकहाँ * बाँकी बचेका गए ।
देखी वासुकिले जनाइ करुणा * सानन्द आज्ञा दिए ॥
नातीका पनि नाति बालक यिनै * हुन् शूरसेन् भूपका ।
हुन् दौहित्र यि नाग आर्यकजिका * सत्पुत्र हुन् पाण्डुका ॥९४
यौटैको रसले पनी बल हुने * हज्जार हात्ती जति ।
अमृत् झैं रसकुण्डको छ दिनु त्यो * यी खान सक्छन् जति ॥
यो आज्ञा सुनि दूतले लगिदिए * त्यो कुण्डका पासमा ।
खाएथे रस आठ कुण्डहरूको * तत्काल एक् सासमा॥९५

आएथ्यो बल आठ् हजार गजको * श्री भीमका देहमा
निद्रा लागि सुते ति आठ दिन ता * नागादिकै लोकमा ॥
जागेथे जब भीम वासुकिजिले * सत्कार फेरी गरे।
त्याई भोजनका निमित्त बढिया * सामग्रि सामू धरे ॥९६॥

खाई सकेपछि खुशी भइ वासुकीले।
चाँडै पुऱ्याउनु भने चर डाकि पैल्हे ॥
श्रीहस्तिनापुर लगीकन भीमलाई।
छाडेर दूत फिरिगो मनमा रमाई ॥

आमालाइ गरे प्रणाम पहिले * श्री भीम पौंचीकन।
पाई भाइ युधिष्ठिरादि सबको * खूशी भएथ्यो मन ॥
त्यो दुर्योधन दुष्टको कुमतिको * इच्छा सुनाई कन।
आमाका सँग नागका नगरको * सारा गरे वर्णन ॥९८॥
त्यो संवाद सुनी सबै खुशि भए * कुन्ती तथा पाण्डव।
फेरी मार्न भनी कड़ा विषहरू * झुक्क्याइ ख्वाए जब ॥
त्यो सारा विषलाई भीम विरले * खाई पचाई दिए।
तिनले मार्न गरे प्रयास जति त्यो * सारा वृथा पार्दिए ॥९९॥
मन्त्री भाइ सबै मिलीकन तिनी * सल्लाह गर्थे जति।
त्यो सारा बुझि भीमले सहजमै * पार्थे सदा दुर्गति. ॥
अर्ती पाइ युयुत्सुको, विदुरको * मौका विचारी कन।
बस्थे पाण्डवले सही दुःख जति * दिन्थे ति दुर्योधन ॥३००

कृपाचार्य र द्रोणको उत्पत्ति —कौरव पाण्डवको शिक्षा

हे राजन्! कुरुराजका सुत तथा * पाँचै जना पाण्डव।
खेल्थे खेलहरू अनेक थरिका * ठूला भए क्यै जब ॥

सारा शास्त्र पढाउने कृप थिए * तिन्का गुरूजी अनि ।
दिन्थे द्रोण गुरु सुशास्त्रहरूको * शिक्षा दयालु बनी ॥१॥
श्री जन्मेजय भूपले सुनि कथा * शङ्का उठाई कन ।
केही बेर गरी विचार सहसा * एकाग्र पारी मन ॥
वैशम्पायनलाइ रोकि बिचमै * सोधे कृपाचार्यको
उत्पत्ति पहिले बताउनुहवस् * इच्छा भयो सुन्नको ॥२॥
राजाको सुनि प्रश्न यो खुशि भई * तत्काल बोले मुनि ।
ज्ञानी गौतमका थिए सुत कुनै * यौटा शरद्वान् भनी ॥
त्यागी पन्थ ति वेदको, हुन गए * ज्ञाता धनुर्वेदका ॥
गर्थे ती तप उग्र, जङ्गलमहाँ * खानी थिए ज्ञानका ॥३॥
तिन्को त्यो तपदेखि इन्द्र मनमा * लागे निकै आत्तिन ।
भेजे जानपदी भनेर गणिका *-लाई बुझाई कन ॥
पौंची आश्रममा सुरम्य मुनिको * त्यो अप्सरा सुन्दरी ।
देख्दैमा द्विजको प्रसन्न मन भो * हेरी रहे बेसरी ॥३०४॥
रोकेथे मनलाई ज्ञान बलले * तिन्ले सकेको जति ।
तिन्को वीर्यस्खलित भएछ सहजे * थाहै नपाई रति ॥
त्यो जानेपछि दिक्क मानि द्विजले * शस्त्रास्त्र फ्याँकी दिए ।
त्यागी आश्रम त्यो नबोलि मुखले * तत्काल जाँदा भए ॥५॥
बल्दो वीर्य बगेर बाँडिन गयो * आफै दुई भागमा ।
पुत्री एक सुपुत्र जन्मन गए * त्यसबाट त्यै स्थानमा ।
दैवेच्छा नृप शन्तनू पुगि त्यहीं * देखे दुवै बालक ।
आयो क्यै करुणा अनि खुशि भई * राजा बने रक्षक ॥६॥
पालेथे दरबारमा लगि दुवै * -लाई कृपापूर्वक ।
राजालाई चिन्हे बढेपछि दुवै * -ले आफ्नु संरक्षक ॥

राखे नाम कृपी तथा कृप भनी * ती भूपतीले जब ।
त्यो जाने द्विजले प्रभाव तपको * ठूलो हुनाले सब ॥७॥
विद्या आफ्नु गई लुकेर कृपजी * -लाई सिकाई दिए ।
केही काल पछी तिनै कृपजिले * श्री भीष्मकाहाँ गई ।
विद्या ती कुरु पाण्डवादि विरमा * बाँडे दयालु भई ॥८॥
शिक्षाले कृपको भए सकल ती * सानन्द पारङ्गत ।
द्रोणाचार्यजिलाई डाक्न दिनुभो * श्री भीष्मले संमत ॥
आए द्रोण अनी सबै शिशुहरू * शिक्षार्थ सुम्पीदिए ।
पाई योग्य गुरू धनुर्धर तथा * शास्त्रज्ञ सारा भए ॥९॥
सोधे भूपतिले बताउनुहवस् * हुन् द्रोण कस्का सुत ।
पाए ज्ञान कहाँ कसो गरि त्यहाँ * आए ति सुन्छु म त ॥
वैशम्पायनले भने नरपते ! * सुन्नू हवस् सादर ।
भारद्वाज मुनी थिए नियमका * पक्का तथा कट्टर ॥१०
गङ्गास्नान गरौं भनीकन गए * सानन्द कोही दिन ।
देखेथे नदी-तीरमा उभि लुगा * फेर्नै घृताची कन ॥
त्यस्को रूप अपूर्व श्रेष्ठ मुनिले * हेरी रहे बेसरी ।
आफ्नू चित्त सम्हालि रोक्न नसकी * मोहित् भए त्यौ घरी॥११
तिन्को वीर्य पतन् भयो कलशमा * ल्याएर राखी दिए ।
सोही काल पुगेर द्रोण तिनका * सत्पुत्र पैदा भए ॥
छोरो केहि ठूलो भएपछि दिए * शिक्षा अनेकौं थरी ।
आफ्नू काल पुगेर स्वर्गपुरिमा * जाँदा भए ती मरी ॥१२॥
त्यौ वेला सुत एक श्री पृषदका * पैदा भएका थिए ।
विद्याभ्यास गरी गएपछि भए * पाञ्चालका भूपती ।
बस्थे राजि गराई रैतिहरु ती * आनन्द मान्दै अति॥१३॥

कीर्ति द्रोणजिले सुने परशुराम् * -जीको छ ठूलो भनी ।
उन्‌लाई गुरु थाप्न आश्रममहाँ * खोज्दै पुगेथे तिनी ॥
चेलो योग्य बुझेर शस्त्रहरूको * संपूर्ण शिक्षा दिए ।
सेवा चाकरि बेसरी गरि गुरू * -लाई रिझाई लिए ॥१४॥
शिक्षा पूर्ण भए पछी गुरुजिले * लौ जाउ भन्दा भए ।
फर्की द्रोणजिले कृपीसित विहा * मागी गरेका थिए ॥
थामी आफ्नु गृहस्थ धर्म घरमा * श्री द्रोण बस्ता भए ।
केही कालपछी ति द्रोण कृपिका * छोरा त्यहीं जन्मिए ॥१५॥

अश्वत्थामा नामको पुत्र पाई ।
आमा बाबू बस्न लागे रमाई ॥
मागे तिन्‌ले एक दिन् दूध खान ।
आमाले त्यो पुत्रलाई त छल्न ॥१६॥
पीठो घोली झोल सेतो बनाई ।
दींदा खाए पुत्रले त्यो रमाई ॥
यस्तो वार्ता द्रोणजीले सुनेर ।
देखी आफ्नू कष्ट चिन्ता गरेर ॥१७॥

दिन्छन् द्रव्य कि मित्र हुन् द्रुपदले * भन्ने विचारी कन ।
पोंचे द्रोण ति भूपका नगरमा * भेट्‌ गर्न सोही क्षण ॥
देखी भूपतिलाई सोधनि गरे * हे मित्र ! भन्दै जब ।
बोले क्रोध गरेर झट्ट नृपले * तिन्‌लाई रोकी तब ॥१८॥
माग्ने भिक्षुकले मलाई कसरी * भन्छौ सखा लौ भन ?
हुन्छन् मित्र समान नीति छ यही * भन्छन् सबै सज्जन ।
राजाको बुझ भिक्षु मित्र कहिल्यै * हुन्नन् कुनै निर्धन ।
पढ्‌दाको जति मित्रता अघि थियो * त्यो स्वार्थ हो ब्राह्मण ॥१९॥

धेरै यै रितका गरे अरु पनी * निन्दा घमण्डी बनी ।
त्यस्को उत्तरमा नबोलि अरु क्यै * निस्के म जान्छु भनी ॥
साटो फेर्न ति हस्तिनापुर गए * सान्है रिसाई जब ।
देखेथे कुरु पाण्डवादि पथमा * खेल्थे भकुण्डो सब ॥२०॥
उफ्री शुष्क इनारमा परि गयो * तिनको भकुण्डो गई ।
धेरै यत्न गरे निकाल्न नसकी * हेर्थे सबै घेरिई ॥
यो देखीकन द्रोणले नगिच गै * जोरेर साना तृण ।
आफ्नो औंठि र गेंद वेधि तृणले * तानी लिए त्यै क्षण ॥२१
देखी शौर्य ति द्रोणको गइ भने * श्री भीष्मलाई सब ।
आई भीष्मजिले लगेर पुरमा * राखे खुशी भै तब ॥
मेरा सन्ततिलाई योग्य रितले * शिक्षा दिनूहोस् मुने !
जे इच्छा मनमा छ त्यो हजुरको * पूरा म गर्छु भने ॥२२॥
शिक्षा द्रोणजिले दिए शिशुहरू * -लाई अनेकौं थरी ।
विद्याभ्यास गरी दुवै थरि भए * विख्यात योद्धा सरी ॥
राखे एक चरो लगेर रुखमा * गर्छु परीक्षा भनी ।
डाकी शिष्यहरू क्रमैसित सबै * -लाई उभ्याए अनि ॥२३
आज्ञाले गुरुको युधिष्ठर गए * पैल्हे अगाडी सरी ।
सोधे द्रोणजिले बताउ तिमिले * के देख्दछौ राम्ररी ॥
बोले ती म चरो र वृक्ष गुरुजी * देख्छु यि भाई पनि ।
सक्तैनौ तिमी लक्ष्यभेद्न बस लौ * बोले गुरुजी अनि ॥२४
सारालाइ भने क्रमैसित उही नै * नै वाक्य श्री द्रोणले ।
पाई उत्तर एकनास सबको * रातो भई क्रोधले ॥
डाकी अर्जुनलाइ सोधनि. गरे * के देख्तछौ लौ भन ।
बोले अर्जुन लक्ष्यबाहिक अरू * केही कतै देख्दिनँ॥२५॥

मक्नेछौ तिमी लक्ष्य भेद्न गुरुले * सानन्द आज्ञा दिए ।
हानी वाण किरीटिले सहजमै * तारो खसाली लिए ॥
त्यो देखी गुरुले प्रसन्न मनले * टाँसेर छाती महाँ ।
धेरै अर्जुनलाइ आशिष दिए * सन्तोष मानी त्यहाँ ॥२६॥

एकलव्यको गुरु-भक्ति —

यौटा पुत्र थियो निषाद-पतिको * शूरो बलीयो पनि ।
आएथ्यो जब 'एकलव्य' गुरुको * सामू म पढ्छु भनी ॥
जानी शूद्र गरे तिरष्कृत निकै * त्यसको गुरु द्रोणले ।
माटाको गुरु मूर्ति थापि वनमा * बस्तो भयो भक्तिले ॥२७
लाग्यो गर्न ठुलो परीश्रम गरी * अभ्यास शस्त्रादिको ।
केही कालपछी अलौकिक भयो * ज्ञाता धनुर्वेदको ॥
खेल्थे खूब शिकार द्रोण संगमा * सारा कुरु-पाण्डव ।
यौटा दुष्ट कुकुर पछी-पछि गयो * थाहै नपाई तब ॥२८॥
देखेथ्यो जब एकलव्यकन त्यो * लाग्यो र चिच्याउन ।
हान्यो वाण झिकेर सात मुखमा * त्यसले रिसाई कन ॥
भाग्यो त्यो दगुरेर बोल्न नसकी * बाणै समेतको जब ।
देखी कुक्कुरको दशा परिगए * आश्चर्यमा पाण्डव ॥२९॥
खोज्दै ती सब एकलव्य विरको * पुग्दा भए सामुमा ।
देख्दैमा गुरुलाइ शूद्र खुशिले * पर्दो भयो पाउमा ॥
त्यस्को देखि ठुलो पराक्रम, भयो * ईर्ष्या किरीटी कन ।
तिन्को भाव बुझेर द्रोण गुरुले * माग्दा भए त्यौ क्षण॥३०
मेरो शिष्य बनेपछी अब तिमी * देऊ गुरू - दक्षिणा ।
मेरो आशिषले हुनेछ सहजै * पूरा सबै साधना ॥

योो आज्ञा गुरुको सुनेर तिनिले * विन्ती गरे सादर ।
जे इच्छा छ हजूरको म अहिल्यै * गर्छु गुरो ! हाजिर ॥३१॥
मागेथे तिमी देउ दक्षकरको * अंगुष्ठ आफ्नो भनी
औंला काटि तुरुन्त सामु गुरुको * राखी दिए लौ भनी ॥
तिन्को साहस देखि द्रोण गुरुजी * खुशी भएका थिए ।
औंला तर्जनी मध्यमा बिच धरी * सिक्ने इरादा लिए ॥ ३२॥
चिन्ता क्यै मनमा थिएन गुरुले * अंगुष्ठ मागे भनी ।
क्यै सन्तोष थियो बरू वचनको * पालन् गरें लौ भनी ॥
शक्ती त्यो करमा रहेन अघि झैं * तिन्को, प्रशस्तै तर ।
योद्धा वीर पराक्रमी हुन गए * सम्पूर्णमा सुन्दर । ३३॥

द्रोणाचार्यका शिष्यहरूको शस्त्रकौशल :--

हे राजन् ! धृतराष्ट्रका नगिच गै * श्री द्रोणले क्वै दिन ।
बोले कौशल हेर्नुहोस् सुतहरू * ज्ञाता भए सज्जन ! ॥
भन्छन् श्री धृतराष्ट्र द्रोणगुरुजी * आज्ञा भयो सुन्दर ।
जे चाहिन्छ, जती छिटै विदुरले * गर्नन् सबै हाजिर ॥३४॥
यौटा पारिदिए तयार बलियो * ठूलो र राम्रो घर ।
राखे हेर्न बसेर स्त्री-पुरुषले * मञ्चादि चारै तिर ॥
राजा श्रीधृतराष्ट्र मन्त्रि कृपजी * भूरिश्रवा वाह्लिक ।
द्रोणाचार्य र सोमदत्त पुरका * साना ठूला बालक ॥३५॥
गान्धारी अनि कुन्तिका मित-हितू * जो दास - दासी थिए ।
दर्जा माफिक स्थानमा गइ सबै * सानन्द बस्ता भए ॥
आज्ञाले गुरुका ति कौरवहरू * पैल्हे अगाड़ी सरी ।
थाले कौशल अस्त्र-शस्त्रहरूको * आश्चर्य पार्ने गरी ॥३६॥

घोड़ामा कहिले चढ़ेर गजमा * आकाश माथी गई ।
गर्थे कौशल हेर्दथे जनहरू * तस्बीर जस्ता भई ॥
कुश्ताकुश्ति र ढाल खड्ग तरवार् * शक्ती, गदा, तोमर ।
गर्दे आपुसमा प्रहार नकली * देखाउँथे सुन्दर ॥३७॥
आफाफ्ना करमा गदा लिइ उभे * श्री भीम दुर्योधन ।
मत्ता हात्ति समान मण्डप भरी * डुल्थे गरी गर्जन ॥
कानैमा धृतराष्ट्र का विदुरले * भन्थे बुझाई कन ।
गान्धारीसित कुन्तिले समरको * गर्थिन् सबै वर्णन ॥३८॥
लागे लड्न निकै रिसारिस गरी * श्री भीम दुर्योधन ।
छोरालाइ पठाई झट्ट गुरुले * रोके बुझाई कन ॥
आए मण्डप मध्यमा गुरुजिको * आज्ञा लिई अर्जुन ।
जानेको जति अस्त्र कौशल सबै * लागे ती देखाउन ॥३९॥
आग्नेयास्त्र गरी प्रहार पहिले * आगो निकाली लिए ।
फेरी वारुण अस्त्रले जल झिकी * सारा निभाई दिए ॥
वायव्यास्त्र चलाइ खूब बलियो * आँधी उठेको थियो ।
पर्जन्यास्त्र चलाइ बादल झिकी * त्यस्लाई रोकीदियो॥४०॥
पृथ्वी-पर्वत देखिने अनि स्वयं * आफू अदृश्यै हुने ।
सान्हे सानु तथा ठूलो क्षणमहाँ * पारी दिए देखिने ॥
देखी कौशल अस्त्र-शस्त्रहरूको * 'स्याबास' भन्दा भए।
सारा दर्शकले बजाइ थपरी * सान्हे कराई दिए ॥४१॥
आए कर्ण पनी उसै बखतमै * शस्त्रास्त्रले सज्जित ।
लागे भन्न किरीटिलाइ सहसा * पारौं भनी लज्जित ॥
देखायौ तिमीले पराक्रम जती * त्यो देखि बर्ता गरी ।
सक्छु कौशल गर्न यी जनहरू * हेरुन् बसी राम्ररी ॥४२॥

येती बात भनी गरे थरि-थरी * शस्त्रास्त्रको कौशल ।
स्याबासी सबले दिए खुशि भई * देखेर तिनको बल ॥
बोले कर्ण गरेर पूर्ण अभिमान् * आऊ लड़ौं अर्जुन ।
तिन्को बात सुनेर भीम सहसा * बोले रिसाईकन ॥४३॥
राजाको सुत सूत-पुत्र संगमा * लड्ने कसोरी भन ।
तिन्को बात सुनेर क्रोधित भए * तत्काल दुर्योधन ॥
डाकी ब्राह्मण अङ्गदेश भरिको * राजा बनाई दिए ।
राजाको अभिषेक पाई मनमा * श्री कर्ण खूशी भए ॥४१॥
श्री दुर्योधनले भने अब यहाँ * छन् वीर योद्धा जति ।
आउन् लड्न यी अङ्गराज सँगमा * शंका नमानी रति ॥
रोक्नुभो गुरु द्रोणले गइ स्वयं * देखी नराम्रो स्थिति ।
सन्ध्याकाल भयो र दर्शक सबै * फर्के गएका जति ॥५३॥

द्रुपद पराजय :

राजन् ! द्रोणजिले विचार मनमा * गर्दा भए लौ अब ।
सक्छन् तोड्न घमण्ड ती द्रुपदको * सम्पूर्ण यी पाण्डव ॥
डाकी शिष्यहरू सबैसित भने * ल्याओ गुरु दक्षिणा ।
मेरो आशिषले गरेर मनको * पुग्ला सबै कामना ॥५४॥
ल्याई हाजिर पार त्यो द्रुपदको * पक्रेर पाता कसी ।
त्यस्को तोड्न सके घमण्ड सहजै * हुन्छु म सार्है खुशी ॥
आज्ञाले गुरुको चढेर रथमा * संग्रामका खातिर ।
ढाके राज्य भरी पुगी द्रुपदको * पाञ्चाल चारैतिर ॥५५॥
देखी कौरव वीर ती नृपतिले * * सेना लिई साथमा ।
आए भाइ ससैन्य क्रोधित भई * तत्काल संग्राममा ॥

हेरौं कौरवको पराक्रम भनी * भिन्नै बसे पाण्डव ।
लागे लड्न रिसाई ती द्रुपदका * सेना तथा कौरव ॥५६॥
बीचैमा नृपले लडी सकलको * शेखी उतारी लिए ।
हाहाकार परेर कौरव जती * सम्पूर्ण भाग्दा भए ॥
त्यो देखीकन भीम, अर्जुन हिंडे * आज्ञा गुरूको लिई ।
मारे सैनिक भीमले लिइ गदा * उफ्रेर चाँडो गई ॥५७॥
पारेथे शरजालमा द्रुपदले * क्यै बेर रोकी तर ।
भागे सैनिक चोट पाइ बलियो * तत्काल चारैतिर ॥
आए भाइहरू सबै द्रुपदका * निक्कै भई तत्पर ।
हानेथे सहदेवले नकुलले * -शक्ति गदा तोमर ॥५८॥
वर्षाईकन बाण अर्जुनजिले * पानी परेझैं गरी ।
पक्री भूपतिलाइ राखि रथमा * फिर्दा भए त्यै घरी ॥
सामुन्ने गुरुको लगेर तिनिले * सुम्पी दिएथे जब ।
हाँसी द्रोणजिले भने द्रुपदजी * -लाई सुनाई तब ॥५८॥
हुन्छन् मित्र त भूप नै नृपतिका * भन्थ्यौ घमण्डी बनी ।
मान्छौ की तिमिले मलाइ अब ता * हो मित्र मेरो भनी ॥
आधा राज्य लिएर बन्छु म पनी * तिम्रो सखा भूपति ।
बोले भूपति द्रोणको सुनि कुरा * मानेर लज्जा अति ॥६०
ब्रह्मन् ! जो पहिले निरादर गरें * माफी दिनूहोस् अब ।
मान्छु योग्य सखा भनेर खुशिले * आज्ञा भएको सब ॥
देख्नूभो जब द्रोणले द्रुपदको * लज्जा तथा दीनता ।
यस्तो फेरि नगर्नु क्यैसित पनी * हे भूपती ! मूर्खता ॥६१
येती अर्ति दिएर बन्धन स्वयं * तिनको फुकाई दिए ।
आधा राज्य गरेर आफ्नु वशमा * लौ जाऊ भन्दा भए ॥

मानी बात ठुलो, गए द्रुपदजी * फर्केर आफ्नो घर ।
पाई त्यो 'अहिछत्र' राज्य गुरुको * कीर्ति भयो सुन्दर ॥६२

देखी प्रताप बल अर्जुनको अपार ।
आफू प्रति सुदृढ भक्ति, मती उदार ॥
जुन अस्त्र 'ब्रह्मशर'नाम थियो अमोल ।
सुम्पे किरीटिकन द्रोणजिले तुरुन्त ॥६३॥

युधिष्ठिरलाई युवराज बनाउनु, धृतराष्ट्रको चिन्ता र कर्णको सल्लाह

हे राजन् ! धृतराष्ट्रले जब सुने * पाँचै जना पाण्डव ।
विद्यामा, बल, बुद्धिमा र गुणमा * छन् श्रेष्ठ भन्ने तब ॥
इच्छा द्रोणगुरु र भीष्म कृपको * जानेर पक्का गरी ।
सामग्री युवराजको पद दिने * जम्बा गरी राम्ररी ॥६४॥
सुम्पे धर्मकुमारलाई पद त्यो * आनन्द मानी जब ।
आफ्ना बन्धु प्रजा ति धर्म-सुतले * राजी गराए सब ॥
पाई शासक योग्य राज्य भरिमा * चर्चा उनैको थियो ।
यस्ले झन् धृतराष्ट्रका मनमहाँ * शंका उमारीदियो ॥६५॥
ज्ञानी विप्र थिए त्यहीं कणिकनाम् * नीतिज्ञ मन्त्री पनि ।
सोधे ज्ञान गराइ पूर्ण स्थितिको * कर्तव्य के हो भनी ॥
लागे भन्न बुझाउँदै कणिकले * नीति छ यो भूपति ।
पार्नू पर्दछ शत्रुलाइ वशमा * बाँकी नराखी रति ॥६६॥
नीतीपूर्वकको उदाहरण लौ * दिन्छु म सुन्नू हवस् ।
सोही माफिक राज्य शासन गरी * चिन्ता हटाई दिनोस् ॥
यौटा स्याल थियो कुनै वनमहाँ * नीतिज्ञ बाठो पनि ।
ब्वाँसो बाघ, मुसो र न्याउरिसँगै * बस्थ्यो सखा हुन् भनी॥६७

देखे जङ्गलमा ठुलो मृग कुनै * चर्दै गरेको जब ॥
झम्टयो सिंह समात्नलाइ मृग त्यो* उफ्रेर भाग्यो तब ॥
बोल्यो स्याल, सुतेपछि मृग मुसा * विस्तार ताहाँ गई ।
चारोटा खुर काट्नुपर्दछ अनी * मर्नेछ पंगू भई ॥६८॥
मल्लाहा सबको मिल्यो, गइ मुसा * काटेर आयो खुर ।
मारेथ्यो गइ सिंहले हरिण त्यो * झम्टेर चाँड़ै तर ॥
मासु खान सबै सखाकन त्यहाँ * देख्यो तयारी जब ।
बोल्यो स्याल गरी बठ्याइँ मितहो * खावो नुहाई सब ॥६९॥
आफ कुर्न बस्यो गए अरु सबै * ती स्नानका खातिर ।
केही बेर गरी विचार हुनगो * त्यो स्याल चिन्तातुर ॥
बोल्यो बाघ नुहाइ आइ पहिले * देखी सखाको मुख ।
देख्छु दीन मलीन मित्र ! किन हो* आईपर्‍यो के दुख ॥७०॥
बोल्यो जम्बुक नीतिपूर्वक सखे ! * भन्थ्यो, मुसाले सुन ।
मैले युक्ति गरेर मार्न मृग यो * तिन्ले सकेका हुन ॥
धिक्काछ्न पुरुषार्थ, वीर वनका * राजा भए तापति ।
मेरो आश्रय पाइ बाहु बलको * मासु लताछन् तिनी ॥७१
धेरै यै रितका कुरा अरु पनी * गर्थ्यो घमण्डी बनी ।
बोल्यो बाघ गरी विचार मृगको * यो खान्न मासू भनी ॥
आफैं गर्छु शिकार बाहुबलले * नै पेट भर्छु अब ।
येती बात भनी गयो वनमहाँ * त्यो सिंह फर्की जब ॥७२
चाँडै स्नान सकेर त्यै बखतमा * आई पुग्यो मूषक ।
अर्को नीति झिकी बठ्याइँ गरि त्यो* बोल्दो भयो जम्बुक ॥
हे भाई ! तिमिलाइ न्याउरि अघी * जे भन्दथ्यो त्यो सुन ।
मारेको मृग बाघले जहरिलो *त्यो मासु खाऊँ किन ॥७३

भन्दै 'खाउ तिमी' भने म त सखे* खान्छु मुसा नै बरु ।
भाग्यो ज्यान बचाइ मूषक कतै * युक्ती नदेखी अरू ॥
न्वाँसो आइपुग्यो नुहाइ खुशिले * मासु म खान्छु भनी ।
बोल्यो स्याल डरेसरि भइ स्वयं * केही नजान्ने बनी ॥७४॥
ऐह्ले नै तिमिलाइ मार्न किन हो * त्यो बाघ खोज्दै थियो ।
यस्ता बात सुनी डराइ मनमा * न्वाँसो गएथ्यो जब ॥
आयो न्याउरि स्यालका नगिचमा* आनन्द मान्दै तब ॥७५॥
बोल्यो स्याल-सुनीतिले मितहरू * -लाई धपाएँ सखे !
आऊ युद्ध गरौं र मासु तिमिले * खानू मलाई जिते ॥
यस्ता बात सुनेर चिन्तित भयो * क्यै बेर न्वाँसो पनि ।
भाग्यो बाघ भने म सक्छु कसरी * हो स्याल पापी खुनी॥७६।
यस्तो बात गरी विचार मनमा * न्वाँसो पनी गै गयो ।
इच्छा पूर्ण गरेर स्याल खुशिले * त्यो मासु खाँदो भयो ॥
यस्तै नीति प्रवृत्ति आचरणले * हुन्छन् सुखी भूपति ।
पानू पर्दछ शत्रुलाइ वशमा * चाँडै सकेको जति ॥७७॥
नीती-भेद र साम, दाम सँगको * मौका विचारी कन ।
गर्नू पर्छ प्रयोग गुप्तचरको * द्वारा बुझी कारण ॥
बैरीको छल छिद्र खोजि नृपले * पर्नेछ जानी लिन ।
नीतिपूर्वक गर्नु पर्दछ सदा * यो राज्यको शासन ॥७८॥
राजन् ! पाँच तृवर्ग सात थरिका * छन् नीति धेरै तर ।
इच्छा पुग्छ जसो गरी उहि ठुलो * हो श्रेष्ठ औ सुन्दर ॥
सल्लाहा दिइ भेद नीतिहरूको * मन्त्री गएथे जब ।
देख्दा बुद्धि प्रशस्त पाण्डवहरू * -को आत्तिए कौरव॥७९॥

पाण्डवलाई वारणावत पठाउनु र लाक्षागृहको कथा—

राजाका नजिकैं सुयोधन गई * विन्ती गरे हे पिता !
मुन्दैछु पुरवासिका थरिथरी * वार्ता नजाती म ता ॥
ज्ञानी भीष्म स्वयं तथा हजुरको * ख्यालै नराखीकन ।
भन्छन् धर्मकुमारलाइ सबले * राजा तुल्याई दिन ॥८०॥
होलान् भूपति श्रीयुधिष्ठिर जसै * यो राज्यका मालिक ।
हाम्रो नित्य ठुलो अनादर तिनै * गर्नन् बनी रक्षक ॥
केही युक्ति निकालि हामिहरूको * रक्षा गरी बक्सियोस् ।
ऐल्हे पाण्डवलाई केहि निहुँले * अन्तै पठाई दिनोस् ॥८१॥
गर्नेछौं अनि हामिले सहजमा * यो राज्यको शासन ।
सक्छौं बन्धु प्रजा रिझाइ कुलको * सत्कीर्ति फैलाउन ॥
जाउन् पाण्डव वारणावत महाँ * क्यै कालका खातिर ।
तिन्लाई सहजै निकालि दिनको * बाटो छ यो सुन्दर ॥८२॥
छोराको सुनि यो कुरा नरपती * केही नबोले पनि ।
चिन्तामा डुबि मौन संमति दिए * गर्नेछु यस्तै भनी ॥
झन् दुर्योधनले गरे त्यस पछी * युक्ति अनेकौं थरी ।
आफ्ना पारि लिए प्रजा-जनहरू * दुर्नीतिले त्यो घरी ॥८३॥
मन्त्री दूत र दुष्ट दुर्मति जती * पाएर धेरै धन ।
गर्थे कौरवको प्रशस्त सहनी * श्री कर्ण, दुःशासन ॥
राम्रो देश छ वारणावत स्वयं * जाऊन् भने भैं गरी ।
दुष्टात्मा धृतराष्ट्रले पनि भने * आफैं अगाडी सरी ॥८४॥
तिन्का नीतिहरू बुझे पनि सबै * केही नजान्ने बनी ।
बोले धर्मकुमार हामि अहिल्यै * जान्छौं खुशीले भनी ॥

योे संवाद सुनी सुयोधन भए * साह्रै खुशी त्यो घरी ।
तिन्को मन्त्री थियो पुरोचन त्यहाँ * डाकेर माया गरी ॥८५॥
लागे भन्न गएर काम तिमिले * तत्काल यौटा गर ।
जान्छन् पाण्डव वारणावत छिटै * कुन्ती समेतै तर ॥
पैह्ले नै तिमिले पुगीकन त्यहाँ * सामग्रि जम्मा गरी ।
लाहाको बलियो बनाउनुपर्‍यो * दर्बार झैं राम्ररी ॥८६॥
यस्को ज्ञान नहोस् कसैकन कतै * भन्ने विचारी कन ॥
लैजाऊ बरु लौ प्रशस्त रथमा * राखी म दिन्छु धन ॥
गर्नू काम सबै तिमी चतुर छौ * धेरै भनूँ के भन ।
येती बात सुनी पुरोचन भए * तैयार सोही क्षण ॥८७॥
चाँडै नै पुगि वारणावत महाँ * तिन्ले बनाए घर ।
देख्नेले पनि भन्दथे बनिगयो * दर्बार यो सुन्दर ॥
जोरी हात दुबै बिदा हुन गए * कुन्ती तथा पाण्डव ।
गान्धारी धृतराष्ट्रका सँग भने * पाऊँ बिदा लौ अब ॥८८
आशीर्वाद दिए प्रसन्न मनले * लौ बाबु जाऊ भनी ।
टाढासम्म गए पुर्‍याउन स्वयं * भीष्मादि आफैं पनि ॥
मौका पाइ सबै भने विदुरले * क्यै गुप्त भाषा महाँ ।
जानेनन् अरूले सुने पनि कुरा * तिन्ले भनेको त्यहाँ॥९८
पाएथे सुइँको कुचक्रहरूको * सम्पूर्ण तिन्ले जब ।
राखी धैर्य सचेत भैकन सधौं * बस्ता भए पाण्डव ॥
पुग्दा पाण्डव वारणावत महाँ * सत्कार ठूलो भयो ।
आई झट्ट स्वयं पुरोचन त्यहाँ * बिन्ती चढाई लियो॥९०॥
जाऊँ त्यो दरबारमा हजुरकै * निम्ती बनेको भनी ।
लाहाको घरमा लगेर खुशिले * राख्यो नजान्ने बनी ॥

यौटा दूत त्यहाँ पुगी विदुरको * विश्वास पाऱ्यो जब ।
त्यस्ले एक सुरुङ् खनेर बलियो * तैयार पाऱ्यो तब ॥९१॥

लाक्षागृहमा पाण्डवहरू

मैन्हा बाऱ्ह बित्यो दुवै तरफले * विश्वास पार्दा महाँ ।
मौका एक मिलेर भीम विरले * आँटेर आफैं त्यहाँ ॥
आधा रात महाँ उठेर घरमा * आगो लगाई दिए ।
दाज्यू-भाइ मिलेर गुप्त-पथको * बाटो समाई लिए ॥९२॥
छोरा पाँच लिएर दैवगतिले * यौटी कुनै भिल्लिनी ।
बस्थी त्यै घरमा सपुत्र डढि त्यो * व्यर्थै मरी दुःखिनी ॥
त्यो घर्मा डढि त्यो पुरोचन ठुलो * पापी खरानी भयो ।
देखी अग्नि शिखा प्रचण्ड सबको * पैह्ले त सातो गयो॥९३॥
सुन्दा मृत्यु ति पाण्डबादि विरको * सन्ताप मानी कन ।
रोए बन्धु समान ती वरिपरी * जो बस्तथे सज्जन ॥

आएथे पुरवासि हेर्न घरको * देखेर त्यो दुर्गति ।
मन्त्रीको धृतराष्ट्रको पनि गरे * निन्दा सकेको जति॥९४॥

लाक्ष्या गृहबाट पाण्डवको प्रणाम

निस्के पाण्डव कुन्तिलाई पिठमा * बोके बली भीमले ।
बाटो जंगलको धरीकन हिंडे * अत्यन्त नै कष्टले ॥
पाई साहस भीमको हिंडिरहे * रात्रि भए तापनि ।
गंगाका तटमा तिनीहरू पुगे * अत्यन्त दुःखी बनी ।९५
आई दूत त्यहाँ पनी विदुरको * विश्वास पाऱ्यो जब ।
डुङ्गा उत्तम ल्याइ सोहि चरले * पारी गए पाण्डव ॥
जो सम्चार थियो हितू विदुरको * त्यस्ले सुनाई दियो ।
बस्नू धैर्य धरेर पुग्छ मनको * इच्छा भनी त्यो गयो ॥९६

पाण्डवहरूको लागि शोक-प्रकाश र क्रिया गर्नु :-

हे जन्मेजय ! वाराणावत महाँ * दुष्चक्रले जे भयो ।
त्यो सारा धृतराष्ट्रका हजुरमा * सम्चार आई पुग्यो ॥

आगोमा जलि वीर पाण्डव मरे * भन्ने सुनेथे जब ।
चिन्ताग्रस्त भए गरेर नकली * सन्ताप ती कौरव ॥९७॥
सारा शत्रु मरे भनी मनमनै * खूशी भए तापनि ।
रोएथे अपवाद मेट्न जनको * अत्यन्त दुःखी बनी ॥
गङ्गाको जलले तिलाञ्जलि दिए * कर्तव्य ठानी जब ।
ल्हगाको पुतली बनाइ करले * मुर्दा जलाए सब ॥९८॥
रैतीको अपवाद मेट्न सहजै * सक्नेछु भन्ने गुनी ।
सारा पाण्डवको क्रिया गरिलिए * आफ्नै थिए ती भनी ॥
चिन्ता भीष्मजिको बुझी विदुरले * डाकेर एकान्तमा ।
सारा वात भनेपछी हुन गए * श्रीभीष्म आनन्दमा॥९९॥
मेरा शत्रु मरे भनी खुशि भए * अत्यन्त दुर्योधन ।
लागे गर्न अनीतिपूर्वक सबै * त्यो राज्यको शासन ॥
राजाको डरले ति बोल्न नसकी * रुन्थे घरैमा कति ।
सम्झी पाण्डवलाइ दुःखित थिए * रैती हितैषी जति ॥४००॥

हिडिम्बासुरको आख्यान---

हे राजन् ! बनमा हिंडे दुख सही * कुन्ती तथा पाण्डव ।
योटा वृक्ष मुनी पुगेर वरको * बस्ता भए ती सब ॥
बोलिन् कुन्ति थकाइ प्यास बहुतै * लागेर आयो अब ।
थाके दाजु तथा यी भाइ दुइटै * विश्राम गर्छौं सब ॥१॥
पानी ल्याउ कुनै सरोवर यहीं * खोजेर चाँडो गई ।
योद्धा भीम हिंडे तुरुन्त जलको * खातीर भाँडो लिई ।
लागी भोक र प्यास भाइ जननी * भैंमा सुतेका थिए ।
पानी झट्ट लिएर त्यौ रुखमनी * श्री भीम फिर्दा भए ॥२॥

भूमीमा सबलाइ देखि त्यसरी * निद्रा परेको त्यहाँ ।
लागे गर्न विचार भीम विरले * दुःखी भई मन् महाँ ॥
पापीका छलमा परेर हुनगो * यस्तो नराम्रो स्थिति ।
आज्ञा पाउँ त कौरवादि खलको * पार्ने थिएँ दुर्गति ॥३॥
शय्यामा पनि नींद पर्न घरमा * जस्लाई गाऱ्हो थियो ।
त्यस्तालाइ लखेटि घोर वनमा * भैंमा सुताई दियो ॥
तेरो पूर्ण भयो मनोरथ सबै * हे दुष्ट दुर्योधन !
जाने लौ कसरी कहाँ अब भनी * आत्तिन्छ मेरो मन ॥४॥
राजन् ! त्यै वनमा हिडिम्ब बलियो * योटा थियो राक्षस ।
डथैं वीरहरू पनी असुरको * देखी ठुलो साहस ॥
पाई मानिसको सुगन्ध खलले * बैन्ही हिडिम्बा कन ।
डाकी बुझ्न भन्यो ति मानिसहरू * को हुन् र आए किन ॥५
देखी रूप ति भीमको नगिच गै * त्यो राक्षसीले जब ।
दासी हुन्छु तिमी बिहा गर भनी * बिन्ती म गर्छु अब ॥
जे भन्छौ तिमिले म गर्दछु उही * बोली हिडिम्बा तर ।
बोले भीम रिसाइ जा तँ अहिले * फर्केर आफ्नो घर ॥६॥
बोली फेरि पराक्रमी ! गर दया * छु कामले पीडित ।
भूमीमा नभमा पनी मन गरे * छु डुल्न सक्ने म त ॥
बोले भीम थकाइ मार्न अहिले * छन् यी सुतेका सब ।
यस्मा विघ्न नपारि वीर छ भने * दाज्यू पठा गै अब ॥७॥
रैधे बेर भयो कतातिर गई * बैन्ही भनी राक्षस ।
आएथ्यो दगुरेर भीम नगिचै * खाऊँ भनी मानिस ॥
वस्त्राभूषणले सुसज्जित त्यहाँ * देखेर बैन्ही कन ।
भेजेको त तँलाइ मानिस पती * रोज्लिस् भनी दुर्जन ॥८॥

एती बात भनेर भीमतिर त्यो * माछु भनी लम्कियो ।
देखी उग्र हिडिम्बलाइ बहिनी- * को होश जाँदो भयो ॥
पक्रेथ्यो जब भीमलाइ खबले * मार्ने इरादा धरी ।
त्यस्को चोट छलेर भीम विरले * हाने गदा बेसरी ॥९॥
आमाको अनि दाजु-भाइ सबको * बिग्रन्छ निद्रा भनी ।
तान्दै त्यो खललाइ क्यै पर लगे * कालाग्नि जस्तै बनी ॥
केही बेर लड़े परस्पर गदा * वृक्षादिले बेसरी ।
जस्तो जन्तु घिसार्छ सिंह वनमा * पक्रेर उस्तै गरी ॥१०॥
चारै तर्फ घिसारि खूब बलले * घाँटी थिचे भीमले ॥
चिच्यायो अनि कष्ट पाइ सहसा * साह्रै ठुलो शब्दले ॥
जागे शब्द सुनेर वज्रसरिको * कुन्ती तथा पाण्डव ।
देखी छक्क परे युधिष्ठिर तथा * आमा र भाई सब ॥११॥
मार्ने निश्चयले घुमाइ बलले * क्यै बेर आकाशमा ।
पच्छारे खललाइ मार्दछु भनी * श्री भीमले भूमिमा ॥
ठूलो चोट परी मरी जमिनमा * त्यो वृक्ष झैं तेर्सियो ।
दाजू भाइ मिली सबै खुशि भए * संकष्ट ठूलो गयो ॥१२॥
इच्छापूर्ण गराउनोस् भनि निकै * रोई हिडिम्बा जब ।
कुन्तीबाट हुकुम् मिल्यो 'गर विहा' * हे भीम ! भन्ने तब ॥
त्यस्का साथ त्यहीं विवाह हुनगो * गन्धर्वको रीतिले ।
केही काल रमे त्यसैसित डुली * श्री भीम आनन्दले॥१३
छोरो एक त्यहीं घटोत्कच भनी * पैदा भयो सुन्दर ।
त्यसले विन्ति गर्‍यो हुनेछु जहिले * डाके पछी हाजिर ॥
येनी बात भनी घटोत्कच गयो * आमा समेतै जब ।
पक्री जङ्गलको कठोर पथ ती * फेरी हिंडे पाण्डव ॥१२॥

व्यासजीको दर्शन र बक-वध :

हे राजन् ! वनका खपी दुखहरू * जाँदै थिए पाण्डव ।
नाघी मत्स्य, त्रिगर्त, कीचक तथा * पाञ्चाल देशै सब ॥
यौटा जङ्गलमा बसे सब जना * विश्रामका खातिर ।
आए व्यास त्यहीं र आशिष दिई * भन्दा भए सादर ॥१५॥
बस्नू क्यै दिन एकचक्र पुरमा * छन् विप्र तिन्का घर ।
इच्छा पूर्ण हुनेछ केहि मनमा * पर्दैन मान्नू डर ॥
येती अर्ति दिएर व्यास मुनिजी * तत्काल फर्की गए ।
सोधी ब्राह्मणका पुगेर घरमा * क्यै काल बस्ता भए ॥१६
गर्थे जो सुख भोग उत्तम तथा * साम्राज्यको शासन ।
राजन् ! ब्राह्मण झैं बनेर अहिले * गर्छन् ती भिक्षाटन ॥
जानी दैवगती विचित्र मनमा * संतोष मानी कन ।
काटे पाण्डवले निकै दिन गरी * सद्धर्मको पालन ॥१७॥
हे राजन् ! बक नामको अति बली * यौटा थियो राक्षस ।
गर्दा त्यो पुरमा उपद्रव सबै * दुःखी थिए मानिस ॥
पालो बाँधिदिए दिने घरपिछे * त्यो दुष्टको भोजन ।
राँगो एक प्रशस्त भात सँगमा * त्यो वस्तु लाने जन ॥१८॥
पालो आइपुगेछ सोहि घरको * बस्थे जहाँ पाण्डव ।
गर्थे आपुसमा विषाद पहिले * जान्छु म भन्दै सब ॥
आमा-बाबु र पुत्र-पुत्रि घरमा * ती चार जम्मा थिए ।
तिन्को आपतका कुरा अतिथिले * सम्पूर्ण जानीलिए ॥१९॥
कुन्तीले नजिकै गईकन भनिन् * छन् पाँच मेरा सुत ।
यौटालाइ पठाउँछु म सहजै * टर्नेछ यो आपत ॥

मानेनन् पति-पत्निले अतिथिको * गर्दीनँ हत्या भनी ।
कुन्तीले गरि नीतिपूर्वक कुरा * राजी गराइन् अनि ॥२०
सामग्री सँगमा लिएर बलिया * श्री भीम आफैं गए ।
डाक्तै राक्षसलाइ भोजन जती * संपूर्ण खाँदा भए ॥
केही बेरपछी स्वयं बक त्यहाँ * गर्जेर आई पुग्यो ।
खाँदै भीम थिए नबोलि सहसा * उफ्री पछाडी पुग्यो॥२१॥
हान्यो मुड्कि उजाइ एक पिठमा * त्यस्ले रिसाई जब ।
त्यस्को चोट खपी नबोलि भिमले * खाई चुठेथे तब ॥
योटा वृक्ष उखेलि फेरि बकले * झम्ट्यो रिसाई कन ।
फ्याँके त्यैतिर वृक्ष खोसि भिमले * भन्दै पखी दुर्जन ॥२२॥
पक्र्यो कम्मरमा पछार्न बकले * फेरी अगाडी सरी ।
थाले झट्ट लछार्न पक्रि करमा * श्री भीमले बेसरी ॥
गर्थ्यो फुस्कनलाइ यत्न तनको * शक्ती लगाई सब ।
त्यस्को बात बुझेर भीम विरले * मार्नै गरी मन्सुब ॥२३॥
पच्छारी कन भूमिमा असुरको * घूँड़ा धसी पीठमा ।
मारे घाँटि निमोठि बोलि मुखले * 'लौ जा परं धाममा' ॥
मारीयो जब दुष्ट त्यो बक अरू * त्यस्का सखा राक्षस ।
भागे प्राण बचाइ भीम विरको * देखी ठुलो साहस ॥२४॥

पाण्डवहरूको पाञ्चालतर्फ प्रस्थान :—

राजन् ! द्रौपदिको स्वयंवर सुने * क्वै विप्र द्वारा जब ।
त्याहाँ बाट विदा भईकन हिँडे * पाञ्चाल ती पाण्डव ॥
केही दूर पुगी बसे रुख मुनी * श्री व्यास आए त्यहाँ ।
ढोगे पाण्डवले र आशिष दिए * खुशी भई मनमहाँ ॥२५॥

धृष्टद्युम्न र द्रौपदी यि दुइको * वृत्तान्त सोधे तब ।
गर्दै वर्णन व्यासले शुभ कथा * सारा बताए तब ॥
बाबू हो ! ऋषिपुत्रि कोहि पहिले * यौटी थिइन् सुन्दरी ।
स्वामी योग्य नपाइ शङ्करजिको * बस्थिन् तपस्या गरी ॥२६
आई श्रीशिवले भने खुशि भएँ * मागेर लेऊ वर ।
स्वामी पाउँ म पाँचपल्ट तिनिले * भन्दी भइन् सादर ॥
आज्ञा भो शिवले 'तथास्तु' सुमुखी * पुग्नेछ इच्छा तर ।
पाउन्नौ यस जन्ममा पति कुनै * खोजे पनी सुन्दर ॥२७॥
अर्को जन्ममहाँ तिनै द्रुपदकी * छोरी भइन् सुन्दरी ।
इच्छा पूर्ण हुनेछ जाउ खुशि भै * पाञ्चालमा यो घरी ॥
येती अर्ति दिएर व्यास सहसा * पाल्नू भएथ्यो जब ।
गङ्गाका तटबाट विप्र सरि भै * जाँदा भए पाण्डव ॥२८॥
बस्थे त्यै जलमा सपत्निक कुनै * गन्धर्व क्रीडा गरी ।
देखी पाण्डवलाई क्रोधित भई * कुर्लें निकै बेसरी ॥
क्रीडामा रत छु म यो पथ गरी * को हौ यता आउने ।
अन्तै जाउ कतै फिरी न त सबै * छौ व्यर्थमा मारिने॥२९॥
बोले अर्जुन गर्वका सुनि कुरा * यो शुद्ध गङ्गा तट ।
तिम्रो मात्र हुँदैन पत्नि सँगमा * जाऊ र अन्तै डट ॥
येती बात सुनेर चित्ररथले * हाने रिसाई शर ।
काटी ती शर पार्थले पनि दिए * अग्न्यास्त्रले उत्तर ॥३०॥
त्यस्ले अश्व, ध्वजा र सारथि सबै * गन्धर्वजीको जल्यो ।
मानी हार भएर लज्जित बनी * तत्काल बोल्दो भयो ॥
दिन्छु मन्त्र म 'चाक्षुषी' पृथिवीका * वस्तू सबै देखिने ।
घोडा दिन्छु प्रसिद्ध पाँच सय लौ * अत्यन्त शक्ती हुने ॥३१

आग्नेयास्त्र सिकाइदेउ तिमिले * हे पार्थ ! साटो महाँ ।
तिनको बात सुनेर स्वीकृति दिई * साथी बनाए त्यहाँ ॥
बोले अर्जुन हे सखे ! हयहरू * माग्नेछु मौका महाँ ।
जानी जानि गऱ्यौ प्रहार कसरी * ऐह्ले मलाई यहाँ ॥३२॥
लागे भन्न बुझाई चित्ररथले * जे हेतु हानें शर ।
स्त्रीका सामु हुने अनादर सखे ! * को खप्न सक्नेछ र ? ॥
मेरो स्त्री सँगमा हुँदा हुन गयो * यस्तो नराम्रो स्थिति ।
तिम्रो देखिन साथमा द्विज कुनै * वेदज्ञ औ सद्गति ॥३३॥
ज्ञानी योग्य वशिष्ठ झैं तिमी पनि * यौटा कुनै ब्राह्मण ।
लेऊ साथ महाँ पुरोहित, कुनै * गर्नन् सदा रक्षण ॥
बोले पार्थ वशिष्ठको विषयमा * जे जान्दछौ त्यो भन ।
लागे भन्न बुझाइ चित्ररथले * आनन्द मानीकन ॥३४॥
विश्वामित्र शिकार खेल्न बनमा * क्वै दिन् गएका थिए ।
पौंचे आश्रममा वशिष्ठ मुनिका * बाटो पनि बिर्सिए ॥
देखेथे उपयुक्त एक नृपले * गाई थिइन् 'नन्दिनी' ।
साटो दिन्छु करोड़ गाइ खुशिले * देऊ मलाई भनी ॥३५॥
माग्दा दिन्नँ भने वशिष्ठ मुनिले * ती गाइलाई जब ।
आज्ञाले नृपको समाइ बलले * लैजान लागे तब ।
रक्षा गर्नुहवस् भनी मुनिसँगै * रोइन् गई नन्दिनी ।
बोले झट्ट वशिष्ठजी गर स्वयं * आफ्नू सुरक्षा भनी ॥३६
पारी देह जुरुङ्ग क्रोधित भई * लागिन् जसै डुक्रिन ।
सेना पौण्ड्र किरात बर्बर यवन् * लागे सबै जन्मन ।
आज्ञाले गरि गाइको ति सबले * शस्त्रास्त्र बोकी लिए ।
मारी भूपतिका सुसैनिकहरू * सारा भगाई दिए ॥३७॥

राजाले ति वशिष्ठलाइ रिसले * शस्त्रास्त्र हान्दा भए ।
उनले शान्त रहेर तुच्छ छड़िले * सारा वृथा पार्दिए ॥
बोल्ले भूप अनी यि क्षत्रिहरूको * धिक्कार ठान्छु बल ।
ठूलो तेज रहेछ 'ब्रह्म बलको' * ब्रह्माण्डमा केवल ॥३८॥
एती बात भनेर भूपति गए * गर्छु तपस्या भनी ।
क्षत्री विप्र बने ठुलो तप गरी * विख्यात राजा तिनी ॥
यो आख्यान सुनाई चित्ररथजी * सानन्द फर्की गए ।
डाकी धौम्य ऋषी पुरोहित गरी * आफ्ना तुल्याई लिए॥३९
त्याहाँबाट हिंडेर पाण्डवहरू * पौंचेर पाञ्चाल् महाँ ।
आफलाइ लुकाइ विप्रसरि भै * बस्थे कुह्माले कहाँ ॥
हे राजन् ! मुनि व्यासले गइ त्यहाँ* फेरी दिए दर्शन ।
कुन्ती पाण्डवले सुआदर गरी * ढोगे खुशि भैकन ॥४०॥
धृष्टद्युम्न र द्रौपदी द्रुपदका * छोरा र छोरी थिए ।
लागे भन्न बुझाई व्यास कसरी * सन्तान ती जन्मिए
शेखी इज्जत द्रोणले द्रुपदको * पैल्हे हरेका थिए ।
साटो फेर्न म पाउँ पुत्र कसरी * भन्ने विचारी लिए ॥४१॥
इच्छापूर्ण हुने म गर्छु खुशिले * क्वै यज्ञ ठूलो भनी ।
डाकी उत्तम विप्र आफ्नू मनको * इच्छा बताए अनि ॥
पुत्रेष्ठी नृपको गरे मख ठुलो * आई कुनै ब्राह्मण ।
छोरा, छोरि ती अग्निले खुशि भई* गर्दा भए अर्पण ॥४२॥
कृष्णा नाम ति श्याम वर्ण कि हुँदा * राखे विचारीकन ।
धृष्टद्युम्न ति द्रोणका हुन गए * शत्रु त्यसै कारण ॥
जानू विप्र बनी स्वयंवरमहाँ * केही नमानी डर ।
येती अर्ति दिई हिंडो पनि गए * श्रीव्यास एकातिर ॥४३॥

दुर्नीती धृतराष्ट्रको द्रुपदले * सारा सुनेकै थिए ।
पत्ता पाण्डवको लगाउन निकै * यत्नादि गर्दा भए ॥
कृष्णा अर्जुनलाइ सुम्पन ठुलो * इच्छा हुनाले गरी ।
पत्ता लाग्छ भनी स्वयंवर रचे * ती भूपले यो घरी ॥४४॥
आए देश विदेशका नरपती * पाएर निम्ता त्यहाँ ।
आफाफ्ना गइ स्थानमा सब बसे * जस्को थियो जुन् जहाँ ॥
धृष्टद्युम्न गएर मण्डप महाँ * बाहू उचाली कन ।
बोले-हे नरपाल ! शान्त मनले * मैले भनेको सुन ॥४५॥
सामुन्ने धनु-बाण लक्ष्य सबको * छन् राखिएका यहाँ ।
सक्ला लक्ष्य खसाल्न जुन् पुरुषले* यो रङ्ग - भूमी महाँ ॥
कृष्णाको पति हुन्छ सोहि नृपको * यै हो प्रतिज्ञा पनि ।
डाके द्रौपदिलाइ त्यै बखतमा * राजा चिह्नाउँ भनी ॥४६
जो-जो भूप त्यहाँ थिए सकलको * नाऊँ सुनाई दिए ।
गर्छु भेदन लक्ष्य यो भनि निकै * राजाहरू तम्सिए ॥
श्री दुर्योधन, शल्य, शाल्व, शकुनी* जो-जो प्रतापी थिए ।
तांदो खैंचि लिंदा घुचेडिन गई * ती भूमिमा पल्टिए ॥४७
आए कर्ण उठेर गर्दछु भनी * त्यो लक्ष्यको भेदन ।
बोलिन् द्रौपदि सूतपुत्र सँगमा * मैले बिहा गर्दिनँ ॥
फर्के कर्ण असाध्य लज्जित भई * त्यत्रो सभा बीचमा ।
आए पार्थ उठेर शान्त मनले * त्यो लक्ष्यको सामुमा ॥४८
तांदो खैंचि लिए प्रणाम गुरुजी * -लाई मनैले गरी ।
हेरी त्यो जलभित्र लक्ष्य सहजै * बेधी दिए त्यै घरी ॥
जै जैकार भयो, बजे थरि-थरी * बाजाहरू स्वर्गका ।
लावा पुष्प अबीर वर्षण गरी * खूशी भए देवता ॥४९॥

पैह्राइन् जयमाल द्रौपदि गईं * ती पार्थलाई तब ।
देखी विप्र समाज खूब खुशि भो * आनन्दको उत्सव ॥

अर्जुनको लक्ष्य भेदन

पाञ्चाली सँगमा लिईकन हिंडे * निस्की जसै अर्जुन ।
श्री दुर्योधन, शल्य आदि नृपती * लागे वृथा उफ्रन ॥५०॥
रोके भूपहरू निकै अघि सरी * संग्रामका खातिर ।
जोड़ी शल्य र भीम, कर्ण सँगमा * भो पार्थको सुन्दर ॥
लागे वर्षण गर्न अर्जुन झिकी * अत्यन्त तीखा शर ।
हाने वृक्ष उखेलि भीम विरले * ताकेर चारै तिर ॥५१॥
भागे शल्य पछारिए पछि सबै * राजा भई लज्जित ।
फर्के कर्ण पनी म लडदिनँ भनी * वेदज्ञ ब्राह्मणसित ॥
त्यो संग्राम महाँ भएर विजयी * पाँचै जना पाण्डव ।
पाञ्चाली सँगमा पुगे ति कुटिमा * आनन्द मान्दै तब ॥५२

कुन्तीका मनमा चल्ते लहड औ * दुर्वासना बेसरी ।
आमा आइपुग्यौं लिएर संगमा * भिक्षा भने त्यौं घरी ।
त्यागी पूजन देवको म कसरी * हे बाबु ! जाऊँ त्यहाँ ।
खाओ पाँचजना मिलेर खुशिले * बाँडेर आपुस्‌महाँ ॥५३॥
पैल्हे एति भनेर फेरि पछि ती * निस्किन्‌ जसै बाहिर ।
देखी द्रौपदिलाइ सासु ति भइन्‌ * अत्यन्त चिन्तातुर ॥
सोधिन्‌ धर्मकुमारलाई तिमि नै * कर्तव्य के हो भन ।
दोषी हुन्छु कि पाप लाग्छ कि भनी * आत्तिन्छ मेरो मन ॥५४॥
बोले धर्मकुमार भाइहरु हो ! * कर्तव्य भन्छु सुन ।
जे भन्छिन्‌ जननी प्रसन्न मनले * त्यस्को गरौं पालन ॥
यस्नै तर्कहरु बसेर कुटिमा * गर्दै थिए पाण्डव ।
सुन्थिन्‌ द्रौपदि हर्षपूर्वक कुरा * तिन्‌ले गरेका सब ॥५५
पाल्नूभो बलराम कृष्णजि सबै * थाहा थियो तैपनि ।
सोधी सञ्च-बिसञ्च आदर गरे * हुन्‌ यी हितैषी भनी ॥
गर्नेछु तिमीलाइ मद्दत पछी * मौका परेका घरी ।
येती बात भनी बिदा हुनुभयो * आनन्दले श्रीहरि ॥५६॥
धृष्टद्युम्न त्यहीं लुकेर सब यो * देख्दै र सुन्दै थिए ।
हुन्‌ यी पाण्डव नै भनी द्रुपदजी * -लाई सुनाई दिए ॥
कुन्ती, द्रौपदि, पाँच पाण्डव सबै * -लाई लगी सादर ।
राखेथे दरबारमा नृपतिले * सेवा गरी सुन्दर ॥५७॥
सोधे वंश बताउनुस्‌ हजुरले * संकोच छाडी कन ।
सुन्दा बात यहाँ अनेक थरिका * आत्तिन्छ मेरो मन ॥
यस्तो प्रश्न सुनेर श्री द्रुपदको * साँचो कुरा जो थियो ।
पैल्हेको इतिहास धर्म-सुतले * बिस्तार गर्नुभयो ॥५८॥

निन्दा श्री धृतराष्ट्रको द्रुपदले * गर्दा भए वेसरी ।
फिर्ता राज्य दिलाउँछु पनि भने * ती भूपले त्यो घरी ॥
कन्यादान म दिन्छु पार्थकन लौ * तिन्ले भनेथे जब ।
नामञ्जूर गरेर धर्म-सुतले * विन्ती गरे यो तव ॥५९॥
पाँचै भाइ मिली बिहा गरिलिने * आज्ञा छ माताजिको ।
शङ्का कत्ति नमानि बक्सनुहवस् * हो बात यो नीतिको ॥
कन्या गौतम गोत्रकी ति जटिला* -का सात स्वामी थिए ।
'कक्षी' नाम सुपुत्रि कण्डु मुनिले * दस् भाईलाइ दिए ॥६०॥
गर्दैनौं कहिले पनी जननिको * आज्ञा त उल्लंघन ।
राजन् ! सुम्पनुहोस् प्रसन्न मनले * आफ्नी सुपुत्री कन ॥
यस्ता बात सुनी परी सकसमा * बोल्दा भए भूपति ।
यौटी पुत्रि छ पाँचका सित बिहा * गर्दीन हे सद्मती ! ॥६१
गर्थे तर्क-वितर्क बेसरि त्यहाँ * श्री व्यास आए जब ।
सम्झाए नृपलाइ डाकि मुनिले * एकान्त पारी सब ॥
शम्भूको वरदान पाँच जनको * उत्पत्तिको वर्णन ।
पैल्हेको इतिहास द्रौपदिजिको * सारा बुझाईकन ॥६२॥
हुन् यी इन्द्र-स्वरूप, द्रौपदि अघी * 'सौभाग्यदेवी' थिइन् ।
ऐल्हे पाण्डु-कुमार यी हुन गए * तिम्री सुता ती भइन् ॥
भन्नूभो जब व्यासले नृपतिको * सम्पूर्ण शंका गयो ।
वेदव्यास मुनी उठेर कुटिमा * सानन्द पाल्नूभयो ॥६३॥
डाकी उत्तम विप्र वेद विधिले * दानादि धेरै दिए ।
ती पाँचै जनलाइ पाँच दिनमा * श्री द्रौपदी सुम्पिए ॥
पाई उत्तम विप्र वेद विधिले * दानादि धेरै दिए ।
धेरै सम्पति दास-दासि नृपती * -ले दाइजोमा दिए ॥६४॥

नाना रत्न सुवर्ण धेर हरिले * त्याहाँ पठाई दिए ।
पाई त्यो उपहार उत्तम सबै * सानन्द राखी लिए ॥
गर्दा आग्रह भूपले घरि-घरी * पर्दैन जानू कहीं ।
लागे बस्न सबै मिलेर खुशिले * शंका नमानी त्यहीं ॥६५

दुर्योधन मन्त्रणा–

पाँचै पाण्डवको विवाह हुन गो * श्री द्रौपदीजी सित ।
गर्जन्छन् अहिले निकै द्रुपदजी * तिन्को चिताई हित ॥
यो संवाद सुनेर आत्तिन गए * अत्यन्त दुर्योधन ।
विन्ती पारिलिए पितासित गई * सान्है दुखाई मन ॥६६॥
सल्लाहा सबले मिलीकन गरे * कर्तव्य के हो भनी ।
मानू पर्छ लडेर दुष्ट शकुनी * भन्थ्यो अगूवा बनी ॥
राख्नू पर्दछ शत्रुलाइ वशमा * नीती पुऱ्याई कन ।
भन्थे भूरिश्रवा हुँदैन अहिले * हामी वृथा कुर्लन ॥६७॥
सम्झाए धृतराष्ट्रलाइ हितका * धेरै कुरा भीष्मले ।
आधा राज्य दिई मिलाउ अहिले * डाकी यहाँ प्रेमले ॥
आफ्ना हुन् ति पनी तिमी कुटिलता* गर्छौ वृथामा किन ?
योग्यायोग्य स्वयं विचार गरिल्यौ* यो राज्य आधा दिन॥६८
जे जे भीष्मजिले भने विदुरले * त्यो बात सारा सुनी ।
राजालाइ भने समर्थन गरी * साँचो कुरा हो भनी ॥
बोले श्री धृतराष्ट्र बात हितको * आज्ञा भयो भीष्मले ।
आधा राज्य म दिन्छु पाण्डवहरू * आउन् यहाँ प्रेमले ॥६९॥
येती बात गरी गएपछि सबै * एकान्त पारी कन ।
लागे भूपतिलाइ भन्न यि कुरा * श्री कर्ण दुर्योधन ॥

थाप्नू हुन्छ हजुरले पनि सही * तिन्का कुरामा किन !
खाई नून हजुरको किन भने * यो राज्य आधा दिन॥७०
रक्षामा जबसम्म ती द्रुपदको * बस्छन् त्यहाँ पाण्डव ।
पार्नु पर्छ विभेद झट्ट अनि पो * ती छुट्टिनेछन् सब ॥
मार्नू पर्छ गरेर यत्न पहिले * त्यो भीमलाई अनि ।
बाँकी चार त कर्णका शरहरू * लागेर मर्छन् खुनी ॥७१॥
मार्नू पर्दछ शत्रुलाइ सहजै * तिन्ले भनेको सुनी ।
बोल्ले श्री धृतराष्ट्रजी मुसुमुसू * हाँसी मनैमा गुनी ॥
हे बाबू ! म छुचो बनूँ विदुरका * सामू वृथामा किन !
जे भन्छौ तिमिहेरुले म त सदा * मान्छू खुशी भैकन॥७२॥
गर्थे यै रितका कुरा तिनिहरू * एकान्त पारी यहाँ ।
द्रोणाचार्य र भीष्म औ विदुरजी * पौंचेर राजा कहाँ ॥
गर्थे कर्ण निकै बढीकन कुरा * कर्तव्य यो हो भनी ।
रोकी द्रोणजिले भने किन वृथा * बोल्छौ मपाइँ बनी॥७३॥
हे राजन् ! खुसिले पठाउनुहवस् * मानीस चाँडै अब ।
पाञ्चाली अनि कुन्तिका सँग सबै* आउन् यहाँ पाण्डव ॥
यो आज्ञा गुरुको सुनी नृपतिले * स्वीकार गर्दा भए ।
आज्ञाले धृतराष्ट्रको विदुरजी * तत्काल त्याहाँ गए ॥७४॥
सारा बात बुझाइ पाण्डवहरू * -लाई लिई फर्किए ।
आधा भाग लगाइ राज्य नृपले * सानन्द सुम्पी दिए ॥
इन्द्रप्रस्थपुरी बनाइ बलियो * बस्ता भए पाण्डव ।
त्याहाँबाट बिदा भई कन हिंडे * फर्कँर फेरी सब ॥७५॥

अर्जुनको तीर्थ-यात्रामा उलुपी विवाह, अप्सरोद्धार, सुभद्राहरण

राजन् ! नारदजी कुनै समयमा * डुल्दै पुगेथे त्यहाँ ।
पूजा पाण्डवले गरे ति मुनिको * खूशी भई मन् महाँ ॥
बोले नारद—पाँच भाइहरूकी * छन् एक पत्नी सती ।
बाँधी एक नियम् रहे कलहको * होवैन शङ्का रति ॥७६॥
देख्छु प्रेम मिलाप भाइहरूमा * तिम्रो असाध्यै तर ।
भन्छु एक कथा उदाहरणका * निम्ती छ त्यो सुन्दर ॥
बाबू हो ! उपसुन्द, सुन्द ति दुवै * भाई थिए राक्षस ।
ब्रह्माको वरदानले हुन गए * ती पापमा उद्यत ॥७७
पाई कष्ट अनेक देवहरूले * विन्ती गरेथे जब ।
स्त्रीमा रत्न तिलोत्तमा कन भने * ब्रह्मा खुशी भैकन ॥
चाँडै नै उपसुन्द-सुन्द दुइमा * फाटो गराऊ भनी ।
तिम्रै निम्ति लडेर आपुस महाँ * मर्छन् दुवै ती खुनी॥७८॥
गर्थे दुष्टहरू विहार खुशिले * जुन् ठाउँमा त्यो घरी ।
यो आज्ञा विधिको सुनीकन पुगीन् * त्यै ठाउँमा सुन्दरी ॥
सा-है मेल-मिलापले तिनीहरू * बस्ने भए तापनि ।
देखी कामिनिलाइ कामवश भै * उन्मत्त जस्ता बनी ॥७९॥
लागे तान्न समाति हात बलले * एकेक आफैं तिर
'मेरी हो' त नि भन्दथे खल, भई * अत्यन्त क्रोधातुर ॥
लागे लड्न लिएर खड्ग र गदा * हो मेरि पत्नी भनी ।
काटाकाट गरी मरे खल दुवै * भाई भए तापनी ॥८०॥
तस्मात् द्रौपदीका निमित्त झगड़ा * कैल्हे नपर्ने गरी ।
राखी एक नियम् मिलीकन बसे * पाँचै जना राम्ररी ॥

अर्ती नारदको सुनेर खुशिले * राखे तहाँ बन्धन ।
यौटाका सँग एक वर्ष सुमुखी * बस्थिन् खुशी भैकन ॥८१॥
जस्ले हेर्छ गएर त्यस् बखतमा * कस्तै परे तापनी ।
त्यो बस्ला गइ बाऱ्ह वर्ष वनमा * हो पाप मेरो भनी ॥
राखे बन्धन त्यो जसै मुनि पनी * सानन्द फर्की गए ।
धेरै राज्य जितेर पाण्डवहरू * त्याहाँ बसेका थिए ॥८२॥
चोरी गो-धन चोरले लगिदिए * यौटा कुनै विप्रको ।
आए गर्न पुकार ती द्विज त्यहाँ * आफ्नू ठूलो कष्टको ।
दाज्यूका घरमा सुरक्षित गरी * शस्त्रास्त्र जम्मा थिए ॥
नाघी बन्धन पार्थले ति द्विजको * रक्षार्थ झिक्ता भए ॥८३॥
पक्री चोरहरू कुटेर सहजै * गाई फिराई लिए ।
पाई गो-धन विप्रले खुशि भई * आशीष धेरै दिए ॥
दाजूलाइ भने म जान्छु वनमा * यो नाघियो बन्धन ।
बोले धर्म-कुमार पार्थ ! तिमिले * पर्दैन जानू वन ॥८४॥
दाजूका घरमा पसेर कसरी * पापी भयौ लौ भन ।
माफी दिन्छु स्वयं नजाउ यसरी * त्यागेर हामी कन ॥
सम्झाए बहुतै नमानि वनमा * जाँदा भए अर्जुन ।
गङ्गाद्वारा पुगी बसे जलमहाँ * ती स्नान गर्नाकन ॥८५॥
यौटी त्यौ जलमित्र नाग-पतिकी * कन्या उलूपी थिइन् ।
खुट्टा अर्जुनको समाइ तिनिले * पाताल तान्दै लगिन् ॥
सोधे-हे सुमुखि ! मलाइ यसरी * के हेतु ल्यायौ भनी ।
बोलिन् ती-म त कामका वश परी * साऱ्है भएँ दुःखिनी ॥८६॥
इच्छा पूर्ण गराइबक्सनुहवस् * स्वामी ! हजुर्ले अब ।
तिन्को भाव त धर्मसम्मत बुझी * इच्छा पुऱ्याए तब ॥

जन्म्यो एक त्यहीं बली सुत 'इरा * -वान्' नामको सुन्दर ।
गङ्गाद्वार महाँ फिरीकन हिंडे * श्री पार्थ पूर्वै तिर ॥८७॥
धेरै तीर्थ डुली अनेक थरिका * सत्कर्म गर्दै गए ।
फेरी ती मणिपूरका नृप कहाँ * सानन्द पुग्दा भए ॥
मागे भूपतिकी सुपुत्रि तिनले * चित्राङ्गदा सुन्दरी ।
सोधी देशहरू बिहा गरि दिए * ती भूपले राम्ररी ॥८८॥
यौटा पुत्र त्यहाँ पनि हुन गयो * चित्राङ्गदाको जब ।
एल्हे जान्छु भनी बिदा भइ हिंडे * तीर्थादि डुल्दै तब ॥
आँटे पस्न सुभद्र नाम नदिमा * ती स्नानका खातिर ।
ग्राहाले धरि पाउमा बल गर्‍यो * तानेर आफतिर ॥८९॥
ताने बेसरि पार्थले र जलको * बाहिर ल्याए जब ।
नारी दिव्य स्वरूपिणी हुन गई * त्यो रूप त्यागी तब ॥
सोधे–हे सुमुखी ! बताउ कसरी * तिम्रो भयौ दुर्गति ।
लागी भन्न–म अप्सरा अघि थिएँ * भो श्रापले यो गति ॥९०॥
मेरा चार सखीहरू पनि यहीं * छन् कष्टमा बेसरी ।
तिनको श्राप पनी छुटाइ दिनुहोस् * राखी दया यो घरी ॥
यस्ता बात सुनेर ती सकलको * उद्धार गर्दा भए ।
जै जैकार गरेर स्वर्ग खुशिले * ती अप्सरा गैगए ॥९१॥
त्याहाँबाट हिंडेर फेरि ति पुगे * चित्राङ्गदाको घर ।
देखेथे सुत बभ्रुवाहन थियो * अत्यन्त नै सुन्दर ॥
पत्नीलाई भने गरेर सुतको * रक्षा, बसे क्यै दिन ।
मौका पाइ छिटै पठाउँछु यहाँ * मानीस मैले लिन ॥९२॥
त्याहाँबाट हिंडी प्रभास खुशिले * डुल्दै पुगे अर्जुन ।
आए भेट्न भनी सखाकन त्यहीं * श्री नन्दका नन्दन ॥

प्यारो मित्र भनी गरे प्रभुजिले * सानन्द आलिङ्गन ।
त्याहाँबाट लगेर द्वारतिमा * राख्नू भयो क्यौं दिन ॥९३॥
बैन्ही उत्तम कृष्णकी त्यहिं थिइन् * योटी 'सुभद्रा' भनी ।
देखी रूप अमोल मोहित भए * ती सुन्दरीमा तिनी ॥
पाएथे जव वीर अर्जुनजिले * श्री कृष्णको सम्मति ।
क्षत्री-धर्म भनी हरीकन लगे * तिन्ले सुभद्रा सति ॥९४॥
बोल्नूभो बलराम क्रोधित भई * त्यस्लाइ माछु भनी ।
सम्झाए हरिले र शान्त हुनुभो * आफैं दयालु बनी ॥
फर्काई गइ पार्थलाइ पुरमा * ल्याई विवाहा गरी ।
सुम्पेथे बहिनी स्वयं खुशि हुँदै * श्रीकृष्णले त्यो घरी ॥९५॥
पाई अर्जुनलाइ त्यो बखतमा * खूशी भए यादव ।
आज्ञाले हरिको गरे थरि-थरी * आनन्दले उत्सव ॥
त्याहाँबाट गई प्रभास तटमा * बाँकी बिताए दिन ।
फर्केथे घरमा लिएर सँगमा * प्यारी सुभद्रा कन ॥९६॥
ल्याई यादवले अनेक थरिका * वस्त्रदि आभूषण ।
धेरै सम्पति दाइजो भनि गरे * आनन्दले अर्पण ॥
क्यौं दिन्मा अभिमन्यु जन्मन गए * छोरा सुभद्राजिका ।
पाँचोटा सुत द्रौपदी तिर भए * पाँचै जना वीरका ॥९७॥
ठूलो उत्सव दान धर्म र अरू * सत्कर्म धेरै गरे ।
दुःखी, दीन, प्रजा दरिद्र जतिको * दारिद्र्य सारा हरे ॥
रैती राजि गराइ धर्म-सुतले * राम्रो गरी शासन ।
आफ्ना वैरि अनेक भूपति जिती * वस्थे खुशी भैकन ॥९८॥
राजा श्वेतकिले गरे मख ठुलो * पैल्हे कुनै कालमा ।
धाराले घृतको अजीर्ण हुनगो * श्री अग्निका पेटमा ॥

ब्रह्मालाइ भने गएर तिनिले * संकष्ट आफ्नू जब ।
अग्नि, पार अजीर्ण शान्त सुखले * भस्मै गरी खाण्डव ॥९९
आज्ञाले विधिको गएर वन त्यो * आँटे डढाऊँ भनी ।
वर्षाई जल इन्द्रले गरिदिए * रक्षा दयालु बनी ॥
आज्ञाले शिवको सही दुख तिनी * पर्खी रहेका थिए ।
श्री कृष्णार्जुनलाइ देखि मनको * सन्ताप भन्दा भए ॥५००
इच्छा पूर्ण हुनेछ हामि दुइले * साहाय दिन्छौं भनी ।
भन्दा अर्जुनले ति 'पावक' भए * अत्यन्त खुशी अनि ॥
अर्पेथे हरिलाइ आयुध 'गदा' * कौमोदकी नामको ।
उस्तै अर्जुनलाइ 'गाण्डिव धनू' * ठोक्रो दिए बाणको ॥१॥
सारा शत्रु जितुन् भनी रथ दिए * मागेर ल्याई कन ।
रक्षा गर्न चढे त्यही रथमहाँ * श्री कृष्ण औ अर्जुन ॥

खाण्डव दाह

लागे पोल्न गएर त्यो वन ठुलो * श्री अग्निले खाण्डव ।
वर्षाए जल इन्द्रले रिस गरी * त्यो रोक्नलाई तब ॥२॥

रोके त्यो जललाइ बाणहरूको * वर्षा गरी पार्थले ।
लागे डढ्न त्यहाँ भए जति सबै * जन्तूहरू वेगले ॥
आएथे जति देवता मिलि त्यहाँ * लड्ने इरादा धरी ।
पाई चोट प्रशस्त शस्त्रहरूको * भागे सबै त्यो घरी ॥३॥
देखी ती दुइको पराक्रम ठुलो * श्री इन्द्र त्याहाँ गए ।
बोले कृष्णजिलाइ माग वर क्यै * हे वीर ! इच्छा भए ॥
माग्नूभो हरिले सदा स्थिर रहोस् * हे इन्द्र ! यो मित्रता ।
मागे अर्जुनले सुरेन्द्र ! दिनुहोस् * शस्त्रास्त्रको योग्यता ॥४॥
बोले इन्द्र 'तथास्तु' कृष्णसंग औ* मौका परेका घरी ।
दिन्छु अर्जुन ! वीर शस्त्रहरूको * शिक्षा पछी राम्ररी ॥
येती बात भनेर स्वर्ग पुरिमा * श्री इन्द्र फर्की गए ।
आएथे जति देवता सँग महाँ * सम्पूर्ण जाँदा भए ॥५॥
जल्दा खाण्डव अश्वसेन मय औ * पक्षी ति शारङ्गक ।
बाँचेथे यति मात्र औ सब डढे * हात्ती कमीला तक ॥
श्री जन्मेजयले सुध्याउनु भयो * ती मात्र बाँचे किन ?
वैशम्पायनले भने नरपते ! * भन्छु म त्यो कारण ॥६॥
ज्ञानी उत्तम 'मन्दपाल' पहिले * ठूला तपस्वी थिए ।
निस्सन्तान भएर जीवन त्यसै * तिनले बिताई दिए ॥
तिनैं हो ऋण-पितृको कसरि लौं * भन्ने विचारी कन ।
जन्मेथे पछि पक्षि भैकन मुनी * शार्दूल कोही दिन ॥७॥
जन्माए सुत चार पितृहरूको * सारा तिरीयो ऋण ।
बस्थे यै वनमा लिएर संगमा * ती चार छोरा कन ॥

आँटे त्याग्न शरीर मोह हुनगो * छोराहरूको जब ।
पारेथे मुनिले प्रसन्न तपले * श्री अग्निलाई तब ॥८॥
बोले अग्नि म दिन्छु माग मुनिजी * इच्छा भएको वर ।
बाँचुन् खाण्डव दाहमा सुतहरू * भन्दा भए सादर ॥
बाँचे कारण त्यैं परेर मुनिका * ती चार छोरा त्यहाँ ।
बाँचेथे मय 'पार्थका शरणा * आएँ म' भन्दा महाँ ॥९
यौटा उत्तम अश्वसेन बलियो * छोरो थियो नागको ।
माताले लिई पेटमा गगनमा * उड्दै थिई पुत्र त्यो ॥
काटेथे शिर पार्थले सहजमा * त्यो सर्पिणीको जब ।
बाँचेथ्यो उदरस्थ नाग सुत त्यो * श्री अग्नि देखी तब ॥१०
पाई गाण्डिव नामको धनु सखा * श्री कृष्ण संरक्षक ।
पारेथे वन-जन्तु खाक दुइले * खुशी भए 'पावक' ॥
लागे उन्नति गर्न पाण्डवहरू * राजा अनेकौं जिती ।
रैती राजि गराइ भाइ संगमा * बस्थे खुशी भै अति ॥११

॥ महाभारत आदिपर्व समाप्त ॥

*

महाभारत-सभापर्व प्रारम्भः

मय दानवद्वारा सभाभवन निर्माण :—

येती कथा सुनि सकीकन भूपतीले ।
सोधे प्रसन्न भइ फेरि कथा क्रमैले ॥
भिन्नै थिए जब ति भाग लिई, दिएको ।
व्यर्थै विरोध किन कौरवले गरेको ॥ १ ॥

त्यो राजसूय मख पाण्डवले गरेका ।
सुन्छु सुधासरि कथा अरू जो भएका ॥
यस्तै अनेक सुनि प्रश्न ति भूपतिको ।
लागे सुनाउन कथा पहिले भएको ॥ २ ॥

ठूलो खाण्डव-दाहमा मय बच्यो * रक्षा गरे पार्थले ।
त्यस्को प्रत्युपकार गर्न मनमा * ठानेर त्यो दैत्यले ॥
लाग्यो भन्न–मलाइ जीवन दिने * हे वीर कृष्णार्जुन !
केही काम दिनूहवस् हजुरले * त्यो तिर्नलाई ऋण ॥३॥

यस्तो बात सुनी सकेर मयको * भन्दा भए पार्थले ।
त्यस्को प्रत्युपकार लिन्न म सखे !* जाऊ तिमी प्रेमले ॥
गर्छौ जिद्दि वृथा भने विनयले * श्री कृष्णलाई भन ।
आज्ञा हुन्छ जसो उसै गरि तिमी * आफ्नो बुझाऊ मन॥४॥

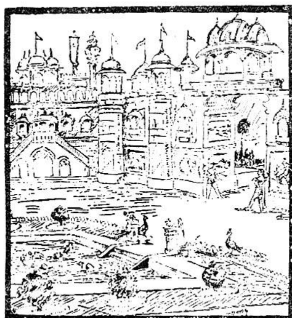
सोधेथे हरिलाई काम मयले * गर्छु भनी निश्चय ।
आज्ञा भो हरिले बनाउ बलियो * दर्बार राम्रो मय ! ॥
त्यस्मा राख्नु सबै अलौकिक कुरा* कारीगरी सुन्दर ।
यो आज्ञा हरिको सुनि मय गयो * त्यौं कामका खातिर ॥५॥

मयले श्रीकृष्णसँग सभा-भवन बनाउने आज्ञा मागेको

पैल्हे नै दरबार बिन्दुसरमा * यौटा बनेको थियो ।
दैत्य श्री वृषपर्वले मख गरी * त्यो स्थान त्यागी दियो ॥
ल्यायो त्यौं सरजाम वीर मयले * सारा उखेली कन ।
इन्द्रप्रस्थ महाँ सभा-भवनको * लाग्यो तयारी हुन ॥६॥
छन् राम्रा उच्च खाँबाहरू थरिथरिका, रत्नले टल्किएका ।
अग्ला-अग्ला अटाली मणिमय बलिया, बार्दली घेरिएका ॥
घोटेका भूमि भित्ताभरि मणि सुनका, तेजले झल्किएका ।
राम्रा-राम्रा तलाऊ बिच विविध चरा, पुष्पले शोभिएका ॥७॥

राखेथे परखाल लाख गजको * घेरेर चारै तिर ।
बुट्टा काढि गजूर बीच-बिचमा * राखी सबै सुन्दर ॥

मय-रचित सभा-भवन्

पंक्तीबद्ध गरी सजाइ गमला * छन् राखिएका पथ ।
दासी-दास थिए सुसज्जित सबै * मानूँ ति हुन् मन्मथ ॥८
भूमिमा जल झैं तथा जलमहाँ * भूमी सफा देखिने ।
राखे एक ठुलो सरोवर त्यहाँ * शंका उमारी दिने ॥
भूमीको पछि भार हर्न सजिलो * यो हुन्छ बाटो भनी ।
इच्छाले हरिको ठुलो श्रम गरी * पारे तयारी अनि ॥९॥
सारा वस्तु थिए सुरम्य सबको * मन्‌लाइ खैंची लिने ।
अर्को कोहि थिएन त्यो भवनको * सौन्दर्यमा दाँजिने ॥
हे राजन् ! मयले सभाभवन त्यो * तय्यार पाऱ्यो जब ।
हेर्थे छक्क परी अलौकिक छटा * देखेर त्यस्को सब ॥१०॥
अर्पी धर्म-कुमारका चरणमा * सानन्द आफ्नू कृति ।
जाँदो भो मय वीर फर्कि घरमा * आनन्द मान्दै अति ॥

लागे बस्न त्यहाँ युधिष्ठिर गई * ती चार भाई सित ।
सिंहासन् बिचमा बसेपछि भए * श्रीइन्द्रझैं शोभित ॥११॥
ज्ञानी, सिद्ध, मुनि, महर्षि, द्विज औ * सत्पात्र योगी जन ।
डाकी पाण्डव वीरले दिन-दिनै * गर्थे सदा पूजन ॥
इच्छा अर्जुनको बुझीकन बसी * सानन्द केही दिन ।
पाल्नुभो हरि द्वारिकापुरि महाँ * तिन्को बुझाई मन ॥१२॥

नारदजी द्वारा सभाहरूको वर्णन :—

ज्ञानी नारदजी सबैतिर डुली * फर्केर कोही दिन ।
आए पाण्डवको सभा भवनमा * ती भेट गर्ना कन ॥
देखी नारदलाई धर्म-सुतले * त्यागेर सिंहासन ।
पाँचै भाइ मिलेर वेद विधिले * गर्दा भए पूजन ॥१३॥
मेरो वंश पवित्र पारिदिनुभो * आई यहाँ यहाँ हे मुनि !
ऐले पाल्नुभयो कतातिर डुली * भन्नोस् दयालु बनी ॥
डुल्नू हुन्छ मुने ! चतुर्दश भुवन् * निर्बाध जाहाँ तहीं ।
अर्काको पनि यो सभा-भवन झैं * देख्नू भयो की कहीं ॥१४॥
बोले नारद भूपते ! गइ ठुलो * देखें सभा इन्द्रको ।
घेरा मात्र हजार योजन जती * जस्को छ पर्खालको ॥
बस्छन् सिद्ध-मुनि, महर्षि, नृपती * घेरा लगाई जहाँ ।
गर्छन् गान ति सिद्ध-चारण मिली * जस्को सुकीर्ति त्यहाँ ॥१५
डुल्छन् सुन्दर अप्सरागण जहाँ * गाना बजाना गरी ।
ज्ञानी ब्राह्मण वेदपाठ स्तुतिले * गर्छन् सदा चाकरी ॥
वस्त्राभूषणले सुसज्जित सबै * -का माझमा इन्द्रको ।
शोभायुक्त सभा अलौकिक छ त्यो * हे भूपते ! स्वर्गको ॥१६

डुल्दै श्री यमराजको पनि सभा * देखें गई सुन्दर ।
घेरेको छ हजार योजन जती * पर्खाल चारैतिर ॥
जस्मा रोग र शोक, प्यासहरूको * लाग्दैन केही डर ।
गर्छन् गान सुअप्सरा गण तथा * गन्धर्व विद्याधर ॥१७॥
राजा सोमक, सिद्ध,मत्स्य र शिवी* नाभाग, पूरु, गय ।
मान्धाता र ययाति औ ध्रुव, निमी* दुष्यन्त, श्री सृञ्जय ॥
यस्तै धेर अरू पनी नरपते ! * देखें बसेका त्यहाँ ।
सेवामा रत सिद्ध पितृहरू छन् * सारा बसेका जहाँ ॥१८॥
देखेथें यमराजको नगिचमा * तिम्रा पिताजी कन ।
शोभामा यमकै समान अरूको * मैले कतै देखिनँ ॥
राजन् ! हेर्छु भनी सभा वरुणको * डुल्दै गएको थिएँ ।
अग्लो खूब फराकिलो चहकिलो * तिन्को सभामा पुगें॥१९॥
राम्रा वृक्ष, तलाउ, पक्षि-जलको * शोभा छ ठूलो जहाँ ॥
बाली, रावण औ बली नृपहरू * देखें बसेका त्यहाँ ॥
सारा नाग, नदी र पर्वत तथा * गन्धर्व विद्याधर ।
देखें चाकरिमा थिए वरुणका * सम्पूर्ण चारैतिर ॥२०॥
गर्थे माझमहाँ बसी वरुणजी * आनन्दले शासन ।
देख्ता दिव्य सभा प्रसन्न हुनगो * हे भूप ! मेरो मन ॥
हेर्छु श्रेष्ठ कुबेरको पनि सभा * भन्दै पुगें क्वै दिन ।
बस्थे श्री शिव, पार्वती वरिपरि * राखेर आफ्ना गण॥२१॥
सारा पर्वत, यक्ष, राक्षस तथा * गन्धर्व विद्याधर ।
शोभायुक्त कुबेरको हुकुममा * देखें सबै तत्पर ॥
इच्छाचारि सभा यिनै नयनले * देख्ता म खुशी भएँ ।
पाई दर्शन शम्भुको म कुटिमा * फर्कंर जाँदै थिएँ ॥२२॥

भेटी भास्करलाइ बीच पथमै * ढोगी दिएँ सादर ।
सोधें 'फिर्नुभयो कहाँ गई' भनी * तिन्को गरी आदर ॥
आएँ ब्रह्म - सभा पुगीकन मुने ! * आज्ञा भयो सूर्यले ।
हेर्छु सोहि सभा गएर म पनी * बिन्ती गरें प्रेमले ॥२३॥
आज्ञा भो रविले सहर्ष विधिको * पैल्हे तपस्या गर।
देख्नेछौ पछि हे मुने ! सहजमा * ब्राह्मी-सभा सुन्दर ॥
आज्ञाले विधिको हिमालय गई * थालें तपस्या जब ।
क्यै दिन्मा रविले पुगीकन भने * जाऊँ मुने, लौ अब॥२४॥
हेर्छु ब्रह्म - सभा भनीकन पुगें * श्री सूर्यका साथमा ।
त्यस्को हे नरपाल ! छैन उपमा * अर्को कुनै स्थानमा ।
झल्केको मणिज्योतिले दस दिशा * पारी सबै उज्ज्वल ।
बोल्ने पक्षिहरू सरोवर भरी * पानी छ झन् निर्मल।२५।
ज्ञानी अत्रि, वशिष्ट, गौतम भृगू * प्रह्लाद औ कर्दम ।
दुर्वासा, क्रतु, अङ्गिरा ऋषि मुनी * बस्छन् त्यहाँ उत्तम ॥
सारा पितृ र यक्ष, वायु, ग्रह नौ * गन्धर्व औ देवता ।
चारैतर्फ बसालि आफु बिचमा * बस्छन् सबैका पिता ।२६।
पुण्यात्मा र सुमूर्ति धारण गरी * वेदादि गर्छन् स्तुति ।
देखेथें नृपते ! उपस्थित त्यहाँ * प्राणी गएका जति ॥
सा-है दुर्लभ त्यो सभासरि अरू * देख्दीनँ ब्रह्माण्डमा ।
तिम्रो झैं अरु कोही देखिनँ सभा * राम्रो भयो पृथ्विमा ॥२७॥
यस्तै नारदले सभा भवनको * धेरै गरे वर्णन ।
सोधेथे बिचमा युधिष्ठिरजिले * तिन्लाई रोकी कन ॥
पाए उत्तम लोक के गरि मुने ? * राजा हरिश्चन्द्रले ।
के समचार यहाँ पठाउनुभयो * हाम्रा पिता पाण्डुले॥२८॥

तिन्को बात सुनेर नारदजिले * भन्दा भए प्रेमले ।
पाए त्यो पद 'राजसूय मख'-ले * राजा हरिश्चन्द्रले ॥
छन् मेरा सुत पाँच वीर अहिले * सम्पूर्ण राजा जिती ।
ल्याई सम्पति राजसूय ति गरुन् * आनन्द मान्दै अति ॥२९॥
बस्नेछु म त्रिशंकुका सुत सरी * भोगेर ठूलो सुख ।
भन्थे पाण्डुजिले मलाइ मनमा * मानेर सा-हैं दुख ॥
यो सम्चार सुनाइ नारद मुनी * सानन्द फर्की गए ।
पाँचै भाइ मिलेर त्यै विषयमा * सल्लाह गर्दा भए ॥३०॥

श्रीकृष्ण-युधिष्ठिर संवाद, जरासन्ध वध :—

मन्त्री बन्धु सखा छिमेकी पुरका * डाकी सबै सज्जन ।
बोले धर्मकुमार हे सुजन हो ! * संकोच त्यागी भन ॥
गर्छु लौ मख राजसूय सबले * सल्लाह दिन्छौ भने ।
'हो यो योग्य कुरा' भने सकलले* कीर्ती ठुलो फैलिने ॥३१॥
गर्नै पर्छ भनेर सम्मति दिए * मन्त्रीहरूले जब ।
होला पूर्ण कसो गरी मख भनी * चिन्तित् थिए पाण्डव ॥
राम्रो चित्त बुझेन धर्म-सुतको * तत्काल डाकी चर ।
बोले–कृष्णजिका परी चरणमा * ल्याऊ यहाँ सादर॥३२॥
हावाको गतिले गएर चरले * सम्पूर्ण बिन्ती गर्‍यो ।
चाँडै नै रथमा चढेर पुरमा * श्री कृष्ण पाल्नूभयो ॥
पाँचै भाई मिलेर पूजन गरे * आनन्द मानी जब ।
सोधे धर्मकुमाले कर दुवै * जोड़ेर हे माधव !॥३३॥
गर्नै सुन्दर राजसूय मखको * इच्छा भयो मन् महाँ ।
आज्ञा पाउँ हजूरको त सहजै * यो हुन्छ पूरा यहाँ ॥

इच्छापूर्ण गराइ वक्सनुहवस् * सर्वज्ञ मेरो अब ।
सल्लाहा बलियो दिने हजुर भैं * क्वै छैन हे माधव ! ॥३४॥
विन्ती धर्म-कुमारको सुनिसकी * आज्ञा भयो कृष्णले ।
पृथ्वीका सब भूपतीहरु जिती * आफ्नो ठुलो शक्तिले ॥
ल्याइ सम्पति राजसूय मखको * दीक्षा लिनोस् भूपति !
राजा एक बली छ त्यो मगधको * उद्दण्ड औ दुर्मति ॥३५॥
भागी द्वारवती गएँ म डरले * भन्ने विचारी लिनोस् ।
त्यस्लाइ नजिती भनूँ म कसरी * त्यो यज्ञ गर्नुहवस् ॥
शम्भूलाइ बली म दिन्छु नृपको * भन्ने लिई दुर्मति ।
राखेको छ थुनेर भूपतिहरू * पृथ्वीभरीका जिती ॥३६॥
मानू पर्छ कुनै सुयुक्ति गरि त्यो * दुष्टात्मलाई अनि ।
पूरा हुन्छ हजूरको मख कुनै * पर्दैन बाधा पनि ॥
वार्ताले हरिको युधिष्ठिर भए * अत्यन्त चिन्तातुर ।
दाजूको बुझि भाव भीम विरले * भन्दा भए सादर ॥३७॥
चिन्ता त्यानिदिनोस् गई मगधको * मार्छु म राजा कन ।
छन् मेरा सँगमा सहायक स्वयं * रक्षार्थ कृष्णार्जुन ॥
सुन्नूभो हरिले वृकोदरजिले * सेखी गरेको जब ।
वैरीको बल क्यै नजानि सहसा * हो योग्य बोल्नू कब ! ॥३८
गर्छन् चाकरी भूपती पृथिविका * सारा जरासन्धको ।
जस्को हेर्न समर्थ छैन मुखमा * त्यस्लाइ मार्ने छ को !
बोले धर्मकुमार बात हरिको * आश्चर्य लाग्दो सुनी ।
इच्छा भङ्ग भयो म जान्छु वनमा * हे कृष्ण, योगी बनी ॥३९॥
दाजूको बुझि भाव पार्थ विरले * विन्ति गरे सादर ।
हामीछौं अहिले वृथा हुनुपर्‍यो * के हेतु चिन्तातुर ॥

मानेंछौं मगधेन्द्रलाइ सहजै * हामीहरूले गई ।
बोले अर्जुनको कुरा सुनि हरी * हाँस्तै दयालु भई ॥४०॥
नीतीपूर्वकका कुरा जति भने * श्री पार्थले यो घरी ।
गर्नूपर्दछ सोहि माफिक गई * आफ्नो कुरा राम्ररी ॥
यस्तो बात गरी युधिष्ठिरजिको * राम्रो बुझाई मन ।
त्याहाँबाट बिदा भईकन हिंडे * श्रीभीम, कृष्णार्जुन॥४१॥
बाधा जो पथमा परे सकल ती * थिच्दै र मिच्दै गए ।
पारी स्नातक विप्रको स्वरूप ती * सानन्द पुग्दा भए ॥
पुग्दा तीन जना ठुलो नगरमा * उत्पात धेरै भयो ।
डाकी श्री मगधेन्द्रले द्विजहरू * शान्ति गराई लियो ॥४२
राजाका नजिकै अबाध गतिले * पुग्दा भएथे जब ।
आँटे पूजन गर्न ती अतिथिको * आनन्द मान्दै तब ॥
आज्ञा भो हरिले दुबै यि अहिले * छन् विप्र मौन-ब्रती ।
रात्रीमा जब बोल्दछन् अनि पुजा * गर्नूहवस् भूपति ! ॥४३॥
यो आज्ञा नृपले सुनी अतिथिको * राखे व्यवस्था गरी ।
रात्रीमा तिनि गर्छु पूजन भनी * लाग्दा भए राम्ररी ॥
देखी रूप छटा अलौकिक त्यहाँ * आश्चर्य मानीकन ।
सोधेथे मगधेन्द्रले तिमीहरू * को हौ नढाँटी भन॥४४॥
भन्छौ ब्राह्मण हुँ, म चिह्न तनमा * देख्दैछु भूपालको ।
योद्धा क्षत्रियकै छ स्पष्ट करमा * ठेला धनू बाणको ॥
मुख्य द्वार त्यजेर भाँचि बलियो * पर्खाल आयौ किन ?
जस्तो सुन्छु कुरा म आचरणमा * त्यस्तो सफा देख्दिन॥४५
शेखी युक्त कुरा सुनेर नृपको * आज्ञा भयो कृष्णले ।
सोझै पस्नु हुँदैन शत्रु घरमा * राजन् ! यही नीतिले ॥

भाँची चैत्यकको ठुलो शिखर त्यो * फोरी नगारा पनि ।
आयौंहामि,म कृष्ण हूँ चिन तिमी * वैरी पुरानो भनी ॥४६॥
हौंनन् ब्राह्मण यी युधिष्ठिरजिका * हुन् भाइ भीमार्जुन ।
धेरै भूपहरू थुनेर घरमा * राखी रहेछौ किन ?
छाडी देउ तुरुन्त भूपतिहरू * निर्दोष छन् ती सब ।
मान्दैनौ तिमी यो कुरा यदि भने * लौ लड्न आऊ अब॥४७
नीतीयुक्त कुरा सुनेर हरिको * शेखी गरी बेसरी ।
बोले श्री मगधेन्द्र भूपतिहरू * छाड्दीनँ मैले डरी ।
लड्ने मन् छ त द्वन्दयुद्ध गरिल्यौ* आनन्द मानी कन ।
एकैपल्ट तिनै जना कि दुइ वा * एकेक लड्छौ भन ॥४८॥
आज्ञाले हरिको खडा हुन गए * श्री भीम योद्धा जब ।
मत्ता हात्ति सरी जरासुत पनी * आए अगाडी तव ॥

जरासन्ध-वध

लागे लड्न दुवै समान बलका * योद्धा हुनाले गरी ।
गर्थे मुष्टि प्रहार वज्र सरिको * आवाजले बेसरी ॥४९॥

केल्ले कम्मरमा समाति बलल्ले * तानेर आफतिर ।
पच्छार्थें जब भूमिमा घरि-घरी * भै क्रोधले आतुर ॥
निद्रा, भोक त्यजी विते दिन जसै * लडदै ति सत्ताइस ।
थाके भीम भनी दिए प्रभुजिले * शक्ति तथा साहस ॥५०॥
सिन्का एक चिरेर फ्याँकिदिनुभो * संकेतमा कृष्णले ।
त्यो संकेत बुझेर भीम विरले * पक्री ठुलो वेगले ॥
केही बेर घुमाउँदै रिस गरी * आकाशमा बेसरी ।
पच्छारी कन भूमिमा पयरले * यौटा थिचे राम्ररी ॥५१॥
अर्को पाउ समाइ क्याँक दुइटा * पारे जरासन्धको ।
मुर्दा देह भई ढल्यो जमिनमा * तत्काल त्यो दुष्टको ॥
राजा मुक्त गरे गएर पहिले * जो-जो थुनामा थिए ।
डाकि श्री सहदेवलाइ हरिले * त्यो राज्य सुम्पीदिए॥५२
पूजा श्री हरिको गरे सकलले * उद्धार - कर्त्ता भनी ।
जान्छौं साथमहाँ सबै हजुरको * सानन्द हामी पनि ॥
इच्छा ती सबको बुझेर हरिले * स्वीकार गर्नू भयो ।
यो संवाद सुनी युधिष्ठिरजिको * सम्पूर्ण चिन्ता गयो ॥५३
सोध्नूभो हरिलाइ धर्म-सुतले * के गर्नुपर्ला अब ।
जे गर्दा शुभ हुन्छ पाउँ सजिलो * शिक्षा उही माधव ! ॥
आज्ञा भो हरिले सबै नृप जिती * ल्याउन् ठुलो सम्पति ।
चारै भाइ पठाउनोस् हजुरले * तत्काल हे भूपति ! ॥५४॥
डाके भाइहरू युधिष्ठिरजिले * आज्ञा हरीको सुनी ।
बोले भूप सबै जिती पृथिविका * सम्पत्ति ल्याओ भनी ॥
दाजूको सुनि यो हुकूम् अघिसरे * जान्छौं भनी अर्जुन ।
जित्नू उत्तरमा गएर तिमिले * सम्पूर्ण राजाकन ॥५५॥

आऊ भीम जितेर पूर्वतिरका * राजाहरू छन् जति ।
जाऊ हे सहदेव ! दक्षिण तिमी * ल्याऊ जिती सम्पति ॥
राजा पश्चिमतर्फका नकुलले * पारेर आऊ वश ।
ल्याऊ सम्पति, बेसरी समरमा * देखाउनू साहस ॥५६॥
दाज्यूको सुनि यो हुकूम् हुन गए * चारै जना तत्पर ।
बोकी शस्त्र हिंडे ति दिग्विजयका * खातिर चारै तिर ॥
केही कालमहाँ ति भूपतिहरू * चारै दिशाका जिती ।
आए भाइहरू लिएर संगमा * धेरै थरी सम्पति ॥५७॥

पाण्डवहरूको दिग्विजय

राजसूय-यज्ञ र शिशुपाल-वध :—

आए कृष्ण असंख्य सम्पति लिई * फेरी त्यहाँ क्वै दिन ।
राखी आसनमा मिलीकन गरे * आनन्दले पूजन ॥
बोले धर्म-कुमार–भाइहरूले * ल्याए प्रशस्तै धन ।
मौका उत्तम राजसूय मखको * ऐल्हे छ, दीक्षा लिन ॥५८॥
यस्तो विन्ति सुनीसकेर हरिले * लौ हुन्छ भन्नूभयो ।
आफ्ना बन्धु समस्त भूपतिकहाँ * तत्काल निम्ता गरी ॥

आज्ञा धौम्यजिको लिईकन गरे * सामग्रि जम्मा गरी ।
राखे उत्तम स्थानमा थरि-थरी * वेदीहरू राम्ररी ॥५९॥
आज्ञाले हरिको युधिष्ठिरजिले * दीक्षा लिए यज्ञको ।
चारै वर्ण स्वयं उपस्थित भए * भेटी लिई रत्नको
आई व्यास स्वयं सहर्ष मखको * आचार्य बन्नूभयो ।
छानी उत्तम विप्र कर्म सबमा * आनन्दले बाँडियो ।६०॥

श्री धर्मराज द्वारा भीष्मजीको स्वागत

आए श्री धृतराष्ट्र, कर्ण, शकुनी * सै भाइ दुर्योधन ।
द्रोणाचार्य र भीष्म औ विदुरजी * बाह्लीक दुःशासन ॥
राजा शल्य र शाल्व औ कृप-गुरु * भूरिश्रवा पौण्ड्रक ।
छोरा ली शिशुपाल औ द्रुपदजी * सम्पूर्ण भूपालक ॥६१॥
सारा यादव वीर देशभरिका * साना-ठुला भूपति ।
आए यज्ञ महाँ लिएर सँगमा * भेटी दिने सम्पति ॥
दानी कर्ण भनेर श्रेष्ठ ढुकुटी * तिनूलाई सुम्पी दिए ।
पाऊ ब्राह्मणको पखाल्दछु भनी * श्रीकृष्ण-राजी भए ॥६२॥

राखी उत्तम खान-पानहरुको * मालीक दुःशासन ।
जस्को योग्य छ काम जुन् उहि दिए* प्रत्येक छानी कन ॥
थाले उत्तम यज्ञ वेद विधिका * ज्ञाता सबै विप्रले ।
शोभा दिव्य थियो चतुर्दिक त्यहाँ * हेर्थे बसी प्रेमले ॥६३॥
बोले ब्राह्मण गर्नुहोस् नरपते ! * लौ अग्र-पूजा अब ।
सोधे भीष्मजिलाइ धर्म-सुतले * कर्तव्य आफ्नू तब ।
यस्तो प्रश्न सुनेर नारद तथा * श्री भीष्मजीले भने ।
अर्को छैन समस्त लोक भरिमा * श्रीकृष्णमा दाँजिने ॥६४॥

श्रीकृष्णको अग्रपूजा

ज्ञानी ब्रह्मस्वरूप श्रेष्ठ हरिको * गर्नू हवस् पूजन ।
थाले पूजन भीष्मको सुनि कुरा * शंका नमानी कन ॥
देखेथे शिशुपालले, खुशि भई * पूजा गरेको जब ।
लागे भन्न रिसाइ धर्म-सुत औ * श्री भीष्मलाई तब ॥६५॥
बूढो भैकन भीष्मको मति पनी * बिग्रेछ राम्रो गरी ।
मन्ने पूजन 'गोपको' गर भनी * के हेतुले यो घरी ॥

ज्ञानी भीष्म स्वयं युधिष्ठिरजिको * बिग्रेछ ऐल्हे मति ।
गर्छन् पूजन नीचको कसरि लौ * त्यागी सबै भूपती ॥६६॥
यस्तै वाद-विवाद बेसरि गरी * ती जान लागे घर ।
सम्झाए तिनिलाइ धर्म-सुतले * राम्रो गरी आदर ॥
गर्दैनन् हरिको विरोध अरुले * बोल्छौ तिमी नै किन ?
आफ्नू मान घटाउँछौ किन वृथा * दुर्वाच्य बोलीकन । ६७॥
यस्तो श्रीशिशुपालले सुनिलिए * आक्षेप तिन्को जब ।
राता नेत्र गराई तीक्ष्ण स्वरले * बोले रिशाई तब ॥
तेरो माधव ! चिह्न छैन तनमा * छत्रादि भूपालको ।
पूजा थाप्न भइस् तयार कसरी * यस्तो ठूलो यज्ञको ॥६८॥
यस्तै क्षुद्र कुरा भनेर हरिको * निन्दा गरेको सुनी ।
आए भीम गदा लिएर करमा * यो दुष्ट मार्छु भनी ॥
रोके भीष्म उठी समाइ करमा * तत्काल श्री भीमको ।
लागे जन्मकथा सुनाउन सबै * तिन्लाइ त्यो दुष्टको ॥६९॥
आँखा तीन र चार हात, गदहा * बोल्ने रु ी रोदन ।
गर्दै श्री दमघोषको कुल महाँ * पैदा भयो दुर्जन ॥
त्यस्तो शब्द सुनी डराइ नृपले * त्यस्लाइ फ्याँक्छु भने ॥
'छोरो हुन्छ बली नरेन्द्र, पछि' यो * आकाशवाणी भयो ॥७०॥
जस्ले काखमहाँ लिंदा नयन औ * बाहू दुई खस्तछ ।
त्यस्को कारण मृत्युको नरपते ! * त्यो व्यक्ति नै बन्दछ ॥
जन्मे बालक रे ! अलौकिक भनी * सम्वाद फैल्यो जब ।
आए हेर्न भनी अनेक थरिका * मानीस राजा सब ॥७१॥
राखिन् काखमहाँ लगेर सबका * रानी सशंकित बनी ।
पाल्नूभो बलराम कृष्ण शिशुको * हेरौं तमाशा भनी ॥

रानीले शिशुपाललाई हरिका * राखिन् लगी काखमा ।
तेस्रो नेत्र भयो विलीन र दुवै * बाहू खसे भूमिमा ॥७२॥

शिशुपालको जन्मकथा

देखी बालकको दशा मन महाँ * अत्यन्त चिन्ता परी ।
बोलिन् कृष्णजिकी फुपू तिमी दया* गर्नू सदा हे हरि ! ॥
आज्ञा भो हरिले फुपू, हजुरले * पर्दैन मान्नू डर ।
माग्नूहोस् वरदान दिन्छु मनको * सन्तोषको खातिर ॥७२॥
यस्को दोष भए पनी म कहिले * मार्दीनँ भन्ने वर ।
देऊ हुन्छ अनी मलाइ मनमा * विश्वास दामोदर ! ॥
आज्ञा भो हरिले म दोष शिशुको * माफी दिनेछु सय ।
चिन्ता त्याग्नुहवस् फुपू ! हजुरले * पर्दैन मान्नू भय ॥७४॥
बाबू भीम ! परेर कारण यही * बाँची रहेको छ यो ।
देख्दैछु विधिको विधान अहिले * यो दुष्ट मर्ने भयो ॥
यो वार्ता शिशुपालले पनि सुने * श्री भीष्म औ भीमको ।
थाले बोल्न अनेक दुर्वचन ती * निन्दा गरी कृष्णको॥७५॥

आज्ञा भो हरिले फुपू कन दिएँ * मैले अघी ज्युन् वर ।
सोही कारणले अभै तक बढी * बोली रहीछस् तर ॥
बाँच्तैनस् अब आयु शेष हुन गो * लौ मर्न हो तत्पर ।
यो आज्ञा हरिको सुन्यो तर पनी * मान्दै नमानी डर ॥७६॥
डाकी वीर सखा छिमेकि पुरका * आफ्ना सबै सैनिक ।
आयो खड्ग तथा लिएर करमा * शस्त्रास्त्र संहारक ।
त्यो देखी हरिले सुदर्शन लिए * क्रोधित भई हातमा ।
काटे त्यो शिशुपालको शिर, दुई * टुक्रा खस्यो भूमिमा॥७७
त्यस्को ज्योति मिल्यो गएर हरिमा * दुष्टै थियो तापनि ।
त्यो देखीकन पुष्पवृष्टि हुनगो * हे कृष्ण ! जै-जै भनी ॥
त्यस्का सैनिक औ सहायक जती * सम्पूर्ण भाग्दा भए ॥
पूरा शान्ति भएर यज्ञ अघिझैं * निर्विघ्न गर्दै गए ॥७८॥
गाई, वस्त्र सुवर्ण, भूमि र मणी * रत्नादि बाँड़ी कन ।
पारे तुष्ट सबै ऋषी-मुनिहरू * आचार्य औ ब्राह्मण ॥
पाँचै भाइ मिलेर स्नान अवभृत् * गर्दा भएथे जब ।
यस्तो यज्ञ भएन काहिं कहिल्यै * भन्थे गएका सब ॥७९॥
कीर्ती वृद्धि भएर त्यो बखतमा * खूशी भए पाण्डव ।
देखी यज्ञ समाप्ति भूपतिहरू * फर्की गएथे सब ॥
केही काल पछि बिदा भइ गए * द्वारावती श्री हरी ।
इन्द्रप्रस्थ भरी अनेक थरिका * उल्का गिरे बेसरी ॥८०॥
यो देखीकन श्री युष्ठिरजिले * अत्यन्त चिन्ता गरी ।
डाकी व्यासजिका परी चरणमा * सोधी लिएर राम्ररी ॥
देखिन्छन् अहिले अनेक थरिका * के हेतु उल्का यहाँ ।
यस्को हुन्छ भविष्य के भनि ठुलो * चिन्तापर्‍यो मन्‌महाँ ॥८१

बोले व्यास छ तेन्ह वर्ष तक यो * उत्पातको दुष्फल ।
मर्नेछन् सब वीर क्षत्रिय लड़ी * देख्छु म यस्को फल ॥
त्यस्को कारण बन्दछौ तिमि स्वयं * थाहैं नपाई कन ।
राखी आपुसमा मिलाप अहिले * गर्दै रहू शासन ॥८२॥
देख्दैछु विधिको विधान बलियो * टर्दैन त्यो युक्तिले ।
पैल्हे कष्ट परे पनी पछि तिमी * बस्छौ ठुलो सौख्यले ॥
एती बात भनी हिंडी पनि गए * श्री कृष्ण द्वैपायन ।
सम्झी सोही कुरा युधिष्ठिरजिले * गर्दै रहे चिन्तन ॥८३।
चारै भाई नगीच डाकि मुनिको * उक्ति सुनाए सब ।
मैले बाँच्नु वृथा छ कारण बनी * यो देह त्यागछु अब ॥
बोले अर्जुन—बुद्धिमा भ्रम हुने * त्यागनू हवस् मोह यो ।
नीतीपूर्वक राज्य शासन गरी * बस्नू भए भै गयो ॥८४॥
बोले धर्म-कुमार भाइहरु हो ! * यौटा प्रतिज्ञा गर ।
गर्दनौं झगड़ा मिली रहनमा * हुन्छौं सदा तत्पर ॥
चारै भाइ मिली भने हजुरले * जे भन्नु होला सब ।
गर्छौं पालन त्यो हुकुम् मिलि सधैं * राम्रो नराम्रो सब ॥८५॥
यस्तै बात गरी युधिष्ठिरजिको * क्यै शान्त पारे मन ।
आएथे जति इष्ट-मित्र मखमा * फर्के खुशी भैकन ॥
दुःखी-दीन भए धनाढ्य मखमा * पाएर धेरै धन ।
कीर्ती वृद्धि गरेर धर्म-सुतले * गर्दै रहे शासन ॥८६॥

दुर्योधन मान-भङ्ग

वैशम्पायनले भने नरपते ! * सानन्द कोही दिन ।
हेर्छु दिव्य सभा भनी कन गए * फेरी ति दुर्योधन ॥

पानीको भ्रमले अनेक स्थलमा * लुगा उचाल्थे तिनी ।
पानीमा सहसा गईकन लड़े * त्यो भूमिनै होभनी॥८७॥
तिन्को दुर्गति देखि भीम विरले * हाँसी दिए बेसरी ।
त्यस्को शब्द सुनी भए जति सबै * हाँस्ता भए सुन्दरी ।
अन्धाका सुत अन्ध नै हुन गए * झैं ठान्दछु यो घरी ।
भन्दै खित्लि उडाइ द्रौपदि पनी * हाँस्ती भइन् बेसरी ॥८८॥
रोके धर्म-कुमारले अघिसरी * यस्तो नगर्नू भनी ।
श्री दुर्योधन फर्किए मनमनै * अत्यन्त लज्जित बनी ॥
आएथे घरमा फिरेर जब ती * विक्षिप्त जस्ता भई ।
तिन्को दुर्गतिदेखि ती शकुनिले * सोधे नगीचै गई ॥८९॥
चिन्ता पर्न गयो वृथा हजुरमा * के हेतुले यो घरी ।
मामालाइ भने सुयोधनजिले * विस्तार बिन्ती गरी ॥
देखी वैभव कीर्ति धर्म-सुतको * आत्तिन्छ मेरो मन ।
मार्दा त्यो शिशुपाललाई अरु क्वै * बोले ? तिमि नै भन॥९०
हेर्नू उन्नति शत्रुको कसरि लौ * मैले घरैमा बसी ।
योभन्दा म त ठान्छु उत्तम बरू * जानू खरानी घसी ॥
यस्ता बात सुनेर फेरि शकुनी * भन्छन् बुझाई कन ।
तिम्रा बान्धव हुन् ति पाण्डवहरू * को द्रोह गर्छौकिन!॥९१॥
सक्छौ गर्न तिमी पनी मख ठुलो * सम्पूर्ण राजा जिती ।
गर्नान् पाण्डवले पनी खुशि भई * मद्दत् सकेको जति ॥
सक्तैनौ तिमी जित्न पाण्डवहरू * -लाई लड़ाई गरी ।
तिन्को मद्दत गर्न खातिर स्वयं * तैयार छन् श्रीहरी ॥९२॥
मान्दैनौ तिमी यो कुरा यदि भने * सल्लाह दिन्छु सुन ।
त्यस्ले पाण्डव वीरको सब जिती * पारी दिनू निर्धन ॥

जूवामा छलको विधान जति हो * मैले सबै जान्दछु ।
शत्रूको धन हर्न, पार्न वशमा * युक्ती ठूलो मान्दछु ॥९३
खेल्नै पर्छ भने त धर्म-सुतले * स्वीकार गर्छन् बरू ।
जान्दैनन् छल खेलका तर तिनी * युक्ती र नीतिहरू ॥
भन्नू पर्छ गई पितासँग सबै * राम्रो बुझाई कन ।
यो सल्लाह गरेपछी नृपकहाँ * पौंचेर दुर्योधन ॥९४॥
ठूलो वैभव पाण्डुका तनयको * देखे सुकीर्ति जति ।
गर्दै वर्णन त्यो सभा-भवनमा * आफ्नू भयो दुर्गति ॥
सम्झाए धृतराष्ट्रलाइ मनको * सन्ताप सारा जब ।
बोल्ले भूपति पुत्रका सुनि कुरा * क्यै बेर सोची तब ॥९५॥
हे बाबू ! जति भन्दछन् विदुरले * हाम्रो चिताई हित ।
सोही माफिक गर्दछु सब कुरा * तिन्लाइ सोधी म त ॥
जूवा खेल्न हुँदैन कारण यही * होला पछी नाशको ।
देखी सम्पति द्रोह गर्नुछ वृथा * आफ्ना ति सद्बन्धुको॥९६
नीतीपूर्वकका कुरा अरू पनी * तिन्ले पिताको सुने ।
सार्है खिन्न भई सुयोधनजिले * फेरी बुझाई भने ॥
मेरो छैन हजूरलाई मनमा * माया दया क्यै पनि ।
भन्दैनन् कहिले पनी विदुरले * हो द्यूतराम्रो भनी ॥९६॥
अर्काको चलि बुद्धिमा हित भयो * कस्को, कहाँ, कुन् दिन !
गर्छु यत्न अवश्य पाण्डुसुतको * सम्पत्ति खोसी लिन ॥
येती बात भनेर दुःखित भई * फर्कें ति दुर्योधन ।
देखी चाल कुपुत्रको नरपती * लागे निकै आत्तिन॥९८॥

विदुर-धृतराष्ट्र संवाद, द्यूत-भवन निर्माण, पाण्डव आगमनः-

डाकी त्यहाँ विदुरजीकन भूपतीले ।
इच्छा भने सब सुयोधनको क्रमैले ॥
बिन्ती गरे विदुरले बुझि भाव तिन्को ।
देखिन्छ स्पष्ट अब नाश हुने कुलैको ॥९९॥

काट्नू पर्छ अवश्य अङ्ग बलले * बिग्रन्छ जुन् त्यसकन ।
त्याग्नै पर्छ कुपुत्रलाइ कुलको * जाने पछी दुश्मन ॥
जूवा खेल्न हुँदैन योग्य जनले * आज्ञा छ यो नीतिको ।
सम्झाए यहि रीतिले विदुरले * रक्षार्थ यो देशको ॥१००॥
मानेनन् धृतराष्ट्रले हित हुने * शिक्षा थियो तापनि ।
जूवा खेल्न बनाउनू भवन त्यो * ठूलो र राम्रो भनी ॥
आज्ञा श्री धृतराष्ट्रको विदुरजी - * लाई सुनाए जब ।
पारे द्यूत सभा तयार सहसा * आश्चर्य लाग्ने तब ॥१॥
इन्द्रप्रस्थ गए चढेर रथमा * वायू गतीले तिनी ।
देखी पाण्डवले सुआदर गरे * आफ्ना हितैषी भनी ॥
हाम्रो के हित गर्नलाइ अहिले * पाल्नू भएको यहाँ ?
आज्ञा गर्नुहवस् अरू पनि कुनै * इच्छा भए मन्महाँ ॥२॥
लागे भन्न बुझाउँदै विदुरले * * विस्तार गर्छु सुन ।
आउन् हेर्न सभा तयार हुनगो * हाम्रो पनी सुन्दर ॥
जूवा खेल्नु बसेर बान्धवहरू * सारा मिली सादर ॥३॥
सोध्नु सञ्च बिसञ्च आपुसमहाँ * सन्तोषका खातिर ।
आए डाक्न त्यहाँ गएर खुशिले * हेर्नू जुवाको घर ॥
सोधे धर्म-कुमारले विदुरको * विस्तार सारा सुनी ।
जूवा खेल्न तयार को अरू त्यहाँ * छन् द्यूत जान्ने गुणी ॥४॥

लागे भन्न बुझाउँदै विदुरजी * मैले सकेको जति ।
सम्झाएँ धृतराष्ट्रलाइ नगरौं * यस्तो भनी दुर्मति ॥
मानेनन् तिनिले परेर सुतको * जिद्दी र माया महाँ ।
जे भन्छौ तिमिले गएर म उही * भन्नेछु राजाकहाँ ॥५॥
बोले धर्म कुमार—छैन मनमा * इच्छा जुवाको तर ।
जो होला पछि, दैवको अघि सबै * न्यूहाउँदैछन् शिर ॥
भन्नू जान्नँ कसोरि क्षत्रिय भई * डाके पछी सादर ।
मारा ज्ञान थियो विधान विधिको * नाघिन्न भन्ने तर ॥६॥
पाँचै भाइ र द्रौपदी सँग मिली * प्रस्थान गर्दा भए ।
हावा भैं गरि हस्तिनापुरमहाँ * तत्काल पौंची गए ॥
त्याएथे पथमै गई नृपहरू * गर्दै ठुलो आदर ।
पैले श्री धृतराष्ट्रलाइ सबले * ढोगे गई सादर ॥७॥
ढोगेथे पदमा सुयोधनजिले * हुन् पूज्य मेरा भनी ।
भेटे द्रौपदिलाइ रानिहरुले * आनन्द मान्दै अनि ॥
राखे पाण्डवलाइ त्यैं भवनमा * सम्मानका साथमा ।
आए मञ्च बिसञ्च सोधन शकुनी * ती भूपका पासमा ॥८॥
बोले धर्म-कुमारजी ! हजुरको * होला सवारी भनी ।
पर्खेका सब खेल्दछौं भनि जुवा * राजा र हामी पनि ॥
पाल्नूभो अब गर्नु पर्दछ लहड् * आनन्दका खातिर ।
तिनको भाव बुझेर धर्म-सुतले * आज्ञा गरे सादर ॥९॥
मामा ! यो धरिमा व्यसन्, सकलमा * जानेर जूवा कन ।
भन्छन् बीज हुनेछ क्रोध-छलको * त्यस्लाई ज्ञानी जन ॥
भन्नूभो कसरी मलाइ अहिले * लौ खेल जूवा भनी ।
इच्छा छैन मलाइ, यो विषयमा * जान्दीनँ केही पनि ॥१०॥

गर्छौं जुन् धनले अनेक थरिका * सत्कर्म हामी त्यहाँ ।
गर्दैछौ धन खोस्न सोहि छलका * वार्ता वृथामा यहाँ ॥
मान्दैनन् कहिले पनी असल क्वै * यो द्यूत क्रीड़ा कन ।
हे मामा ! तिमि नित्य तत्पर रहू * यो वृत्ति त्यागीदिन ॥११॥

नीतीपूर्वकका युधिष्ठिरजिले * वार्ता गरेथे जब ।
लागे बोल्न तुरुन्त धूर्त शकुनी * आनन्द मान्दै तब ॥
आज्ञा भो अहिले जती हजुरले * त्यो सत्य होला तर ।
जूवा खेल्नु लडाइँ गर्नु नृपको * कर्तव्य हो सुन्दर ॥१२॥

मान्नुहुन्छ भने हजूर मनमा * छल्छन् कि भन्ने डर ।
जूवा हेर्नुहवस् बसी क्न परे * गर्दीनँ खेल्ने कर ॥

कौरव-पाण्डव द्यूत-क्रीडा

बोले धर्मकुमार क्षत्रिय म हूँ * डाकेर आएँ जब ।
त्यागी धर्म हराइ भन्नु कसरी * खेल्दीनँ भैले अब ॥१३॥

एती बात भनी दुवै थरि वसी * थर्को फिंजाई दिए ।
बाजी थापि प्रशस्त सम्पतिहरू * ती खेल्न लाग्दा भए ॥
आई श्री धृतराष्ट्र, भीष्म, कृपजी * श्री द्रोण, कर्णादिक ।
जूवा हेर्न भनी बसे वरिपरी * राखेर संरक्षक ॥१४॥
थापे धर्मकुमारले मणि जडित् * माला फुकाली कन ।
मेरो जीत भयो भनी शकुनिले * तानी लिए त्यै क्षण ॥
थापे रत्नहरू प्रशस्त तिनले * फेरी रिसाई जब ।
'मेरै जीत भयो' भने कपटको * पाशा हुनाले सब ॥१५॥
देखे खूब अनीति त्यो विदुरले * अत्यन्त चिन्ता परी ।
सम्झाए धृतराष्ट्रलाइ कुलको * रक्षार्थ राम्रो गरी ॥
पैल्है नै परिणाम हे नरपते ! * बिन्ती गरें तैपति ।
मान्दै मान्नुभएन त्यो हजुरले * निर्बुद्धि जस्तो बनी ॥१६॥
बिग्रेको अझ केहि छैन खुशिले * यो द्यूत रोक्नू हवस् ।
जानी दूषित अङ्ग यो सुत पनी * तत्काल त्यागी दिनुस् ॥
जाऊन् यी शकुनी पनी अब उठी * सानन्द आफ्नू घर ।
गर्दछन् छल छद्म यी किन वृथा * मान्दै नमानी डर ॥१७॥
गर्नेछन् जब क्रोध पाण्डवहरू * देखी अनीति यहाँ ।
टिक्ने छैन कुनै पनी अधिसरी * तिन्का अगाडी महाँ ॥
जूवामा छलले जितेर धन यो * पर्दैन खोसी लिन ।
मीठो बोलि गरे तयार रहनन् * सम्पत्ति सुम्पी दिन॥१८॥
धेरै यै रितले भने बिदुरले * नीती बुझाई कन ।
लागे भन्न रिसाई झट्ट बिचमा * तम्सेर दुर्योधन ॥
गर्दछौ अरिपक्षको किन तिमी * बर्ता प्रशंसा यहाँ ।
ठान्छौ पाण्डव मात्र आफ्नु तिमिले* के हेतुले मनमहाँ ॥१९॥

हामीलाइ कुसाख ठानि यसरी * इज्जत् उतार्छौं किन !
गर्छौं, खाइ लगाइ हामीहरुकै * के हेतु निन्दा भन ॥
सल्लाहा म त केहि माग्दिनँ तिमी * ज्ञानी भए तापनि ।
बोल्दैछौ किन यो सभा बिचमहाँ * आफै मपाईं बनी ॥२०॥
जो आफ्ना घरमा बसी हित हुने * गर्छन् कुरा शत्रुको ।
यस्तालाइ त राख्न हुन्न घरमा * आज्ञा छ यो नीतिको ॥
सोही कारणले तिमी विदुरजी * इच्छा छ जाने जहाँ ।
जाऊ त्याग गरेर हामिहरूको * माया छ जो मन्महाँ॥२१
धेरै नै अपमान पूर्वक कुरा * तिन्ले गरेको सुनी ।
सम्झाए हितको कुरा विदुरले * यस्तो नगर्नू भनी ॥
मानेनन् जब श्री सुयोधन अनी * बोल्दै नबोली कन ।
लागेथे छल हेर्न त्यो शकुनिको * सार्है दुखाई मन ॥२२॥
हारेथे छलमा परेर खलको * त्यो राज्य औ वैभव !
थापे द्रौपदिका कुमार रिसले * ती पाँच भाई जब ॥
मेरै जीत भयो भनी शकुनिले * अत्यन्त हेलाँ गरी ।
बोले धर्म-कुमारको हृदयमा * बिझ्ने गरी बेसरी ॥२३॥
हार्नू भो सब सम्पती हजुरको * क्यै छैन बाँकी अब ।
के थापीकन खेल्नुहुन्छ अहिले * जूवा महाँ वैभव ॥
बोले धर्म-कुमार दुष्ट शकुने ! * यत्ती छ मेरो धन ॥
सक्नेछौ अनुमान गर्न कसरी * यो खेलमा लौभन ॥२४॥
हाम्रो वंश डुबाउने कलहको * यो बीज हो जान्दछु ।
दैवाधीन भएर तत्पर भएँ * यो खेलमा मान्दछु ॥
छैनन् व्यक्ति स्वतन्त्र स्वामि सबका* छन् एक नारायण ।
हे मामा ! तिमि व्यर्थमा अघिसरी *यस्मा बन्यौ कारण॥२५॥

लामा बाहु विशाल लोचन तथा * जो वीरमा श्रेष्ठ छन् ।
शेखी इज्जत शत्रुको समरमा * तत्काल जो हर्दछन् ॥
जूवामा तिनिलाइ थाप्न अनुचित् * हो जान्दछु तापनि ।
खेल्छु लौ सहदेवलाइ अहिले * थापी जुवाडी बनी ॥२६।
मेरो जीत भयो भनी शकुनिले * पाशा लडाई दिए ।
थाप्नूहोस् अब जे छ हे नरपते ! * हाँसेर भन्दा भए ।
बोले धर्म-कुमार जो छ भवमा * ज्ञानी तथा पण्डित ।
थाप्नू ठान्दिनँ योग्य श्री नकुलजी * लाई जुवामा म त ॥२७॥
यस्ता भाइ सुयोग्यलाइ अहिले * थाप्छु म बाजी महाँ ।
क्याँके 'हुन्छ' भनेर ती शकुनिले * पाशा उचाली त्यहाँ ॥
मैले भाइ दुवै जितें नरपते ! * इच्छा छ के थाप्नको ।
बाजी राख्नुहवस् प्रसन्न मनले * हो खेल यो द्यूतको ॥२८॥
यस्ता बात सुनी युधिष्ठिर भए * अत्यन्त क्रोधातुर ।
इज्जत झैं भइ तार्दथे समरमा * जुन् वीर भै तत्पर ॥
त्यस्ता अर्जुनलाइ राख्न अनुचित * हो जान्दछु तापनि ।
जूवा खेल्दछु बाजि थापि तिनिको * ठूलो जुवाड़े बनी ॥२९॥
पैल्हे झैं सहजै जितें शकुनिले * ती पार्थलाई जब ।
राता नेत्र गराइ धर्म-सुतले * भन्दा भए लौ अब ॥
मामा ! कैन समान वीर भवमा * जस्को गदा युद्धमा ।
मार्थे इन्द्र समान शत्रु सहजै * जुन् वीर संग्राममा ॥३०॥
हेर्दैछन् अहिले रिसाइ कन ती * आँखा घुमाई यहाँ ।
जूवा खेल्दछु भीमलाइ शकुने ! * राखेर बाजी महाँ ॥
पैल्हे झैं छलले जिते सहजमा * ती भीमलाई पनि ।
थापें धर्म-कुमारले शरीर नै * आफ्नू म खेल्छु भनी ॥३१

तिन्को देह जिती सके शकुनिले * हाँसेर बिझ्ने गरी ।
राजन् ! गर्नुभयो अधर्म किन यो * सर्वज्ञले यो घरी ॥
पत्नी शेष छँदै त थापिनु स्वयं * मान्दीनँ राम्रो कुरा ।
खेल्नोस् द्रौपदि बाजि राखि मनको * पुग्नेछ इच्छा पुरा ३२॥
लागे भन्न रिसाइ धर्म-सुतले * यो द्यूत क्रीड़ा गरी ।
मामा ! नाश्न तयार छौ कुल दुवै * हाम्रो तिमी यो घरी ॥
जस्को छैन कुनै पनी पृथिवीमा * सौन्दर्यमा दाँजिने ।
छैनन् योग्य प्रिया ति द्रौपदि कसै* यो द्यूतमा राखिने ॥३३॥
जूवा खेल्छु तथापि दुष्ट शकुने ! * राखेर बाजी महाँ ।
पैल्हे झैं छलले जिते सहजमा * पाञ्चालिलाई त्यहाँ ॥

द्यूतमा पाण्डव पराजय

हाँसेथे शकुनी ठुलो विजयको * उल्लासमा बेसरी ।
श्री दुर्योधनले भने विदुरजी * -लाई नराम्रो गरी ॥३४॥

त्याऊ द्रौपदिलाइ झट्ट तिमिले * डाकी सभामा अब ।
मेरा दास भए भनेर बुझिल्यौ * पाँचै जना पाण्डव ॥
त्यो दुर्योधनको कुरा विदुरले * यस्तो सुनेथे जब ।
बोले, मूर्ख ! म देख्दछु मरणको * वेला छ तेरो अब ॥३५॥
बोल्छस् पाण्डवलाइ छेड गरि जो * दुर्वाच्य तैंले यहाँ ।
त्यस्ले वंश विनाश पार्छ कुरुको * संग्राम भूमि महाँ ॥
दासी द्रौपदिजी कसो गरि भइन् * हे दुष्ट ! दुर्योधन ।
हारेथे धन राज्य धर्म-सुतले * भाई र आफ्नू तन ॥३६॥
आफु हारिइ द्यूतमा हुन गए * ती दास तेरा जब ।
हारे द्रौपदिलाइ कुन् नियमले * तैंले बता लौ अब ॥
गर्दैछस् छल छद्म दुष्ट ! कुलको * संहारका खातिर ।
धेरै यै रितका भने हित हुने * नीती बुझाई तर ॥३७॥
के मान्थ्यो सहसा थियो विजयमा* उन्मत्त दुर्योधन ।
उस्तै मित्र पनी थिए ति शकुनी * बोल्ने नसोची कन ॥
उल्टो गालि गऱ्यो अनेक रितले * पितृव्यलाई अनि ।
कृष्णालाइ लिएर आ गइ स्वयं * हे प्रातकामी ! भनी॥३८॥

द्रौपदी चीरहरण :—

स्वामीको सुनि यो हुकुम् विवश भै* दर्बारमा त्यो गयो ।
खोपीभित्र पुगेर द्रौपदि कहाँ * त्यो बात भन्दो भयो ॥
देवी ! द्यूतमहाँ युधिष्ठिरजिले * सर्वस्व हारी कन ।
हानू भो सहजै हजुर्कन पनी * जूवामहाँ यै क्षण ॥३९॥
जित्नूभो अहिले सुयोधनजिले * तिन्का घरैमा गई ।
गर्नू पर्दछ काम लौ हजुरले * दासी समान्की भई ॥

सोधिन् द्रौपदिले सुनीसकि कुरा * त्यस्ले भनेको सब ।
जूवा खेल्न थिएन क्यै पनि अरू * ती भूपको वैभव ! ॥४०
पत्नी बाजि गरेर क्वै पुरुषले * खेल्दैन जूवा कहीं ।
हारे धर्म-कुमारले कसरि यो * पत्याउँ मैले यहीं ॥
यस्ता बात सुनेर द्रौपदिजिको * विन्ती गऱ्यो दूतले ।
हारे वैभव राज्य भाइ र स्वयं * आफु पनी रोषले ॥४१॥
त्यस्को बात सुनेर द्रौपदि भइन् * क्यै बेर चिन्तातुर ।
लामो श्वास गरेर दूतसंग यो * सोधी लिइन् सादर ॥
पैल्हे आफ्नु शरीर धर्म-सुतले * हारेर जूवा महाँ ।
की हारे पहिले मलाइ तिमिले * सोधेर आऊ यहाँ ॥४२॥
जानेछु बुझि भाव धर्म-सुतको * सामू सभामा अनि ।
फर्क्यो उत्तर माग्न दूत सहसा * तिन्ले भनेको सुनी ॥
जो-जो प्रश्न गरिन् ति द्रौपदिजिले* प्रत्येक सोधी कियो ।
लज्जा, धर्म विचारि धर्म-सुतको * वाणी स्वयं रोकियो ॥४३
त्यो देखीकन श्री सुयोधन स्वयं * बोले उतर्सी त्यहाँ ।
तैंले भन्नु गएर दूत अहिले * आउन् ति सामूमहाँ ॥
सोध्नेछिन् तिनि जे सभासदहरू * दिन्छन् यहीं उत्तर ।
येती बात सुनेर दूत मनमा * मानेर ठूलो डर ॥४४
सोध्यो भन्नुपऱ्यो गईकन त्यहाँ * के बात मैले अब ।
त्यस्को भाव बुझी सुयोधनजिले * हाँसेर बोले तब ॥
हे दुःशासन ! भीमको डर वृथा * मान्दैछ यो दूतले ।
गाह्रो मानिरहेछ जान अहिले * हे भाइ ! त्यै हेतुले ॥४५॥
जाऊ द्रौपदिलाइ ल्याउ तिमिले * डाकी सभामा अब ।
तिम्रा दास भएर गर्न अहिले * के सक्दछन् पाण्डव ॥

दाज्यूको सुनि यो कुरा उठि गयो * तत्काल दुःशासन ।
कृष्णाका नगिचै पुगीकन भन्यो * हाँसेर सोही क्षण ॥४६॥
श्री दुर्योधनले जिते अब तिमी * दासी भई सुन्दरी ।
लज्जा त्याग गरी छिटो हिंड सभा * -मा द्रौपदी यो धरी ॥
त्यस्को बात सुनी डराइ मनमा * ती भाग्न लागिन् जब ।
लामा केश समाइ झट्ट खलले * तान्यो रिसाई तब ॥४७॥
लागिन् भन्न रुँदै नछो शरिरमा * हे दुष्ट दुःशासन !
ऐल्हे छू म रजस्वला छ तनमा * यौटै लुगा दुर्जन !
जानू लौ कसरी म मान्यजन छन् * सारा बसेका त्यहाँ ॥
मानन् पाण्डवले तँलाइ यसरी * देखे भने छिन्महाँ ॥४८॥
विन्ती यै रितले गरिन् तर यसै * के मान्दथ्यो त्यो खल ।
थाल्यो केश धरी लछार्न रिसले * देखाउँदै झन् बल ॥
तानी यै रितले सभा बिच लग्यो * दुर्वाच्य बोल्दै जब ।
लागिन् भन्न रुँदै सभासदहरू * आज्ञा हवस् लौ अब॥४९
पैल्हे हानुभयो मलाई कि स्वयं * नै हारिनूभो यहाँ ।
पाऊँ उत्तर ठीक निर्णय गरी * यस्को सभा बीचमा ॥
यस्तो प्रश्न सुने त्यहाँ सकलले * ती द्रौपदीको तर ।
कोही बोल्न सकेन लज्जित भई * निहुऱ्यो सबैको शिर ॥५०
केही बेर पछी विनम्र स्वरले * श्री भीष्मजीले भने ।
सूक्ष्मै रूप छ धर्मको कसरि हो * त्यस्लाइ जानी लिने ॥
त्यागछन् भाइ र राज्य सम्पति सबै * किञ्चित् नमानी कन ।
त्यागदैनन् तर धर्म, धर्म-सुतले * हे द्रौपदीजी ! सुन॥५१॥
हामीलाई जिते सुयोधनजिले * भन्छन् इ आफैं जब ।
तिम्रो प्रश्न सुनी विवेचन यहाँ * को गर्न सक्ला अब ॥

हुन्छन् स्त्री पतिका सदा वशमहाँ * हो यो कुरा नीतिको ।
मैले सक्तिनँ ठीक उत्तर यही * हो, भन्नसक्नेछ को॥५२॥
यस्तो बात सुनिन् सभा बिचमहाँ * श्री भीष्मजीको जब ।
लागिन् गर्न विलाप रोई बहुतै * ती द्रौपदीले तब ॥
पत्नीको बुझि कष्ट देखी फजिती * त्यो खप्न गाह्रो भई ।
दाजूलाई भने ति भीम विरले * तत्काल साम्ने गई ॥५३
पत्नी ता कुलटा भए, पति सबै * हुन्छन् जुवाड़े कहाँ ।
खेल्दैनन् तिनीले पनी गृहिणी नै * राखेर बाजी महाँ ॥
भाई राज्य र सम्पती हजुरले * हार्दा सहेकै थिएँ ।
कृष्णाको दुख देखी क्रोध मनको * खप्नै नसक्ने भएँ॥५४॥
पोल्नेछु दुइ बाहुली हजुरका * तत्काल मैले जब ।
बल्दो अग्नि समान क्रोध मनको * क्यै शान्त होला तब ॥
ल्याऊ हे सहदेव ! अग्नि तिमिले * लौ बाल चाँडो भने ।
यो आज्ञा रिसको ति भीम विरको * सारा सभाले सुने ॥५५॥
रोके अर्जुनले नगर्नु अपमान् * हुन् पूज्य दाज्यू यिनी ।
जुवा खेल्नुभयो युधिष्ठिरजिले * हो धर्म मेरो भनी ॥
दोषी गर्नु वृथा छ दाजुकन लौ * यो बातमा यस् घरी ।
हाँस्नेछन् सब शत्रु देखि झगरा * हाम्रो, नराम्रो गरी ॥५६॥
बस्नुपर्दछ शान्त भैकन यहाँ * रक्षा गरी धर्मको ।
बिन्ती अर्जुनको सुनेर मनमा * शान्ती भयो भीमको ॥
देखी पाण्डव वीरको फजिति औ * संकष्ट ठूलो त्यहाँ ।
कृष्णालाई लछार्दथ्यो घरि-घरी * पक्रेर चुल्ठो महाँ ॥५७॥
श्री दुर्योधनको विकर्ण भनि जो * सत्पात्र भाई थियो ।
त्यस्ले क्रोधित भै सभा बिचमहाँ * यो बात सोधी लियो ॥

प्राणी छन् सब दैवका अधिनमा * भन्ने गरी निश्चय ।
हे प्यारी ! मनमा नमान तिमिले * आपत्तिको क्यै भय ॥१००
पत्नीका सँगमा कुरा गरिसकी * तिन्को बुझाई मन ।
भेजे पाण्डवलाइ डाक्न नृपले * त्यो प्रातिकामी कन ॥
त्यस्ले धर्म-कुमारका हजुरमा * सम्चार सारा दियो ।
दैवाधीन भएर धर्म-सुतको * मन्लाई खैंची लियो ॥१॥
आए भाइहरू लिएर सँगमा * फर्केर फेरी तिनी ।
लागे भन्न अघी सरेर शकुनी * नीतिज्ञ बाठो बनी ॥
खेलेको धनले भएन पहिले * जूवा कुनै सार्थक ।
हाँसे व्यर्थ सबै सभा-भवनका * साना र ठूला तक ॥२॥
जूवा हामिहरू मिली नरपते ! * खेलौं प्रतिज्ञा गरी ।
जस्ले हार्दछ बाह्र वर्ष वनमा * जानेछ त्यो यै घरी ॥
तेह्रौं वर्ष गुप्त पुरमा * पर्नेछ काट्नू दिन ।
त्याहाँबाट फिरेर राज्य खुशिले * सक्नेछ फिर्ता लिन ॥३॥
पैह्ले यो प्रण राखि खूब तिनिले * जिद्दी गरेथे जब ।
दैवाधीन भएर धर्म-सुतले * मानी लिएथे तब ॥
चारै भाइ र भीष्म द्रोण सबले * रोके नखेल्नू भनी ।
मानेनन् तिनिले कुनै पनि कुरा * ज्ञानी भए तापनि॥४॥
जे होला गति दैवको छ बलियो * भन्ने गरी निश्चय ।
जूवा खेल्न भए तयार शकुनी- * का साथमा निर्भय ॥
पैह्ले झैं छलले सहर्ष तिनिले * पाशा लडाई लिए !
मेरो जीत भयो भनेर थपरी * हाँस्तै बजाई दिए ॥५॥
त्यागी वस्त्र लगाइ चर्म मृगको * सम्झी प्रतिज्ञा सब ।
तत्कालै वन जान तत्पर भए * पाँचै जना पाण्डव ॥

देखी दुर्गति पाँच भाइहरूको * हाँसे सबै कौरव ।
बोले कर्ण, सहास्य, धिक् पशुहरू * जाओ वनैमा अब ॥६॥

कौरव-सभामा द्रौपदी

बोले अर्जुन कर्णको सुनि कुरा * गर्दै प्रतिज्ञा त्यहाँ ।
साटो फेर्छु तँलाइ मारि बुझिले * मैले लड़ाई महाँ ॥
बोले श्री सहदेव–दुष्ट शकुनी * मिल्नेछ मौका जब ।
मार्नेछु रणमा तँलाइ पछितो * पर्ला अवश्यै तब ॥७॥
लागेथे वन तर्फ पाण्डवहरू * यस्तो प्रतिज्ञा गरी ।
कुन्तीलाइ लिई पुगे विदुरजी * भेटौं भनी त्यैं घरी ॥
नीती पूर्वकका कुराहरू गरी * बोले–यि कुन्ती कन ।
मैले नै लगि राख्दछु घरमहाँ * सानन्द केही दिन ॥८॥
कुन्तीले पनि द्रौपदीसित भनिन् * रोएर हे सुन्दरी !
गर्नू त्यो सहदेवको बखतमा * हेर्चाह राम्रो गरी ॥

कुन्ती द्रौपदिले मिलेर दुखको * रोई गरे गन्थन ।
फर्काई घरमा लगे विदुरले * सम्झाइ कुन्तीकन ॥९॥
लागेथे वनतर्फ द्रौपदि सहित * पाँचै जना पाण्डव ।
यो सुन्दा धृतराष्ट्र आत्तिन गए * खुशी भए कौरव ॥
सोधे डाक्न पठाइ श्री विदुरजी * -लाई डराई कन ।
के चेष्टा गरि वीर पाण्डव गए * वन्मा मलाई भन ॥१०॥
यस्तो श्री धृतराष्ट्रको विदुरले * आज्ञा सुनेथे जब ।
लागे भन्न बुझाइ दुःखित हुँदै * वन्मा गए पाण्डव ॥
लूगाले मुख ढाकि धर्म-सुतजी * आफू अगाड़ी थिए ।
हेर्दै सुन्दर पाखुरा घरि-घरि * श्री भीम जाँदा भए॥११॥
ढुङ्गाका टुकुरा छरी पथ भरी * लागे पछी अर्जुन ।
माटो एक मुठी दलेर मुखमा * योगी सरी भैकन ॥
चिन्नेछन् अरुले भनेर त्यसरी * आफ्नू बिगारी तन ।
जान्थे श्री सहदेव औ नकुलजी * साह्रै दुखाइ मन ॥१२॥
त्यो चेष्टा धृतराष्ट्रले जब सुने * अत्यन्त चिन्ता परी ।
सोधे फेरि बताउ ती किन गए * त्यस्तो तमाशा गरी ॥
त्यो आज्ञा धृतराष्ट्रको सुनिसकी * क्यै बेर सोची कन ।
लागे भन्न बुझाइ हे नरपते ! * सुन्नूहवस् कारण ॥१३॥
हेर्दा क्रोध गरेर धर्म-सुतले * संसार डढ्ला भनी ।
लूगाले मुख ढाकि ती वन गए * योगी सरीका बनी ॥
अर्को छैन कुनै म झैं पृथिविमा * योद्धा अहीले भनी ।
मानेछु कुरुवंशका विर सबै * बन्धू भए तापनि ॥१४॥
सोही कारण भीम बाहु बलको * राखी भरोसा ठुलो ।
जाँदैछन् वनमा फिरेर कुलको * पार्छन् समरमा धुलो ॥

डुङ्गाका टुकुरा छरेर जसरी * वन्‌मा गए अर्जुन ।
मार्नेछन् रणमा छरी शरहरू * त्यस्तै रिसाईकन ॥१५॥
हामीलाई कदापि चिह्न नसकुन् * यस्तो बखतमा भनी ।
माटो पोति गए ती भाइ वनमा * योगी सरीका बनी ॥
हिंड्थे धौम्य गुरु अगाडि सबका * श्रीसाम गायन् गरी ।
टुप्पाले कुशको ति दक्षिण दिशा * देखाउँथे राम्ररी ॥१६॥
मर्नेछन् जब वीर कौरवहरू * तिन्का गुरूले पनि ।
मैले झैं गरि साम-गान दुखमा * पर्ने छ गर्नू भनी ॥
वारंवार भनों कती नरपते ! * अन्याय ठूलो भयो ।
पैदा पुत्र हुँदै भनें कुरुकुलै * संहार गर्नेछ यो ॥१७॥
जान्थे पाण्डव वीरका सँगमहाँ * जो पौरवासी जन ।
फर्काए सब लाई धर्म-सुतले * नीती बुझाई कन ॥
रुन्छन् ती घरमा बसी धुरु-धुरु * यो देश त्याग्छौं भनी ।
हे राजन् ! सकिएछ धर्म कुरुका * पुर्खाहरूको पनि ॥१८॥
आई नारदले भने उहि बखत् * गम्भीर वाणी गरी ।
चौधौं वर्ष हुनेछ नाश कुरुको * यो वंश संग्राम्म परी ॥
अन्तर्धान भए ति नारद मुनी * यो बात बोली जब ।
सम्झी आफ्नु अनीति घोर अघिको * झन् आत्तिए कौरव ॥१९॥
श्री दुर्योधनले गएर गुरुका * पक्रे दुवै पाउमा ।
बोले राज्य गरें समर्पण सबै * यो नाथका हातमा ॥
रक्षा गर्नुहवस् गुरो ! हजूरले * आत्तिन्छ मेरो मन ।
द्रोणाचार्यजिले भने नगर क्यै * सन्ताप दुर्योधन ! ॥२०॥
आयो वंश विनाशको समय लौ * भन्ने विचारी कन ।
गर्नेछौ तिमि तेह्र वर्ष तक यो * साम्राज्यको शासन ॥

जे सक्छौ गर दान धर्म मखको * तत्काल आयोजन ।
त्यस्ले हुन्छ अनिष्ट शान्त यसरी * आत्तिन्न तिम्रो मन ।।२१।।
गर्नेछु म सहाय सक्दछु जती * कल्याणका खातिर ।
चिन्ता त्याग गरेर भोग खुशिले * साम्राज्य यो सुन्दर ।।
श्री दुर्योधनको गयो अलिकती * सन्ताप यो अर्तिले ।
लागे गर्न ति राज्य शासन ठुलो * शक्ती र उत्साहले ।।२२।।
साराको चित्त जावस् लिन रस रसिलो प्रेमलाई बढाओस् ।
साराको भक्ति लागोस् हरितिर जड़ता दूर यस्ले गराओस् ।।
साराको धर्म जागोस् हृदय-कमलमा सत्यले स्थान पाओस् ।
साराको पाप भागोस् गति मति बढिया ज्ञानले बन्न आओस् ।।२३

महाभारत सभापर्व समाप्त ।

महाभारत-वनपर्व प्रारम्भः

वनमा पाक्यपात्र पाउनु :—

जस्लाई गाउनाले सकल भय छुटी मोक्षको खुल्छ बाटो ।
जस्लाई पाउनाले भव-भ्रमणमहाँ पर्न आउन्न फाटो ॥
जस्लाई सम्झनाले हृदय-कमलमा बग्छ पीयूष आई ।
यस्ता आदी अनादी हरि सकल दिउन् दुःख बाधा हटाई ॥ १॥

येती कथा सुनिसकी कन भूपतीले ।
सोधे अरू शुभ कथाहरू शुद्ध मन्‌ले ।
छल्मा परी शकुनिको सब राज्य हारी ।
पाँचै जना वन गए दुख पाइ भारी ॥२॥

के-के गरे, दुख सहे मिलि पाँच भाई ।
को-को गए जन त्यहाँ हित गर्नलाई ॥
काटे कसोरी वनमा बसि बाह्र वर्ष ।
आज्ञा हवस् मुनि ! म सुन्छु सबै सहर्ष ॥३॥

वैशम्पायनले भने नरपते ! * सानन्द सुन्नोस् अब ।
बाटो उत्तरको समाइ वनमा * जान्थे सबै पाण्डव ॥
यो संवाद सुनेर ब्राह्मण तथा * जो पन्ध्र मन्त्री थिए ।
दुःखी भैकन साथ जान भनि ती * सम्पूर्ण पुग्दा भए ॥४॥
फर्काए सबलाई धर्मसुतले * नीती बुझाई कन ।
मानी मृत्यु समान कष्ट घरमा * फर्के सबै सज्जन ॥
जाँदा साँझ पऱ्यो पुगे तिनीहरू * गंगाजिको तीरमा ।
यौटा वृक्ष थियो ठूलो त्यहिं गरे * विश्राम त्यो रातमा ॥५॥

प्रातःकाल उठेर फेरि वनमा * ती जान लागे जब।
ज्ञानी शौनक, विप्र आदि तिनिका * लागे पछाड़ी सब ॥
देखी ती द्विजलाई धर्म-सुतले * विन्ती गरे सादर।
मेरो दुःख बुझेर विप्रगण हो ! * फर्केर जानोस् घर ॥६॥

पाण्डवहरूको वन-गमन

बोले शौनक श्री युधिष्ठिरजिले * त्यस्तो भनेको सुनी।
भन्नुभो किन यो कुरा हजूरले * केही नजान्ने बनी ॥
जो हुन्छन् सुखमा सुखी र दुखमा * दुःखी तिनै मूर्ख हुन्।
ज्ञानीले सबलाइ आफु सरिका * सत्पात्र नै देख्दछन् ॥७॥
जस्ले सक्तछ मान मोह मद औ * मात्सर्य त्यागी दिन।
हुन्छन् मुक्त गृहस्थिमा पनि तिनै * सद्धर्म थामी कन ॥
आसक्ती धनको कठोर मनले * रोकेर जो त्यागदछन्।
भोगी सौख्य यहाँ परम्पद पछी * सानन्द ती पुग्दछन् ॥८॥

त्यागनू पर्दछ लोभ मोह, धन नै * हुन् कष्टका कारण।
गर्छन् वैभव त्याग खुशि मनले * यै हेतु ज्ञानी जन ॥
बस्नूपर्दछ बाह्र वर्ष वनमा * हामीहरू झैं अब।
इच्छा वैभवको छ जो मनमहाँ * त्यागी दिनूहोस् सब ॥९॥
बस्नेछौं फल-मूल खाइ सँगमा * सन्तोष मानी कन।
हाम्रो खातिरमा वृथा हजुरले * पर्दैन चिन्ता लिन ॥
ज्ञानी शौनकको युधिष्ठिरजिले * शिक्षा सुने तापनि।
चिन्ता पर्न गयो दिने कसरि हो * यिन्लाइ भोजन्भनी ॥१०

द्रौपदी र पाण्डवहरूको परस्पर वार्तालाप

भोगेच्छा भइ सम्पती म अहिले * माग्दीनँ केही, तर।
भोजन् ब्राह्मणलाई पर्छ सँगमा * मैले दिनू सादर ॥
भोको राख्नु हुँदैन विप्र अतिथी * लाई गृहस्थी भई।
त्यस्का खातिर ल्याउँ वैभव कहाँ * तत्काल मैले गई ॥११॥

बोले धौम्य गुरू युधिष्ठिरजिले * चिन्ता गरेको सुनी ।
गर्नू होस तप सूर्यको नरपते ! * पुग्नेछ इच्छा अनि ॥
आज्ञाले गुरुको सहर्ष रविको * तिन्ले तपस्या गरी ।
पाए दर्शन, सूर्यको चरणमा * ढोगी दिए राम्ररी ।१२॥
तिन्को कष्ट बुझी तुरुन्त रविले * भन्नू भयो–भूपति !
तामाको शुभ पाक्य-पात्र सजिलो * दिन्छु म हे सद्मति !
गर्दीनन् जबसम्म हे नरपते ! * पाञ्चालिले भोजन ।
देला इच्छित वस्तु पात्र तबतक् * मात्रै छ यो कारण ॥१३॥
अन्तर्धान भएर सूर्य सहसा * जानू भएथ्यो जब ।
ढोगे धौम्यजिलाइ धर्म-सुतले * आनन्द मान्दै तब ॥
मिल्थ्यो भोजन पात्रमा अलिकती * मात्रै भए तापनि ।
पार्थे तृप्त अनेक विप्र अतिथी * लाई त्यसैले तिनी ॥१४॥
त्यान्थे आफुपछी खिलाइ पहिले * नै चार भाइ कन ।
मागल्लाई खिलाइ द्रौपदि पछी * गर्थिन् स्वयं भोजन ॥
तिन्ले खाइ सकेपछी चिज अरू * मिल्दैनथ्यो त्यो दिन ।
भोलिपल्ट पछाडिको दिनसरी * मिल्थ्यो सबै भोजन ॥१५॥
पाई पात्र अलभ्य धर्म-सुतजी * अत्यन्त खुशी भए ।
त्यागी त्यो वनलाई 'काम्यक' ठुलो * अर्को वनैमा गए ॥
त्याहाँ कम्ति थिएन केहि चिजको * राम्रो बनाई कुटी ।
लागे बस्न स्वधर्म-पालन महाँ * केही नपारी त्रुटी ॥१६॥

रुष्ट भएर गएका विदुरलाई धृतराष्ट्रले डाकन पठाउनु—

हे राजन् ! धृतराष्ट्रले विदुरजी * -लाई भने सादर ।
राम्रो युक्ति बताउ हामिहरुको * कल्याणको खातिर ॥

लागे भन्न बुझाउँदै विदुरले * यो राज्य फिर्ता दिए ।
पैह्लेको दुख बिर्सि पाण्डवहरू * सानन्द मिल्ने थिए ॥१७
जे भन्ने हितका कुरा भनिसकें * के भन्नु फेरी अब
यो अन्याय ठुलो भयो नरपते ! * मर्छन् वृथा कौरव ॥
क्रोधित् भै धृतराष्ट्रले विदुरजी * -लाई झपार्दै भने !
भन्दैछौ किन बात पाण्डवहरू * को मात्र राम्रो हुने ॥१८
गर्दैछौ किन पक्षपात यसरी * के शत्रु हुन् कौरव ! ।
जाऊ जे मनमा छ त्यै गर कुनै * मान्दीनँ अर्ती अब ॥
एती बात भनी उठीकन गए * दर्बारमा भूपति ।
त्याहाँबाट उठी हिंडे विदुरजी * सन्ताप मान्दै अति॥१९॥
खोज्दै पाण्डवलाई भेट्न भनी ती* काम्यक् वनैमा भए ।
देखी धर्म-कुमारले विदुरजी * -लाई अँगाल्दा भए ॥
सोधे संच-विसंच, काम परि के * पाल्नू भएको भनी ।
मैले श्री धृतराष्ट्रलाइ हितको * शिक्षा दिएँ तापनि ॥२०॥
त्यागे भूपतिले मलाई र यहाँ * आएँ सुशिक्षा दिन ।
काटिन्छन् दिन धर्मपूर्वक बसे * पर्दैन क्यै आत्तिन ॥
बोले धर्मकुमार–हे विदुरजी ! * जे भन्नुहोला सब ।
गर्नेछु म अवश्य त्यै हजुरको * मानेर आज्ञा अब ॥२१॥
गर्थे ती सुख दुःखका बसि कुरा * आनन्द मान्दै त्यहाँ ।
पौंचे संजय डाक्न श्री विदुरजी * -लाई त्यही वन्महाँ ।
त्यो आज्ञा धृतराष्ट्रको सुनिसकी * फर्केर आए घर ।
भेटी भूपतिले भने विदुरजी ! * माफी मलाई गर ॥२२॥
माफी ता अघि नै गरें नरपते ! * मान्दीनँ केही रिस ।
मैले ता दुई पक्षलाई खुशिले * दिन्छु सदा आशिष ॥

येती बात भनेर फालि मनमा * शंका भएको जती ।
पैह्ले झैं गरि खूब आदर त्यहाँ * बस्ता भए भूपति ॥२३॥

पाण्डवलाइ मार्ने सल्लाह, व्यासजीको अर्ती, मैत्रेयको श्राप, किर्मिर वध :—

श्री दुर्योधन, वीर कर्ण शकुनी * दुष्टात्म दुःशासन ।
फर्कें रे घरमा भनी विदुरजी * लागे निकै आत्तिन ॥
सल्लाहा सबले गरे अब गई * काम्यक् वनैमा पनि ।
मारौं पाण्डवलाई हामिहरूले * आनन्द होला अनि ॥२४
यस्तै बात गरी चढेर रथमा * शस्त्रास्त्र राखीकन ।
सेना साथ लिई हिंडे नगरका * बाहिर हैदैं वन ।
आए सूर्य समान त्यै बखतमा * श्री कृष्ण द्वैपायन ।
रोके जानु हुँदैन फर्क घरमा * संतोष मानीकन २५॥
फर्के व्यासजिले भनेपछि सबै * तत्काल ती कौरव ।
शिक्षा श्रीधृतराष्ट्रजी कन दिए * श्री व्यासजीले तब ॥
जूवामा छलले ति पाण्डु-सुतको * राज्यादि सारा हरी ।
यो दुर्योधन मार्न तत्पर भयो * के हेतुले यो घरी ॥२६॥
फिर्नेछन् जब तेह्र वर्ष वनको * संकष्ट काटी तिनी ।
बीजारोपण वंश नाश हुनको * जान्नू यही हो भनी ॥
लागे भन्न डराई व्यास मुनिले * आज्ञा गरेको सुनी ।
मेरो बात सुनेन यो कपुतले * राम्रो कुरा हो भनी ॥२७॥
इच्छा ता मनमा थियो संग बसुन् * भन्ने असाध्यै, तर ।
व्यर्थै दुष्टमती लिईकन भयो * त्यो द्यूतमा तत्पर ॥
मेरो अर्ति नमानि काम मनको * गर्दैछ त्यो तैपनी ।
मैले त्याग्न सकीनँ नाथ ! सहसा * हो पुत्र आफ्नू भनी ॥२८

यो दुर्योधनलाई अर्ति दिनुहोस् * राम्रो हजुरले अब ।
बोले व्यास–सहर्ष त्याग मनको * दुर्नीति बाबू ! सब ॥
ख्याति प्राप्त छ इन्द्र औ सुरभिको * आख्यान संसारमा ।
ज्ञानी छौ तिमिलाइ ठान्दिनँ कसै * सानो कुनै बातमा॥२९॥
जिद्दी त्याग गरी मिलीकन रहू * ती भाइका साथमा ।
राखी उच्च विचार नै दृढ रहू * हे बाबू ! सद्धर्ममा ॥
यस्ता व्यासजिका कुरा सुनिसकी * कल्याणका खातिर ।
श्री दुर्योधनले भने विनयले * पाऊ परी सादर ॥३०॥
ब्रह्मर्षे ! म त दास हूँ हजूरको * केवल् कृपाले गरी ।
हाम्रो जीवन मृत्यु हुन्छ सहजै * त्यो जान्दछु राम्ररी ॥
तैंले पर्दछ गर्नु यो यति भनी * आज्ञा भएको जति ।
गर्छु काम त्यही म यो बखतमा * त्यागी सबै दुर्मति ॥३१॥
आज्ञा होस् गर यो भनी हजुरले * मानेर सोही कुरा ।
जिद्दी त्याग गरेर गर्छु खुशिले * आज्ञा भएको पुरा ॥
सम्झाएर यसोरि भन्नु प्रभुले * पर्दैनथ्यो क्यै पनि ।
बोले व्यास मुनी–सुयोधनजिले * बिन्ती गरेको सुनी ॥३२
हे बाबू ! जति छन् ऋषीश्वर तथा * ज्ञानी मुनी लोकमा ।
भन्दैनन् गर काम यो यति भनी * आज्ञा दिई व्यक्तिमा ॥
जे गर्दा हित हुन्छ, हुन्न हित जे * गर्दा सबै लोकको ।
दिन्छन् अर्ति त्यही प्रसन्न मनले * आज्ञा बुझी धर्मको ॥३३॥
मान्नेको हित हुन्छ, नाश सहजै * हुन्छन् नमान्ने जति ।
भन्दैनन् गर यो कसैकन पनी * मानेर दैवी - गति ॥
मैले भन्नु जती सबै भनिदिएँ * हे बाबु ! दुर्योधन ।
जे गर्दा हित ठान्दछौ गर उही * राम्रो विचारी कन ॥३४॥

बोले श्री धृतराष्ट्रजीकन यहाँ * मैत्रेयजी आउनन् ।
शिक्षा ती मुनिबाट योग्य-पथको * दुर्योधनै पाउनन् ॥
अन्तर्धान भए यती भनिसकी * श्री व्यास ज्ञानी जब ।
ठूलो तेज फिँजाउँदै रवि सरी * मैत्रेय आए तब ॥३५॥
राखे आसनमा तुरुन्त नृपले * पूजा गरी सादर ।
बोले—पानुभयो पवित्र अहिले * आएर मेरो घर ॥
लागे भन्न बुझाउँदै ति मुनिले * तत्काल हे भूपति ।
ऐले पाण्डवको छ घोर वनमा * साह्रैठुलो दुर्गति ॥३६॥
फिर्नेछन् तिनि तेह्र वर्ष वनको * संकष्ट काटी जब ।
साटो फेर्न हुनन् तयार रणमा * मार्नन् सबै कौरव ॥
श्री दुर्योधनतर्फ हेरि मुनिले * भन्नू भयो सादर ।
बाबू ! पाण्डवको वृथा अब तिमी * चिन्ता नगर्ने गर ॥३७॥
फिर्ता राज्य दिई मिलाप गरिल्यौ * कल्याणका खातिर ।
आफ्नै हुन् तिनि पाँच छन् सयतिमी * छौ मान पापको डर ॥
मारे किर्मिर वीरलाइ सहजै * जस्ले लडाइँ गरी ।
पारे खाण्डव भस्म देवगणको * सम्पूर्ण शेखी हरी ॥३८॥
त्यस्ताका सँगमा लडेर रणमा * को जित्न सक्ला भन ।
सक्तैनौ तिमि जित्न पाण्डवहरू * छन् वीर औ सज्जन ॥
के सुन्थे मुनिका कुरा हित हुने * दुष्टात्म दुर्योधन ।
कोटचाई नङले जमीनतिर नै * हेरेर न्यूरीकन ॥३९॥
ठोकी ताल उघारि जाँघ खुशिले * हाँस्तै उपेक्षा गरी ।
बोलेनन् जब क्यै सुयोधन अनी * बोल्ले मुनी बेसरी ॥
गर्दैछस् उपहास, भीम विरले * संग्राम भूमी महाँ ।
भाँच्नेछन् दुइ जाँघ खूब पछितो * पर्ला तँलाई तहाँ ॥४०॥

यस्तो श्राप सुनेर उग्र मुनिको * राजा डराई गए।
अन्तर्धान भएर त्यै बखतमा * मैत्रेय जाँदा भए॥
सोधे श्री धृतराष्ट्रले विदुरजी * -लाई त्यहाँ भीमले।
मारे किर्मिर को थियो किन त्यहाँ* आएछ के हेतुले॥४१॥
धेरै पल्ट अनेक विप्रहरूले * जस्तो भनेका थिए।
सोही माफिकका कुरा विदुरले * तिन्लाइ भन्दा भए॥
राजन् ! काम्यक नामको वनमहाँ * जाँदै थिए पाण्डव।
लामा बाहु फिंजाइ किर्मिर ठुलो * आई पुग्यो दानव॥४२॥
आफ्नू गर्जनले समस्त पृथिवी * थर्काउँदै बेसरी।
बोल्यो-आज मिल्यो अहार सहजै* खाने भएँ राम्ररी॥
को हौ यो वनमित्र काम परि के * आयौ मलाई भन ?
त्यस्को बात सुनी युधिष्ठिर निकै * लाग्दा भए आत्तिन॥४३॥
देखे पर्वत झैं विशाल बलियो * साम्ने खडा राक्षस।
आए भीम लिएर वृक्ष, खलको * देखेर दुस्साहस॥
हाने त्यै रूखले रिसाइ बलले * मार्ने इरादा गरी।
तिन्को चोट खपेर वृक्ष लिइ झन * आयो अगाडी सरी॥४४॥
पक्री त्यो रूख खोसि भीम विरले * फ्याँकी दिएथे जब।
लाग्यो मुष्टि प्रहार गर्न रिसले * आगो भई दानव॥
बाली सुग्रिव झैं परस्पर दुवै * क्यै बेर लड्दा भए।
मार्छु दुष्ट भनेन अर्जुन जसै * तिन्का अगाडी गए॥४५॥
रोके पार्थ ! नबोल क्यै तिमि भनी* तिन्लाइ श्री भीमले।
फन्का सात घुमाउँदै जमिनमा * फ्याँकी दिए वेगले॥
ठुलो चोट परेर खप्न नसकी * त्यो दुष्ट मूर्च्छा पर्‍यो।
मुड्की एक थपी दिएर सहजै * उठ्नै नसक्ता मर्‍यो॥४६॥

जस्तो ब्राह्मणले भने वनमहाँ * उस्तै सुनाई दिएँ ।
मुर्दा किर्मिरलाइ देखि म पनि * आश्चर्य मान्दो भएँ ॥
राजा श्री धृतराष्ट्र दुःखित भए * वृद्धि भयो श्वासको ।
चिन्ता पर्न गयो पराक्रम सुनी * त्यस्तो ठुलो भीमको ॥४७॥

राजा डराइ मनमा गरि तर्क धेर ।
बोल्दै नबोलि मुखले बसि केहि बेर ॥
सम्झी पराक्रम ति पाण्डवको अघोर ।
जाँदा भए महलमा उठि उत्निखेर ॥४८॥

श्रीकृष्ण र धृष्टद्युम्न आदि पाण्डवलाई भेट्न जानु :—

राजा अन्धक भोज वृष्णि-कुलका * जो जो थिए भूपति ।
माराले मुनि वीर पाण्डवहरू * -को दुःख औ दुर्गति ॥
धृष्टद्युम्न र धृष्टकेतु बलिया * श्री कृष्णलाई लिई ।
आए पाण्डवलाई भेट्न वनमा * सम्पूर्ण जम्बा भई ॥४९॥
देख्नूभो जब श्री युधिष्ठिरजिले * साम्ने खड़ा श्री हरि ।
गर्नूभो लगि स्वच्छ आसनमहाँ * पाऊ परी राम्ररी ॥
सेना, भूप खड़ा भए वरिपरी * जो जो गएका थिए ।
बस्ता श्री हरि माझमा सकलका * श्री सूर्य झैं देखिए ॥५०॥
आज्ञा भो हरिले युधिष्ठिरजिको * सन्ताप देखी कन ।
हामी छौं अहिले वृथा हजुरले * पर्दैन चिन्ता लिन ॥
फिर्ता राज्य दिलाउँछौं सहजमा * मारी सबै कौरव ।
आज्ञा बक्सनुहोस् बरू हजुरले * धन्दा नमानी अब ॥५१॥

नीति र धर्म हित बात सबै बुझाई ।
बोल्नू भयो मनमनै हरि क्यै रिसाई ॥

यस्तो सरोष हरिको सुनि बात ताहाँ ।
खुशी युधिष्ठिर भए परि पाउमाहाँ ॥५२॥
देखे अर्जुनले अनन्त प्रभुको * त्यो क्रोध मुद्रा जब ।
लागे गर्न स्तुती प्रसन्न हुनुहोस् * हे कृष्ण ! हे माधव ! ॥
धेरै नै अवतार धारण गरी * दुष्टात्म मानू भयो ।
रक्षा, सज्जन नीति धर्म सबको * गर्नू भएको थियो ॥५३॥
सद्धर्म रक्षक प्रभो ! मधुकैटभारि !
त्यागेर क्रोध अब शान्त हुनोस् मुरारि ! ॥
हाम्रो सहाय्य प्रभु बाहिक छैन अर्को ।
गर्नोस् दया अब नमानि झिंजो र झर्को॥५४॥
जस्तो सत्य कबोल धर्म-सुतले * गर्नू भएथ्यो त्यहाँ ।
बोल्नू हुन्न कदापि हामिहरूले * त्यस्तो प्रतिज्ञा महाँ ॥
काटौंला बसि तेह्र वर्ष वनमा * हामी हरूले जब ।
फिर्ता राज्य लिनू म ठान्दछु उचित* मारी सबै कौरब ॥५५॥
बिन्ती अर्जुनको सुनेर हरिले * आज्ञा भयो सादर ।
तिम्रो छु म सदैव तत्पर सखे ! * कल्याणका खातिर ॥
मेरा हौ तिमी हूँ अभिन्न म पनी * तिम्रो सखा अर्जुन ।
गर्छन् जति द्वेष हामी दुइमा * ती हुन् ठुला दुर्जन ॥५६॥
शंका क्यै मनमा नमान तिमिले * गर्छु सक्को जति ।
इच्छा पूर्ण गराउँला म, अरिको * पारी ठुलो दुर्गति ॥
पांचाली हरिका कुराहरू सबै * सानन्द सुन्दै थिइन् ।
जोरी हात दुवै विनीत स्वरले * रोएर बिन्ती गरिन् ॥५७॥
हे गोविन्द ! हजूर रक्षक छँदै * त्याई सभा बीचमा ।
नांगी हेर्न तयार कौरव भए * यी पाँचका सामुमा ॥

पापीका सँग धर्मपूर्वक चली * आयो वृथा आपत ।
यिन्को जो पुरुपार्थ हो सकल त्यो * धिक्कार भन्छु म त ॥५८॥
लाहाको घरभित्र राखि पहिल्यै * मार्ने इरादा लिए ।
जूवामा छलले जितेर वनमा * ऐहले लघारी दिए ॥
त्याएथे म रजस्वला कन गई * तान्दै सभामा जब ।
हेर्थे दीन बनेर बोल्न नसकी * पाँचै जना पाण्डव ॥५९॥
जो जो दुःख परे क्रमैसित भनिन् * ती द्रौपदीले सब ।
तिन्लाई दिइ सान्त्वना प्रण गरी * बोल्नू भयो माधव ॥
पांचाली ! तिमिले सह्यौ जसरि यो * संकष्ट रोई कन ।
रोलान् पत्नि बुहारि शत्रुहरुका * त्यस्तै दुखाई मन ॥६०॥
यो दासत्व छुटेर राज-महिषी * हुन्छयौ तिमी सुन्दरी ।
साँचो वात भनें भनी बुझि लिए * मैले प्रतिज्ञा गरी ॥
पांचालीसँग नीतिका गरि कुरा * सन्तोष पारी हरि ।
बोले धर्मकुमार तर्फ सहसा * हेरेर सोही घरी ॥६१॥
हे राजन् ! जब हस्तिनापुरमहाँ * जूवा भएको थियो ।
त्यो बेला म परे हुँदा फजिति त्यो * थाहै नपाई भयो ॥
थाहा पाउँदथें त आइ सहजै * त्यो द्यूतको दुर्गुण ।
गर्दै वर्णन रोक्दथें दुइ थरी * -लाई म सोही क्षण ॥६२॥
पाएँ द्वारवती पुगेपछि सबै * सम्चार मैले जब ।
आएँ भेट्न भनेर यादव पनी * मेरा सँगैमा सब ॥
अनी धर्म र नीतिको दिनुभयो * धेरै हरीले जब ।
मांधे फेरि त्यहाँ युधिष्ठिरजिले * शंका गरी माधव ! ॥६३॥
त्यागी द्वारवती कहाँ उस बखत् * पाल्नू भएको थियो ।
कस्तो काम गरेर सिद्ध कहिले * हे कृष्ण ! फिर्नु भयो ॥

यस्तो प्रश्न सुनी युधिष्ठिरजिको * आज्ञा भयो कृष्णले ।
हे राजन् ! जब इन्द्रप्रस्थ म थिएँ * त्यो शाल्वका फौजले॥६४
घेरेछन् गइ द्वारकापुरि सबै * शस्त्रास्त्र त्यागी कन ।
साह्रै दुःख दिएछ मारि खलले * निर्दोष धेरै जन ॥
लागेछन् गइ लड्न यादव तथा * प्रद्युम्न आफैं पनि ।
तिन्लाई लडि शाल्वले समरमा * पारेछ मूर्छा अनि ॥६५॥
मूर्छाबाट उठेर क्रोधित भई * प्रद्युम्नले युद्धमा ।
छाडेछन् शर धेर मार्दछु भनी * त्यो शाल्वको देहमा ॥
लागी ती शर तीक्ष्ण शाल्व रणमा * लोटेर मूर्छा परी ।
आँटेछन् अब मार्छु यस्कन भनी * प्रद्युम्नले त्यो घरी॥६६
छाडीद्यौ तिमि मार्नुपर्छ हरिले * यो दुष्टलाई भनी ।
ती प्रद्युम्नजिलाइ नारदजिले * रोके दयालु बनी ॥
मूर्छाबाट उठेर शाल्व डरले * भागेछ लज्जित भई ।
बस्तो भो खल त्यो विमान बिचमा * आकाश माथी गई ॥६७॥
मारी त्यो शिशुपाल यज्ञ सहजै * पूरा हजुर्को गरी ॥
फर्की द्वारवती पुगेपछि सुनें * सारा कुरा राम्ररी ॥
त्याहाँबाट रिसाइ शाल्वकन गैं * ऐल्हे म मार्छु भनी ।
लागें खोज्न सबै दिशा घुमि-घुमी * भेटीनँ काहीं पनि ६८
आँटेथें घर फिर्न सिन्धु तटमा * देखें लुकेको थियो ।
देखी सामु मलाइ लुप्त भइ झन् * माया फिंजाई लियो ॥
धेरै शस्त्रहरू मलाई खलले * हान्यो रिसाई कन ।
त्यो काहाँ छ भनी नजानि भ्रममा* पर्दो भएँ क्यै छिन ॥६९॥
मौका पाई अगाडि आइ शरले * छोपी दियो शाल्वले ।
काटें ती सब शस्त्र-अस्त्र खलका * आफ्ना तिखा बाणले ॥

यौटा दूत पुगी भन्यो उहि घरी * तिम्रा पिताजी कन ।
लाग्यो मार्न लगेर शाल्व विरले * ती कष्ट भोग्दैछन॥७०॥
केही शक्ति भए गएर अहिल्यै * तत्काल रक्षा गर ।
पितृ-स्नेह बढ़ी भएँ म सहसा * अत्यन्त चिन्तातुर ॥
त्यागी शस्त्र बसें नबोलि रथमा * देखेर त्यस्तो स्थिति ।
हाहाकार गरेर सैनिक सबै * भागे डराई अति ॥७१॥
माया हो सब शाल्वको भनि बुझें * मैले विचारी जब ।
धेरै शस्त्र गरी प्रहार रणमा * मारें सबै दानव ॥
हुन्थ्यो सौभ विमान लुप्त कहिले * त्यो देखिइन्थ्यो पनि ।
यस्तै चाल गरेर सात दिन त्यो * लड्दै रहेथ्यो खुनी ॥७२॥
त्यो आठौं दिनमा सुदर्शन लिई * मन्त्रेर छाडी दिएँ ।
काटी गर्दन शाल्वको समरमा * सायुज्य मुक्ति दिएँ ॥
यस्तै कारणले उपस्थित त्यहाँ * पाइनँ मैले हुन ।
रोक्थें द्यूत त्यहाँ भए म सहजै * मथ्यौं कि दुर्योधन ॥७३॥
धेरै धर्म र नीतिका गरि कुरा * आशा भरोसा दिई ।
फिर्नू भो हरि द्वारिका नगरमा * भानीज वैन्ही लिई ॥
धृष्टद्युम्न लिएर भानिजहरू * मागी बिदा सादर ।
चिन्ता त्यागनुहवस् भनीकन गए * फर्केर आफ्नू घर ॥७४॥
जो-जो पाण्डवलाइ भेट्दछु भनी * स्नेही पुगेका थिए ।
तिन्लाई पनि श्री युधिष्ठिरजीले * सल्लाह फिर्ने दिए ॥
कृष्णा वाहिक पाण्डुका तनयका * रानी र छोरा जति ।
आफ्ना माइतमा र मावलि गए * सन्ताप मान्दै अति ॥७५

पाण्डवहरूको द्वैत वनमा प्रस्थान र मार्कण्डेय तथा वक मुनिको उपदेश—

वैशम्पायनले भने—नरपते ! * त्याहाँ बसी क्यै दिन ।
लागे पाण्डव जान द्वैत वनमा * त्यागेर काम्यक वन ॥
ज्ञानी श्रेष्ठ महर्षि उत्तम मुनी * विप्रादि जो - जो थिए ।
सारालाइ बिदा युधिष्ठिरजिले * सन्ताप मान्दै दिए ॥७६॥
मानी दुःख असाध्य ती सब जना * आँसू बगाई कन ।
फर्केथे सब आफ्नु आश्रम महाँ * साह्रै दुखाई मन ॥
त्यागी त्यो वनलाइ द्वैत वनमा * पुग्दा भए पाण्डव ।
योटा सुन्दर वृक्षका मनि बसे * सन्ताप मान्दै सब ॥७७॥
राम्रो पर्णकुटी सरस्वति नदी * -का तीरमा सुन्दर ।
पारे झट्ट तयार पाँच जनले * आफैं भई तत्पर ॥
लागे बस्न त्यहीं सहेर वनको * संकष्ट नाना थरी ।
मार्कण्डेय ऋषी उही वनमहाँ * डुल्दै पुगे त्यै घरी ॥७८॥
देखी ती मुनिलाई धर्म-सुतले * गर्नू भयो आदर ।
राखी आसनमाथि पूजन गरे * तिन्को बसी सुन्दर ॥
हाँसेथे मुनिले युधिष्ठिरजिले * आश्चर्य मानी कन ॥
सोधे पाउ समाइ झट्ट मुनिको * हाँस्नू भएको किन ॥७९॥
लागे भन्न बुझाउँदै ति मुनिले * त्यो हास्यको कारण ।
मैले हाँस्नु रुनू र दुःख सुख क्यै * मान्दीनँ कोही क्षण ॥
आज्ञा मानि पिताजिको वन गई * श्री रामजीले पनी ।
ठूलो कष्ट सही डुले वनवनै * योगी सरीका बनी ॥८०॥
लाएनन् मन क्यै अधर्मतिर झन् * रक्षा गरे धर्मको ।
पाए दर्शन ऋष्यमूक गिरिमा * मैले पनी रामको ॥

मेरो यो मनमा सहर्ष हुन गो * त्यै बातको सम्झना ।
त्यागी दुष्ट मती सदा गर तिमी * सद्धर्मको पालना ॥८१॥
काशीराज अलर्क भूपति ठुला * नाभाग जो जो भए ।
तिन्ले धर्म बुझेर लोभ धनको * सानन्द त्यागी दिए ॥
त्याग्नू पर्छ घमण्ड तुच्छ बलको * सम्पत्तिको भूपति !
इच्छापूर्ण हुनेछ त्याग मनमा * चिन्ता भए को जति ॥८२
शिक्षा नीति र धर्मको यति दिई * शान्ती गराए अनि ।
पश्ची उत्तरतर्फको पथ हिंडे * आन्नद मान्दै मुनि ॥
बस्ता पाण्डव बीर द्वैत वनको * शोभा भयो सुन्दर ।
बस्थे पर्ण कुटी बनाइ द्विज औ * सत्पात्र चारै तिर ॥८३॥
हे राजन् ! बक नामका मुनि पनी * आए त्यहाँ क्वै दिन ।
गर्दै आदर श्री युद्धिष्ठिरजिले * राम्रो दिए आसन ॥
शिक्षा ती मुनिले दिए तिमी सदा * गर्नू भलो विप्रको ।
इच्छा पूर्ण हुनेछ रक्षक बने * हे भूपति ! धर्मको ॥८४॥
यस्तै अति दिई गए बक मुनी * आफ्नू कुटीमा फिरी ।
लागे पाण्डव बस्न द्वैत वनमा * आनन्दले राम्ररी ॥
चारै तर्फ बसेर शास्त्रहरूको * चर्चा त्यहाँ गर्दथे ।
जो चिन्ता मनमा थियो सकल त्यो* सत्संगले हर्दथे ॥ ८५ ॥

द्रौपदी र भीमलाई युद्धिष्ठिरको शिक्षा :—

राजन् ! पाण्डवले सही दुख बसे * सद्धर्म थामी कन ।
गर्थे ती सुख दुःखका बसि कुरा * सानन्द कोही दिन ॥
पैल्हेको सुख सम्झि राज-गृहको * कृष्णा भई दुःखित ।
लागिन् भन्न सरोष कष्ट मनको * सम्पूर्ण स्वामीसित ॥८६॥

भोगेर सौख्य अघि इन्द्र समान धेर ।
बस्नूपर्‍यो दुख ठूलो वनको सहेर ॥
साम्राज्यको सकल वैभव त्यो भुलेर ।
बस्नूपरेर मन रुन्छ भई अधीर ॥८७॥

मार्छन् क्षत्रिय वीर शत्रु रणमा * साह्रै भई क्रोधित ।
जस्लाई रिस हुन्छ शत्रु-वशमा * त्यै पर्छ भन्छु म त ॥
त्यो दुर्योधनले छलेर अहिले * गर्नू नगर्नू गर्‍यो ।
त्यागदा क्रोध हजूरले पनि वृथा * यो कष्ट भोग्नूपर्‍यो॥८८
भोग्दा कष्ट पनी हजूरकन ता * उठ्दैन कैल्हे रिस ।
जस्लाई रिस छैन छत्रिय भई * पाउन्न त्यस्ले यश ॥
पापी कौरवलाई मार्न अहिले * शक्ति छ हाम्रो तर ।
आज्ञा बक्सनुहुन्न नाथ, किन हो * संग्रामका खातिर ॥८९॥
स्वामी ! शक्ति छ भीमको शरिरमा* हज्जार हात्ती जति ।
हेर्नू हुन्छ हजूर क्रोध नगरी * सन्ताप तिन्को कति ॥
सक्छन् कौरव वीर मार्न रणमा * एक्लै पनी पार्थले ।
तिन्को कष्ट म हेर्न सक्तिनँ प्रभो !* आत्तिन्छु यै हेतुले ॥९०॥
भोग्ने हुन् सहदेव औ नकुल के * संकष्ट यो व्यर्थको ।
बोल्नू हुन्न सक्रोध धर्म बुझि क्यौं * तत्काल संग्रामको ॥
बेलामा रिस हुन्न जुन् पुरुषमा * मानिन्न त्यो क्षत्रिय ।
त्यस्तै देख्छु हजुरलाई, अरिको * मानेर हो कि भय ॥९१॥
सोधेथे बलिले पितामह ! ठूलो * हो तेज की हो क्षमा ।
बाबू ! तेज क्षमा समान रूपले * हुन्छन् सबै व्यक्तिमा ॥
गर्नू पर्छ प्रयोग योग्य जनले * मौका विचारी कन ।
मौका चुक्न गए त निन्दित सदा * हुन्छन् ठूला सज्जन ॥९२

वेलामा गरि क्रोध शत्रु-वशमा * पारेर राखी लिनू ।
जाँची चूक क्षमा पनी सुजनले * मौका विचारी दिनू ॥
तिन्को चित्त वुझ्यो पितामहजिले * भन्दा बुझाई कन ।
लागे भन्न बुझाई धर्म-सुतले * ती द्रौपदीको मन ॥९३॥

हे मानिनी ! जति भन्यौ सब सत्य मान्छु ।
हे क्रोध शत्रु बलवान भनेर ठान्छु ॥
त्यागेर नीति जति छन् रिस मात्र गर्नें ।
ती हुन् कुकृत्य गरि रौरव नर्क पर्ने ॥९४॥

ठूलो भए रिस गरी बदनाम होला ।
निर्धो भए सहज पर्दछ छाड्नु चोला ॥
जो क्रोध रोकिकन वस्तछ शत्रु जानी ।
त्यस्को फिंजिन्छ यश कीर्ति र बुद्धिमानी ॥९५॥

भद्रे ! कौरब माथि क्रोध नगरी * यै हेतु छाडी दिएँ ।
गर्नन् धर्म बुझी दयामय दया * भन्ने विचारी लिएँ ॥
व्यर्थै क्रोध गरी अनीति पथमा * चल्दीनँ कैल्हे पनि ।
होला निश्चय सत्यको विजय यो * जानी लिए भामिनी ! ९६

बोल्छिन् द्रौपदी श्री युधिष्ठिरजिले * आज्ञा भएको सुनी ।
चल्नू हुन्छ हजूर धर्म-पथमा * राम्रो गरी, तैपनी ॥
भोग्नू हुन्छ अनेक कष्ट वनका * योगी सरीका बनी ।
उल्टो कौरव छन् प्रसन्न अहिले * दुष्कर्म गर्दा पनि ॥९७॥

हाम्रो छिद्र अनेक कष्ट दिन ती * खोजी रहेछन् खुनी ।
मैले मान्न सकीनँ रक्षक कुनै * शक्ती छ दैवी भनी ॥
पाउन्नन् सुख-शान्ति धर्मपथमा * चल्ने जती सज्जन ।
जो गर्छन् पुरुषार्थ वस्छ सुखमा * कस्तै हवस् दुर्जन ॥९८॥

त्यागन् हुन्छ बरु यि भाइहरूका * साथै मलाई पनि ।
त्यागनू हुन्न स्वधर्म जान्दछु सबै * साँचो कुरा हो भनी ॥
पाउन्नन् नगरेर यत्न जनले * सत्कर्मको क्यै फल ।
मान्छन् प्राक्तनमा रहेनछ, जसै * पुग्दैन त्यस्मा बल ॥९९॥
गर्दैनन् सुखका निमित्त जब जो * यत्नादि मौका महाँ ।
भन्छन् मूर्ख तिनैहरू कन सबै * मिल्नेछ शान्ती कहाँ ॥
यो वार्ता पति-पत्निको बसि त्यहाँ * श्री भीम सुन्दै थिए ।
मौका योग्य बुझी युधिष्ठिरजिमा * बिन्ती चढ़ाई लिए॥१००॥
भोग्दैछौं अति कष्ट हामीहरूले * यो नाथकै खातिर ।
लिन्थे कौरवले छली न त कहाँ * साम्राज्य त्यो सुन्दर
बस्छन् जो जन सत्यमा दृढ़ रही * साँचो प्रतिज्ञा गरी ।
त्यस्ताका सँग सत्य पालन गरी * बस्नू सदा राम्ररी ॥१॥
त्यागी सत्य अनीतिका पथ महाँ * जो चल्दछन् दुर्मति ।
त्यस्ताका सँग धर्मपूर्वक चली * सप्रन्न कैह्ले गति ॥
पापी कौरवले अनीति गरि यो * वन्मा लघारी दिए ।
हामीलाई अझै पनी बल पुगे * आएर मार्नै थिए ॥२॥
मानू पर्दछ शत्रुलाई बलले * हो धर्म यो भूपको ।
आज्ञा बक्सनुहोस् प्रसन्न मनले * तत्काल संग्रामको ॥
मारी कौरवलाई राज्य अघिको * फिर्ता लिनेछौं जिती ।
यस्मा पाप हजूरलाई पनि क्यै * लाग्दैन हे भूपती ॥३॥
रानी द्रौपदिको सभा बिच लगी * जस्तो फजीती गरे ।
त्यो सम्झी रिस क्यौं नगर्नु प्रभुले * आश्चर्य हो, हे हरे ॥
यस्ता बात सुनेर भीम विरको * क्यै बेर सोची कन ।
लागे भन्न त्यहाँ युधिष्ठिरजिले * तिन्को बुझाई मन ॥४॥

रास्रो विचार गरि गर्दछ काम जस्ले ।
आफ्नू सुकाम सब पार्दछ सिद्ध त्यस्ले ॥
छाडेर धर्म जनले जब पाप गर्छन् ।
त्यस्को मिलेर फल आपतमा ति पर्छन् ॥५॥
कार्यादि यो जगतदेखि छ भिन्न जान्नू ।
कर्ता भनेर उहि ईश्वरलाई मान्नू ॥
जस्तो मनुष्यहरू पाप र धर्म गर्छन् ।
त्यस्तै विचारिफल ईश्वरले दिने हुन् ॥६॥

भाई ! खुब गरी विचार मनमा * जुन् कर्म गर्छन् जन ।
तिन्को कार्य हुनेछ सिद्ध सहजै * बाधा नपारी कन ॥
बुझ्दै क्यै नबुझी बलावत सबै * केवल् सहासले गरी ।
जो लड्छन् बलवान शत्रुसंगमा * जान्छन् ति आफैं मरी॥६
गर्दैछौ बलको घमण्ड गरि जो * संग्राम गर्नै कुरा ।
गर्दैनौ मनमा विचार अरिको * शक्ती छ भन्ने पुरा ॥
भीष्म द्रोण र कर्ण वीर कृपका * साम्ने लड़ाई गरी ।
के मर्छौ तिमी टिक्नलाई र भन्यौ* लड्ने कुरा यो घरी ॥७॥
आफ्नू पूर्ण गरौं कबोल पहिले * हामी हरूले यहाँ ।
हाम्रो देखि नियम् ति शत्रुहरूको * चिन्ता परोस् मन्महाँ ॥
बाबू ! यो अवकाशमा बरु गरौं * यत्नादि क्यै सुन्दर ।
गर्नू पर्दछ बुद्धि तेज बलको * संग्रामका खातिर ॥८॥
सेना भूपति मित्र आदि जति छन्* हाम्रा हितैषी जन ।
तिन्लाई दिनुपर्छ झट्ट बरु क्यै * यत्नादिले सूचन ॥
राम्रो नीति र तर्कसम्मत कुरा * यस्ता सुनेथे जब ।
साँचो हो भनि भीमसेन सहसा * बोल्नै सकेनन् तब ॥९॥

अर्जुनको इन्द्रसँग भेट र शिवजीसित युद्ध :—

राजन् ! भीम तथा युधिष्ठिर बसी * गर्दै थिए गन्थन ।
आए तेज फिंजाइ सूर्य सरिका * श्री व्यास सोही क्षण ॥
राखे आदर साथ पाण्डु-सुतले * गर्दै ठुलो स्वागत ।
बोले व्यास बुझाई धर्म-सुतको * रक्षार्थ राम्रोसित ॥१०॥
तिम्रो जे मनमा छ त्यो बुझिसकें * मैले सबै योगले ।
यौटा मन्त्र म दिन्छु अर्जुन जपुन्* त्यस्लाई आनन्दले ॥
सक्नेछन् तिनी जान स्वर्ग पुरिमा * त्यै मन्त्रको शक्तिले ।
जित्नेछन् सब शत्रु, शस्त्रहरुको * शिक्षा दिनन् इन्द्रले॥११॥
मन्त्र ज्ञान दिएर व्यास मुनिजी * जानू भएथ्यो जब ।
डाकी अर्जुनलाई धर्म-सुतले * शिक्षा दिनू भो सब ॥
बाबू ! जाउ तिमी सहर्ष अहिले * श्री इन्द्रका पासमा ।
आऊ शस्त्र सबै सिकेर, रहनू * आनन्दले स्वर्गमा ॥१२॥
आफ्ना अस्त्रहरु लिएर द्विजका * पाउ परी राम्ररी ।
साराका सँगमा विदा भई हिंड़े * श्री पार्थ सोही घरी ॥
वायूको गतिले हिमालय तरी * पारी पुगे अर्जुन ।
लागे सुन्न ति इन्द्रकील गिरिमा * आकाशवाणी कन्॥१३॥
बाबू अर्जुन ! पर्ख पर्ख, यहि हो * सीमा पनी स्वर्गको ।
लागे हेर्न उभेर, विप्र रुपमा * दर्शन् मिल्यो इन्द्रको ॥
बोले ब्राह्मण-सिद्धिको स्थलमहाँ * के काम शस्त्रास्त्रको ।
आयौ उत्तम लोकमा अब यहाँ * के काम संग्रामको ॥१४॥
बारंबार 'यि शस्त्र फाल' द्विजले * भन्दै रहेथे, तर ।
मानेनन् जब वीर अर्जुन अनी * तिन्ले भने सादर ॥

जान्छौ कुन् शुभ लोकमा भनतिमी * मेरा अगाडी महाँ ।
यस्तो ब्राह्मणको कुरा सुनिसकी * श्रीपार्थ बोले त्यहाँ ॥१५॥
भोग्छन् आपद शत्रुका वश परी * दाजू र भाईहरू ।
मैले वस्तु गएर स्वर्ग पुरिमा * मनू असल् हो बरू ॥
जँहेसम्म म हुन्नँ विप्र ! विजयी * इन्द्रत्व पाए पनि ।
मेरो चित्त प्रसन्न हुन्न कहिल्यै * बस्छु म दुःखी बनी ॥१६॥
आएँ जान भनेर यो बखतमा * श्रीइन्द्रका पासमा ।
टारौंला भनि कष्ट, शस्त्रहरूको * शिक्षार्थ यो स्थानमा ॥
बोले अर्जुनका कुरा सुनिसकी * हाँसेर ती ब्राह्मण ।
मैं हूँ इन्द्र भनेर मान मनमा * विश्वास हे अर्जुन ! ॥१७॥
पैहे पाप छुटाउ दर्शन गरी * श्री शम्भुको सादर ।
शास्त्रास्त्रैहरूको दिनेछु म पछी * शिक्षा सबै सुन्दर ॥
अन्तर्धान भएर स्वर्ग पुरिमा * श्रीइन्द्र जाँदा भए ।
शम्भुको तप गर्न अर्जुन त्यहीं * सानन्द लागी गए॥१८॥
पापी राक्षस एक त्यै स्थलमहाँ * जो 'मूक' भन्ने थियो ।
आई पार्थकहाँ बँदेल बनि त्यो * मार्ने इरादा लियो ॥
पाल्नुभो महसा किरात रूपले * त्यै ठाउँमा श्रीशिव ।
मार्नेमा शिवले बँदेलकन त्यो * देख्नू भएथ्यो जब ॥१९
हाने ती दुइ वीरले सँगसँगै * ताकेर आफ्ना शर ।
लागी ती दुइ बाण राक्षस मर्‍यो * साह्रै कराई, तर ॥
लागे गर्न विवाद आपुसमहाँ * ती वीर योद्धा दुई ।
मेरो नै शरले लड्यो जमिनमा * त्यो मूक मुर्दा भई ॥२०
मेरो लक्ष्य थियो किरात ! तिमिले * के हेतु हान्यौ शर ।
लागे भन्न किरात क्रोधित भई * आऊ लड़ाई गर ॥

हाने अर्जुनले अनेक शरले * साह्रै रिसाई जब ।
तिन्का लीन भए सबै शरहरु * हाँसी रहेथे शिव ॥२१॥
देखी साहस वीरको समरमा * क्यै बेर सोची कन ।
हानी अग्नि-शिखा समान शरले * हेरी रहे अर्जुन ॥
वर्षा पत्थरको विलीन गिरिमा * सारा भए झैं गरी ।
फेरी बाण विलीन पारिदिनुभो * श्रीशम्भुले त्योघरी॥२२॥

अर्जुनले शिवजीसँग युद्ध गरेर पाशु-पतास्त्र पाएको

आफ्ना ती शरजालको बिफलता * देख्दा भई क्रोधित ।
लागे गर्न ति मल्ल-युद्ध रिसले * तत्काल शम्भू सित ॥
आफ्नू छातिमहाँ थिचे शिवजीले * ती पार्थलाई जब ।
थाले आत्तिन ती थिचाइ बलियो, * खप्ने नसक्ता, तब ॥२३॥
मूर्छा पर्न गई ढले जमिनमा * क्यै बेरका खातिर ।
आयो चेत अनी चिन्हे शिव भनी * ढोगी दिए सादर ॥

आज्ञा भो शिवले प्रसन्न मनले * मागेर लेऊ वर ।
पाऊँ पाशुपतास्त्र दिव्य प्रभुको * इच्छा भए, हे हर ॥२४॥
बिन्ती अर्जुनको सुनेर शिवले * हाँसेर आज्ञा भयो ।
ज्ञाता छौ, तिमिले नछाड्नु कहिले* सामान्यमा शस्त्र यो ॥
सुम्पी अस्त्र प्रयोगको विधि पनी * सारा सिकाई कन ।
अन्तर्धान भए सदाशिव त्यहीं * तिन्को बुझाई मन ॥२५॥

राजन् ! त्यहाँ वरुण श्रीयम औ कुबेर ।
अग्न्यादि इन्द्र वसु यज्ञ सबै पुगेर ॥
खूशी भई कन ति अर्जुन वीरलाई ।
आफ्ना दिए सकल अस्त्रहरू सिकाई ॥२६॥
राजन् ! ति पार्थकन डाक्न गरी विचार ।
डाकेर सारथि भने नगरी अबेर ॥
छन् पुत्र अर्जुन हिमालयमा अहीले ।
जाऊ लिएर रथ ल्याउ छिटै तिमीले ॥२७॥
आए लिएर रथ सुन्दर मातलीले ।
श्रीपार्थलाई लिई स्वर्ग गए खुशीले ॥
तिन्को गरी अधिक आदर इन्द्रजीले ।
राखे जयन्त सरि स्नेह गरी खुशीले ॥२८॥

अर्जुनलाई उर्वशीको श्राप र धृतराष्ट्रको चिन्ता—

भोगी भोग अलभ्य स्वर्ग पुरको * श्री पार्थले क्यै दिन ।
जम्मा दिव्य सभामहाँ सुरहरू * हुन्थे खुशी भैकन ॥
जान्थे अर्जुन वीर नित्य सबले * गर्थे ठुलो स्वागत ।
गर्थे इन्द्र शची बसीकन कुरा * सानन्द छोरासित ॥२९॥

सामग्रीहरू भोगका थरि - थरी * तिन्ले दिएका थिए।
मन्मा कष्ट भए पनी नभनि क्यै * श्री पार्थ बस्ता भए ॥
शिक्षा शस्त्र र अस्त्रको जति थियो * संगीत विद्या पनि।
सारा इन्द्रजिले सिकाइदिनुभो * हो पुत्र मेरो भनी ॥३०॥
भोगी भोग प्रशस्त स्वर्ग पुरिमा * बस्ता पनी अर्जुन।
सम्झी कष्ट ति दाजु-भाइ सबको * थाल्थे दुखी भै रुन ॥
डाकी क्वै दिन उर्वशीकन भने * श्री इन्द्रले सादर।
जाऊ चाकरि गर्न पार्थ विरको * आनन्दका खातिर ॥३१
यो आज्ञा सुनि इन्द्रको खुशि हुँदै * ती उर्वशी सुन्दरी।
वस्त्राभूषणले सुसज्जित भई * पुग्दी भइन् त्यै घरी ॥

स्वर्गमा उर्वशी र अर्जुनको वार्तालाप

लागिन् भन्न सहर्ष पार्थतिर नै * हेरेर ती सुन्दरी।
आएँ वीर ! म इन्द्रको हुकुमले * गर्नै भनी चाकरी ॥३२॥

गर्नू होस् सुखभोग खूब खुशिले * मेरा रही साथमा ।
इच्छापूर्ण गराउनोस् मदनको * पीड़ा छ यो देहमा ॥
तिन्को बात सुनेर लज्जित हुँदै * भन्दा भए पार्थले ।
मेरा बन्धुहरू बसेर वनमा * दिन् काट्तछन् कष्टले ३३
मैले गर्नु बसेर भोग कसरी * ताएर यो स्वर्गमा ।
गर्छन् भोग सुरेन्द्रले पनि सदा * तिम्रा रही साथमा ॥
तिम्रो स्थान शची समान हुनगो * यै हेतु हे सुन्दरी ! ।
मैले गर्न हुँदैन भोग बुझिल्यै * साँचो कुरा यो घरी॥३४॥
हेर्दै चंचल नेत्रले घरि-घरी * चेष्टा गरी कालको ।
लागिन् भन्न बुझाइ फेरि तिनिले * बानी सुनी पार्थको ॥
यस्तो छैन म वीर ! क्वै पुरुषकी * सत्कर्म जो गर्दछन् ।
आई स्वर्ग मलाई पाइ तिनिले * आनन्दले भोगदछन् ॥३५॥
सोही कारणले कुनै तरहको * शंका नमानी कन ।
पीड़ा हर्नुहवस् ठूलो मदनको * सानन्द हे अर्जुन ! ॥
लागे भन्न बुझाई पार्थ यसरी * तिन्ले भनेको सुनी ।
त्यस्तो कर्म कदापि गर्न म शुभे * सक्तीनँ पापी बनी ॥३६॥
गर्ने भोग तिमी सुरेन्द्र सँगमा * सानन्द हे सुन्दरी !
भन्छयौ भोगन मलाई के गरि,भयौ * मेरी त माता सरी ॥
यस्तो तर्क सुनेर क्रोधित भइन् * ती उर्वशी बेसरी ।
तिन्ले श्राप दिइन् नपुंसक तिमी * हुन्छौ भनी त्यै घरी ॥३७
यती बात भनी गइन् घर महाँ * फर्केर आफ्ना तिनी ।
चिन्ता पर्न गएर अर्जुन बसे * अत्यन्त दुःखी बनी ॥
यो संवाद सुरेन्द्रका हजुरमा * सारा पुगेथ्यो जब ।
डाकी अर्जुनलाई सादर भने * वार्ता बुझाई सब ॥३८॥

हे बाबू ! तिमिले नपुंसक भई * पर्ने छ बस्नू, नर ।
लागला आप त एक वर्षतक नै * साहायका खातिर ॥
बस्नू पर्दछ गुप्त वास तिमिले * क्यै कालमा वर्ष दिन् ।
गर्ला मद्दत आपले, यति मुनी * तिन्को भयो खुशि मन्३९
जाने इन्द्रजिले यि अर्जुन भए * षट्शास्त्र ज्ञाता अब ।
बोले-मार्न महर्ष जाउ अहिल्यै * पौलोम नाम् दानव ॥
आज्ञाले गरि इन्द्रको रथ चढी * तत्काल जाँदा भए ।
खोज्दै राक्षसलाइ सिन्धु तटमा * ती वीर पौंचीगए ॥४०॥
देखेथे जब दैत्यका नगरको * किल्ला र राम्रो घर ।
किल्ला भाँचि प्रशस्त राक्षस पनी * मारे चलाई शर ॥
देखेथ्यो जब त्यो निवात कवचै * आयो अगाडी सरी ।
छोप्यो अर्जुनलाई बाणहरूले * पानी परे झैं गरी ॥४१॥
काटी दानवका सबै शरहरू * आफ्ना तिखा बाणले ।
मारी अग्नि-शिखा समान शरले * ढाकी दिए पार्थले ॥
मारे सैनिक-दैत्यका जति थिए * एकेक छानी कन ।
माया युद्ध गरेर लुप्त हुन गो * तत्काल त्यो दुर्जन ॥४२॥
हानेथे जब वज्र अस्त्र खलको * माया हराई गयो ।
देखेथे जब स्पष्ट, दिव्य शरले * हाने र त्यो मारियो ॥
साथी दानवका भए जति सबै * निःशेष पारीकन ।
फर्के स्वर्ग सुरेन्द्रको हुन गयो * अत्यन्त खुशी मन ॥४३
मारी दैत्य समस्त देवगणको * सन्ताप तिन्ले हरे ।
सारा देव मिली जय-ध्वनि गरी * सत्कार ठूलो गरे ॥
भोगी सौख्य ति पाँच वर्षतक ता * स्वर्गै पुरीमा रहे ।
यो सारा धृतराष्ट्रका हजुरमा * लोमश् मुनीले कहे ॥४४

डाकी संजयलाई लोमशजिले * जे - जे भने त्यो भनी ।
बोले श्री धृतराष्ट्र यत्न भन क्यै * राम्रो दयालु बनी ॥
आफ्नू पूर्ण गरी कबोल पुरमा * फिर्नन् जसै पाण्डव ।
ठूलो युद्ध हुनेछ निश्चय, वृथा * मर्नन् सबै कौरव ॥४५॥

श्रीभीमको बल र शौर्य छ श्रेष्ठ जस्तो ।
देख्दीनँ आफुतिर क्वै पनि वीर त्यस्तो ॥
मारी निवात कवचादिक वीरलाई ।
पारे प्रसन्न जसरी सब देवलाई ॥४६॥
त्यस्तो पराक्रम र शौर्य हुने म वीर ।
देख्दीनँ आफुतिर क्वै पनि योग्य धीर ॥
संसारमा नकुल औ सहदेव जस्तो ।
गर्छन् पराक्रम म देख्दिनँ वीर त्यस्तो ॥४७॥
मुन्छु म धर्म-सुतको जब शील शौर्य ।
हुन्छु म चिन्तित असाध्य बनी अधैर्य ॥
जस्तो गऱ्यो अघि सुयोधनले अनीति ।
मारा सहे ति सबले बुझि धर्म नीति ॥४८॥

गर्छु नर्क बमेर जिल्छ कसरी * संग्राम दुर्योधन ।
रक्षा कौरवको हुने म अहिले * बाटो कुनै देख्दिनँ ॥
केही यत्न बनाउ संजय, तिमी * रक्षार्थ राम्रो अब ।
भाइ भाइ मिलुन् लड़ाइँ नगरी * बाँचुन् सबै कौरव ॥४९॥
मोथे यत्न गरेर तर्क यसरी * ती भूपतीले जब ।
बोले संजय—तर्क गर्नु त वृथा * ठान्छु हजुरले अब ॥
सम्झाए पहिल्यै स्वयं विदुरले * नीति बुझाई कन ।
शिक्षा मान्नुभएन हुन्छ अब के * व्यर्थै दुखाई मन ॥५०॥

जो पर्छन् सुख-दुःख ती सब सही * निःशंक बस्नू हवस् ।
यो संसार अनित्य जानि मनको * सन्ताप त्यागी दिनोस् ॥
येती बात भनेर संजय पनी * फर्केर जाँदा भए ।
जानी दैवगती उठी नरपती * दर्बारमा गै गए ॥५१॥

नलोपाख्यान—

राजन् ! युधिष्ठि र भीम बसी कुनै दिन् ।
गर्दै थिए सुख र दुःख विचारि गन्थन् ॥
जाँदा भए जब उठीकन वीर अर्जुन् ।
ठानेर दुर्बल स्वयंकन आत्तिए झन् ॥५२॥

दाजूलाइ भने रिसाइ मनमा * श्री भीमले बेसरी ।
हो यो धर्म, भएर भूप वनमा * डुल्नू भिखारी सरी ॥
फिर्नू हुन्छ गरेर पूर्ण प्रण यो * धर्मा हजुर्ले जब ।
जूवा खेलि हजूरलाई वनमा * फेरी लघार्छन् तब ॥५३॥
व्यर्थै जंगलभित्र हामि सबको * बित्ने भयो जीवन ।
आज्ञा बक्सनुहोस् म मार्दछु गई * एक्लै सबै दुर्जन ॥
आएनन् किन वीर अर्जुन पनी * शस्त्रास्त्र शिक्षा लिई ।
लागे गर्न अनेक तर्क सहसा * ती भीम दुःखी भई॥५४॥
सम्झाई कन श्री युधिष्ठिरजिले * सद्धर्मको पालन ।
गर्नू पर्छ भनेर अर्ति दिनुभो * तिन्को बुझाई मन ॥
पाएथे बृहदश्व नाम मुनिको * त्यै कष्टमा दर्शन ।
राखी आसनमा सहर्ष सबले * तिन्को गरे पूजन ॥५५॥
ढोगी पाउमहाँ, गरी दुख तथा * सन्तापको वर्णन ।
मेरो भाग्य ठुलो रहेछ मुनिको * पाएँ यहाँ दर्शन ॥

जूवामा खलले लिए छल गरी * साम्राज्य मेरो धन ।
दुःखी छैन म झैं अरू जन कुनै * भन्दैछ मेरो मन ॥५६॥
राजाको बृहदश्वले सुनि कुरा * हाँस्तै भने सादर ।
भन्दैछु इतिहास यै विषयको * साह्रै छ त्यो सुन्दर ॥
हे राजन् ! नल नामका नरपती * पैह्ले भएका थिए ।
जूवामा तिमिहेरु झैं छल परी * सर्वस्व हारी दिए ॥५७॥

राजा नलले जूआ हारेको

तिन्ले जंगलमा डुलीकन खपे * सन्ताप केही दिन ।
जूवा खेल्न सिकी जिते नृपतिले * त्यै द्यूत द्वारा धन ॥
त्यस्तै पूर्ण गरेर आफ्नु प्रण यो * फर्केर जाऊ घर ।
जूवा खेलि सहर्ष भूप नल झैं * साम्राज्य फिर्ता गर ॥५८॥
संक्षेपै सित यो कुरा ति मुनिले * पैह्ले सुनाई लिए ।
जुवाका जीत खेल छन् छलसहित-सारा सिकाई दिये ॥

फेरी प्रश्न गरे युधिष्ठिरजिले * पाऊ परी हे मुनि ! ।
सुन्छु श्री नलको चरित्र खुशिले * भन्नोस् दयालु बनी ॥५९
लागे भन्न चरित्र श्रेष्ठ नलको * विस्तारका साथमा ।
हे राजन् ! नल नामका नृप थिए * यौटा निषध् देशमा ॥
तिन्को कीर्ति सरी थिएन अरुको * सत्कीर्ति संसारमा ।
रैती राजि गराइ केही त्रुटि ती * पार्दैनथे राज्यमा ॥६०॥
देखे क्वै दिन हंस एक नृपले * डुल्दा बगैंचा महाँ ।
पक्रे झट्ट गएर हंसकन त्यो * बोल्यो डराई तहाँ ॥
हे राजन् ! दमयन्ति नाम दुहिता * छन् भूपती भीमकी ।
यो संसारभरी तिनी सरि अरू * छैनन् धनी रूपकी॥६१॥
छाड़ी बक्सनुहोस् विदर्भ नगरी * जान्छु म चाँडो गरी ।
तिन्मा प्रेम बढाउँला हजुरको * कीर्ति भनी राम्ररी ॥
पक्षीको सुनि बात मानिस सरी * आश्चर्य लागे पनि ।
छोड़े, हंस ! गएर भन्नु मनको * मेरो कुरा लौ भनी ॥६२॥
पौंच्यो हंस उड़ी विदर्भ नगरी * वायू गतीले गरी ।
सामुन्ने दमयन्तिको बसि भन्यो * तत्काल हे सुन्दरी ! ॥
जस्ती रूपवती सुशील तिमि छयौ* संसारमा यो घरी ।
त्यस्तै छन् गुण शीलका नल पनी * विख्यात राम्रो गरी ॥६३
गर्नेछयौ तिमिले विवाह खुशिले * ती भूपका साथमा ।
मिल्ला सौख्य ठुलो र कीर्ति बलियो* फैलिन्छ संसारमा ॥
बोली मानिस झैं सुनेर सहसा * आश्चर्य लागे पनि ।
लागिन् भन्न गरेर स्नेह खुशिले * त्यो हंसलाई तिनी ॥६४॥
जस्तो बात भनिस् मलाई अहिले * उस्तै चनाखो भई ।
मेरो बिन्ति सुनाउनू नृपतिमा * हे हंस ! तैंले गई ॥

त्यो सम्चार लिएर हंस नलका * साम्ने पुगेथ्यो जब ।
सम्झायो नृपलाइ वर्णन गरी * जेजे भनीथिन् सब ॥६५॥
चल्थ्यो सुन्दर हंस मार्फत कुरा * प्रेमी दुवैको त्यहाँ ! ।
पाई प्रेम बढाउने पथ दुवै * खूशी थिए मन्‌महाँ ॥
बस्थिन् श्रीदमयन्ति चिन्तित भई * सम्भेर राजा कन ।
मेरो हुन्छ विवाह के गरि भनी * साह्रै दुखाई मन ॥६६॥
त्यागी भोक र प्यास नींद दिनहुँ * सम्झेर राजा नल ।
फीका चन्द्र समानको मुख भयो * साह्रै भइन् दुर्बल ॥
यस्तो चाल सुपुत्रिको नृपतिले * देखे सुनेथे जब ।
छोरी योग्य भई स्वयंवर छिटै * गर्छु भनेथे तब ॥६७॥

दूतरूप नलको दमयन्तीसंग भेट—

हे राजन् ! नृप भीमले थरि-थरि * सामग्री जम्बा गरी ।
राम्रो हेरि तिथी स्वयंवर हुने * पक्का गरे त्यो घरी ॥
भेजी दूत निमन्त्रणा नृपहरू * -लाई पठाई दिए ।
आए हेर्न भनी स्वयंवर सबै * साना ठुला जो थिए ॥६८॥
यो सम्चार लिएर नारद मुनी * पुग्दा भए स्वर्गमा ।
वैदर्भी कन हेर्न दिक्पतिहरू * आए, परी मोहमा ॥
देखेथे जब कामदेव सरिका * अत्यन्त राम्रा नल ।
वर्नेछिन् यिनिलाइ निश्चय भनी * ती गर्न लागे छल ॥६९॥
अग्नी, धर्म र इन्द्र औ वरुणले * सल्लाह पक्का गरी ।
डाकी श्री नललाइ सादर भने * ती चारले त्यो घरी ॥
राजन् ! दूत बनेर हामिहरुको * साहाय गर्नू हवस् ।
हाम्रो ती दमयन्तिलाइ अहिले * सम्चार यौटादिनोस् ॥७०॥

हामी चार विषे स्वयंवर महाँ * क्वै एकलाई वरुन् ।
भोगी सौख्य प्रशस्त स्वर्गपुरिको * आनन्द ठूलो गरुन् ॥
यस्ता बात सुनेर देवगणको * राजा सकस्मा परे ।
देवाज्ञा कन मान्नु पर्दछ भनी * तत्काल विन्ती गरे ॥७१॥
देख्छु रक्षक धेर छन् महलको * जान्दीनँ बाटो पनि ।
यस्को युक्ति मिले त जन्छु खुशिले * कर्तव्य मेरो भनी ॥
यस्ता बात सुनेर भूप नलको * हाँस्तै भने इन्द्रले ।
छेक्तैनन् तिमि जाउ यो महलको *बाटो कुनै व्यक्तिले ॥७२॥
पाई यो वरदान श्रीनल गए * अत्यन्त चिन्तित भई ।
खोपीमा दमयन्तिको ति उभिए * भित्री घरैमा गई ॥
सामुन्ने सहसा युवा पुरुष क्वै * देखिन् उभेका त्यहाँ ।
सोधिन् झट्ट उठेर साहस गरी * लज्जित हुँदै मन्महाँ॥७३
आयौ वीर ! यहाँ कसो गरि तिमी * को हौ मलाई भन ?
देखी रूप अलभ्य चंचल भयो * हे वीर ! मेरो मन ॥
बोले ती दमयन्तिको सुनी कुरा * हो नाम मेरो नल ।
आएँ दूत बनेर देवगणको * पाएर शक्ती बल ॥७४॥
अग्नी श्रीयम इन्द्र औ वरुण छन् * चारै जना बाहिर ।
स्वामी एक गराउ रोजि तिमिले * ती चारमा सुन्दरमा ॥
यस्तो बात सुनेर चिन्तित भई * सोचेर बोलिन् तिनी ।
मैले मानिसकें हजूरकन नै * मेरा पती हुन् भनी ७५॥
दासीलाइ क्षमा गरी हजुरले * जे हुन्छ आज्ञा अब ।
सोही माफिक चल्दछु र खुशिले * मान्नेछु शिक्षा सब ॥
लागे भन्न बुझाइ फेरि नलले * त्यागी सबै देवता ।
स्वामी मान्नु मलाई ठान्छु सुमुखी-तिम्री ठूलो मुर्खता ॥

द्यौताका सँगमा विरोध कसरी * गर्नें तिमी नै भन ।
तिम्रा साथ विवाह गर्न सहसा * यै हेतुले सक्तिनँ ॥
बोलिन् श्री दमयन्ति भूप नलको * पाई रुखो उत्तर ।
बर्नें छैन हजूर बाहिक कुनै * हुन् देवता या नर ॥७७॥
पैह्ले नै समाचार हंससित जो * पाएँ यहाँ नाथका ।
आफ्नू देह गरें समर्पण स्वयं * वशमा परी प्रेमको ॥
पंक्ती बद्ध भई स्वयंवर महाँ * सारा बसेका घरी ।
रोज्नेछु म पती हजूरकन नै * के पुग्छ चिन्ता गरी ॥७८
त्याग्नू हुन्छ हजूरले यदि भने * साँचो कुरा भन्दछु ।
सम्झी प्रेम हजूरको मन महाँ * हत्या गरी मर्दछु ॥
यस्तो श्री दमयन्तिको सुनि कुरा * साह्रै दुखाई मन ।
आई जे समचार हो, भनिदिए * सारा नढाँटीकन ॥७९॥

दमयन्तीको स्वयंवर र कलिको क्रोध—

वेला भो जब त्यो स्वयंवर हुने * साना ठुला भूपति ।
दर्जा माफिक स्थानमा गई बसे * आनन्द मान्दै अति ॥
छोरीलाई लिएर भीम नृपती * आफैं सभामा गए ।
राजाको कुल नाम वर्णन गरी * प्रत्येक भन्दा भए ॥८०॥
अग्नी धर्म र इन्द्र औ वरुणले * झुक्क्याउँला की भनी ।
योटै रूप गरी बसे नल सरी * चिन्है नसक्ने बनी ॥
माला ली दमयन्ति मन्द गतिले * साम्ने सबैका गइन् ।
योटै रूप हुने नि पाँच नल झैं * देख्दा निकै आत्तिइन् ॥८१
केही बेर पछी विनीत स्वरले * बिन्ती गरिन् सादर ।
भ्रान्ती भो मनमा म छु शरणमा * हे देव ! रक्षा गर ॥

मेरो सत्य रहेछ क्यै यदि भने * त्यौं सत्यका खातिर ।
स्वामी चिन्न सकूँ म यो बखतमा * मान्दैछु ठूलो डर ॥८२॥
यस्तो विन्ति सुनी जनाइ करुणा * ती देवताले पनि ।
आफ्नू रूप लिए पतीकन चिह्नुन् * चाँडो सतीले भनी ॥
राजालाई चिह्निन् गयो भ्रम पनी * ती सुन्दरीको सब ।
पैह्राइन् जयमाल भूप नलका * तिन्ले गलामा तब ॥८३॥
जैजैकार गरे सबै सुजनले * अत्यन्त हर्षित् भई ।
खुशी भै दमयन्तिजी बसी रहिन् * आफ्नू घरैमा गई ॥
कन्यादान गरेर वेद विधिले * ती भूपतीले पनि ।
छोरी श्रीनल भूपतीकन दिए * हो धर्म मेरो भनी ॥८४॥
जोडी श्री दमयन्तिको र नलको * देखेर जो जो थिए ।
राजा, देव र विप्र औ सुजनले * आशीष धेरै दिए ॥
दासी दास र रत्न सम्पतिहरू * यो दाइजो हो भनी ।
छोरीलाइ दिए विदर्भ-पतिले * हात्ती र घोडा पनि ८५॥
हे राजन् ! नललाइ इन्द्र खुशि भै * यौटा दिएथे वर ।
होला दर्शन यज्ञमा, शुभ गती * मिल्ला पछी सादर ॥
इच्छामा जल पाउने वरुणले * यौटा दिनूभो वर ।
दोस्रोमा बुझि योग्य दिव्य फुलको * माला दिए सुन्दर ॥८६॥
मीठो स्वाद हुनेछ भूप नलले * जस्तो पकाए पनि ।
पाएथे वर धर्मबाट स्थिर भै * सद्धर्म थाम्छौ भनी ॥
बोले अग्नि—म दिन्छु दर्शन तिमी * इच्छा गरौला जहाँ ।
मेरो लोक मिलोस् भनी वर दिएँ * खुशी भई मन् महाँ ॥८७॥
अन्तर्धान भई गए सकल ती * द्यौताहरू स्वर्गमा ॥
वैदर्भी सँगमा विवाह कलिले * गर्ने भएको थियो ।
थाहा पाई सबै कुरा पथ महाँ * त्यो क्रोधले रन्कियो ॥८८

लाग्यो खोज्न रिसाई दोष नलको * संकष्ट दिन्छु भनी ।
पर्खेंथ्यो कलि बाह्र वर्षतक ता * पाएन केही पनी ॥
धोएनन् गरि मूत्र त्याग नलले * बिर्सेर कोही दिन ।
पाई छिद्र त्यहीं पसी शरिरमा * खुशी भयो दुर्जन ॥८९॥
पारी हीन मती प्रभाव नलमा * आफ्नू गराई लियो ।
फेरी द्वापरलाइ भन्न यि कुरा * तत्काल पुग्दो भयो ॥
साथी ! त्यो दमयन्तिले गरि बिहा * त्यागी सबै देवता ।
त्यस्को दिन्छु सजाय निश्चय तिमी* क्यै देउ साहायता ॥९०॥
पाशा उल्टिदिनू अवश्य नलले * हारुन् सबै सम्पति ।
यो सल्लाह मिलाइ पुष्करकहाँ * पुग्दो भयो दुर्मति ॥
जूवा श्री नलका गएर सँगमा * लौ खेल हे पुष्कर !
तिम्रो जीत हुनेछ निश्चय पनी * विश्वास मेरो गर ॥९१॥
यस्ता बात सुनी सकेर कलिको * दाजू कहाँ ती गए ।
जूवा खेल्न गरेर जिद्दि बहुतै * तिन्ले उचाल्दा भए ॥
हो यो कर्म निषिद्ध भूप नलले * जान्दै थिए तापनि ।
तिन्को हाँक सुनेर क्षत्रिय भई * के खप्नसक्थे तिनी ॥९२॥
जूवा खेल्न बसे परस्पर दुवै * भाई रिसाई कन ।
पर्दा द्वापरको प्रभाव नलले * हारे प्रशस्तै धन ॥
हात्ती अश्व सुवर्ण रत्न र अरू * सम्पत्ति बाजी गरी ।
खेल्दा पुष्करले जिते सहजमा * राज्यादि सोही घरी॥९३
जूवा ती दुइ भाइको चलिरह्यो * त्यो एक मैन्हा जति ।
बिन्ती श्री दमयन्तिले गइ गरिन् * सन्ताप मान्दै अति ॥
चाँडो खेल नरेन्द्र ! रोकिदिनुहोस् * हो यो नराम्रो कुरा ।
जूवाले त हजुरको सहजमा * साम्राज्य जाला पुरा ॥९४

सारा छन् पुरवासि बाहिर खड़ा * साना ठुला सज्जन ।
रोकी खेल्न गएर बाहिर स्वयं * लौ बक्सियोस् दर्शन ॥
पर्दामा कलिको प्रभाव बलियो * बिग्रेर तिन्को मति ।
मानेनन् नृपले कुनै पनि कुरा * फर्किन् दुखी भै सती॥९५
हारेका नलले सबै धनहरू * देखे सुने तापनि ।
धेरैपल्ट गरिन् प्रयास कसरी * यो खेल रोकूँ भनी ॥
केही जोर चलेनथ्यो अनि बुझिन् * आपत्ति आयो अब ।
रक्षा यी शिशुको गरूँ म कसरी * भन्ने विचारिन् तब ॥९६॥
डाकिन् धाइ पठाइ त्यै वखतमा * वार्ष्णेय ज्ञानीकन ! ।
बोलिन् बालकलाई बन्धु गृहमा * लैजाउ हे सज्जन ! ॥
राजाको सब हाल भीम नृपती * -लाई सुनाई दिनू ।
स्वेच्छाले दिन क्यै त्यहीं कि त कतै * अन्तै बिताई लिनू ॥९७॥
यस्ता बात सुनेर सज्जनहरू * डाकेर जम्मा गरी ।
जूवा रोक्न गरे प्रयत्न नलको * वार्ष्णेयले बेसरी ॥
मानेनन् नृपले प्रभाव कलिको * ठूलो हुनाले कुरा ।
यिन्को हुन्छ अवश्य दुर्गति भनी * जाने तिनीले पुरा ॥९८॥
राखी बालक बालिका रथ महाँ * वायु गतीले गए ।
राजा भीमकहाँ पुगी शिशु दुवै * वार्ष्णेयले सुम्पिए ॥
जूवाको सब हाल भूप नलको * त्यो चाल बिन्ती गरी ।
फर्की श्री ऋतुपर्ण भूपति कहाँ * पौंचे अयोध्या पुरी ॥९९॥
लागे बिल्न बनेर सारथि त्यहाँ * वार्ष्णेयजीका दिन ।
जूवामा नलको ति पुष्करजिले * सारा जितेथे धन ॥
हाँस्तै पुष्करले भने धन सबै * हारी सक्यौ हे नल ।
के राख्छौ भन ! शेष रत्नहरूमा * स्त्री रत्न छन् केवल ॥१००

तिन्कै वाजि गरेर खेल यसरी * ठट्टा गरेथे जब ।
लागी वाण समानको वचन त्यो * बोल्नै सकेनन् तब ॥
वस्त्राभूषण देहमा जति थिए * सारा फुकाली दिए ।
योटा वस्त्र लगाइ जान वनमा * ती भूपती निस्किए ॥१॥
उर्दी पुष्करको थियो नगरमा * जो राख्छ रक्षा गरी ।
यी राजा नललाइ त्यस्कन स्वयं * मार्नेछु सोही घरी ॥
यस्तो उर्दि सुनेर पुष्करजिको * सारा प्रजा जो थिए ।
आफाफ्ना घरमा लुके तर ठुलो * सन्ताप मान्दा भए ॥२॥
आएनन् डरले कुनै पनि त्यहाँ * साम्ने यसै कारण ।
रानीले पनि एक वस्त्र पहिरिन् * त्यागेर आभूषण ॥
राजा-रानि दुवै हिंडे वन महाँ * अत्यन्त दुःखी थिए ।
राजन् द्वापर औ कली दुइ मिली * संकष्ट व्यर्थै दिए ॥३॥

नल-दमयन्तीको वन-गमन कलिको दुष्टताः—

रानी लिई नल हिंडे वन जानलाई।
पानी र अन्न दिन तीन बिते नखाई ॥
खप्तै क्षुधा अनि तृषा तटमा नदीको ।
पुग्दा रहेन बल शेष ति दम्पतीको ॥४॥
सम्झेर राज्य सुख वैभव त्यो अपार ।
थाले बसेर त्यहिं गर्न तिनी विचार ॥
जान्दीनँ पाप फलि कुन् जुनिको म कष्ट ।
भोग्दैछु यो बखतमा भइ दैव रुष्ट ॥५॥

यस्तै तर्क गरेर धेर नलजी * क्यै काल बस्ता भए ।
पक्षी प्वाँख हुने सुवर्ण सरिका * धेरै त्यहाँ देखिए ॥

लागे गर्न विचार पक्षि सब यी * पक्रेर खान्छु अब ।
यिन्का सुन्दर प्वाँख बेचि पुरमा * मिल्नेछ क्यै वैभव ॥६॥
आफ्नू वस्त्र फुकालि झट्ट नलले * छोपे ति पक्षी कन ।
राजाको लिइ वस्त्र पक्षि नभमा * उड्दा भए त्यै क्षण ॥
नाङ्गा भूपतिले अधोमुख गरी * देखी उभेका त्यहाँ ।
लागे भन्न चरा-भयौं अब खुशी * हे भूपती ! मन्महाँ ॥७॥
हौंनौं हामि चरा म हूँ कलि अघी * पाशा बनेको थिएँ ।
ढाली पुष्करलाइ खेलि छलले * सर्वस्व तिम्रो लिएँ ॥
यौटा वस्त्र लगाइ जान वनमा * देखें हिंडेको जब ।
मेरो चित्त बुझेन हे नरपते ! * त्यो वस्त्र खोसें अब ॥८॥
येती बात गरी गयो कलि पनी * ल्हगा लिई त्यै घरी ।
पक्री आफ्नु कपाल भूपति बसे * अत्यन्त चिन्ता परी ॥
पानी अन्न नपाइ खान वनमा * साह्रै थिए दुःखित ।
देखी नग्न शरीर आफ्नु त्यसरी * झन् भै गए लज्जित ॥९॥
रानीलाई भने-शुभे ! हुन गएँ * यो कष्टले चिन्तित ।
माने एक कुरा म भन्छु अहिले * तिम्रो चिताई हित ॥
जस्ले क्रोध गरेर वैभव लियो * पारी क्षुधा पीडित ।
पानी अन्न र वस्त्र छैन तनको * रक्षार्थ हामीसित ॥१०॥
गर्ने हो अझ के म भन्न अहिले * सक्तीनँ हे सुन्दरी !
गर्दैछु मनमा विचार कसरी * यो कष्ट जाला टरी ॥
बाटो जान्छ विदर्भ देशतिर यो * सोझै गए दक्षिण ।
हाम्रा रक्षक एक छन् यस घरी * सर्वज्ञ नारायण ॥११॥
धेरैपल्ट घुमाउँदै यहि कुरा * तिन्ले भनेको सुनी ।
लागिन् भन्न रुँदै मलीन मनले * सन्ताप मान्दै तिनी ॥

इच्छा के छ हजूरको, म पनि छु * उद्विग्न हे भूपति !
देख्दा नग्न शरीर हुन्छ मन झन् * सन्तप्त मेरो अति ॥१२॥
वारंवार विदर्भको पथ यहाँ * देखाउनू भो किन ?
गर्नू हुन्छ विचार नाथ ! मनमा * मैलाइ त्यागी दिन ! ॥
मैले जानु हजूरलाइ यसरी * छाडेर ऐहे कहाँ ?
भोग्नेछु रहि नाथकै सँग सबै * जे पर्छ आई जहाँ ॥१३॥
छैनन् औषध पत्नि झैं दुख ठुलो * आई परेका घरी ।
त्याग्ने जे छ विचार त्यागिनुहोस् * विश्वास मेरो गरी ॥
लागे भन्न बुझाइ फेरि नलले * शंका गरेकी किन ?
त्याग्नेछु बरु देह यो तर तिमी- * लाई कवै त्याग्दिनँ ॥१४॥
नीतिपूर्वकका कुरा जति भन्यौ * हुन् सत्य सारा, तर ।
तिम्रो दुर्गतिले भएँ म अहिले * अत्यन्त चिन्तातुर ॥
बोलिन् श्री दमयन्ति बात पतिको * त्यस्तो सुनी सादर ।
त्याग्नू हुन्न हजूरले म पनि यो * विश्वास मान्छु, तर ॥१५
आत्तिन्छु म विदर्भको पथ वृथा * देखाउनू भो किन ?
छाडी जान हजूरलाइ म कतै * आँटै पनी सक्तिनँ ॥
ठान्नू हुन्छ मलाइ बान्धव कहाँ * हुन्छे सुखी यो भनी ।
साथै जाउँ बरु म जान्नँ यसरी * एक्लै त कैहे पनि ॥१६॥
हामीलाइ स्वयं विदर्भ-पतिले * राख्छन् गरी आदर ।
लागे भन्न बुझाइ फेरि नृपले * राम्रो भन्यौ यो, तर ॥
तिम्रा हुन् जसरी पिता नरपती * त्यस्तै ति मेरा पनि ।
मैले जानु हुँदैन तैपनि त्यहाँ * दुःखी दरिद्री बनी ॥१७॥
यस्तो तर्क गरेर केहि मनमा * शान्ती दिए भूपले ।
योटै वस्त्र लगाइ जंगल भरी * डुल्थे दुवै शोकले ॥

तिर्खा भोक बढी बसे गइ दुवै * क्वै धर्मशाला महाँ ।
भूमीमै सहसा निदाउन गए * लाग्दा थकाई त्यहाँ ॥१८
राजालाइ परेन नींद मनमा * चिन्ता हुनाले गरी ।
लागे गर्न अनेक तर्क कसरी * यो कष्ट जाला टरी ॥
यी रानी दमयन्तिलाई यसरी * त्यागेर जानू कहाँ ।
त्याग्नू पर्दछ देह नै बरु गई * मिल्नेछ मौका जहाँ॥१९॥
मैले त्यागिदिए स्वयं गइ बरू * बस्छिन् पिताका घर ।
त्याहाँ शान्ति हुन्नेछ निश्चय पनी * क्यै कालका खातिर
मेरा साथमहाँ डुलेर वनमा * आपत्ति पर्लान् कति ।
केही बेर पछी लिए नृपतिले * तिन्लाइ त्याग्ने मति ।२०
यौटै वस्त्र थियो र काट्दछु भनी * क्यै अस्त्र खोज्दा भए ।
डुल्दा नग्न शरीर त्यो स्थलमहाँ * ती प्रेत झैं देखिए ।
पाएथे तरवार एक कलिले * राखी दिएको थियो ।
काटें सुस्तरि नींद खुल्छ कि भनी * सन्ताप बेग्लै भयो ॥२१॥
आधा वस्त्र लगाइ चिन्तित हुँदै * त्यागेर रानी कन ।
निस्के बाहिर फेरि फर्कि त्यहिं नै * आए दुखाई मन ॥
लागे गर्न विचार सम्झि मनले * ती सुन्दरीका गुण ।
कस्तो प्रेम थियो ममाथि यसरी * त्याग्दा विना कारण॥२२॥
निद्राबाट उठेर पागल सरी * रोलिन् कराई कन ।
खोज्नेछन् यिनिले मलाइ वनमा * साह्रै दुखाई मन ॥
जस्को सूर्य र वायुले पनि कवै * पाउन्नथे दर्शन ।
त्यस्ती सुन्दरिलाइ यो जमिनमा * देख्छु सुतेकी छन ॥२३॥
वारंवार गएर क्यै पर त्यहाँ * फर्केर पुग्थे तिनी ।
रानीका मुखमा टुलु-टुलु बसी * हेरी रहन्थे पनि ॥

हे आदित्य, महेन्द्र धर्म, वसुहो * आएर रक्षा गर।
त्यागी जान्छु म पत्निलाइ वनमा * क्यै कालका खातिर ॥२४॥
जिम्मा दिन्छु म देवता सकलमा * छिन् शुद्ध यी सुन्दरी।
लागे जान उठेर फेरि नृपती * यस्तो पुकारा गरी ॥
भन्थ्यो जान हुँदैन छाडि यसरी * सद्‌बुद्धि एकातिर।
तान्थ्यो धर्म तथा सुबुद्धि कलिले * पक्रेर अकोंतिर ॥२५॥
तानातान परी भएर विजयी * खूशी भएथ्यो कली।
रानीलाइ त्यजी हिंडे नरपती * जानी विधाता बली ॥
फर्कन्नन् नृपती प्रभाव कलिको * ठूलो हुनाले गरी।
लागे जंगल तर्फ दौड़न तिनी * अत्यन्त चिन्ता परी ॥२६

रानीको बिलाप र व्याध-नाशः—

राजा हिंडेपछि उठिन् दमयन्ति रानी।
लागिन् सशंक भइ हेर्न सुनेत्र तानी ॥
खोजिन् यताउति डुलेर निकै डराई।
लागिन् कराइकन डाकन ति भूपलाई ॥२७॥
स्वामी ! नरेन्द्र ! प्रियनाथ ! कता गएर।
लुक्नू भयो मकन छल्न गरी विचारी ॥
त्यागेर राज्य सुख वैभव त्यो अपार।
भोग्नु भयो दुःखहरू बुझि 'सत्य' सार ॥२८॥
त्यै सत्य खातिर गरी प्रण क्यै नढाँटी।
जानू भयो अब कतातिर काटि घाँटी ॥
जानेर ता गरिनँ क्यै अपराध कैल्हे।
दोषी भए पनि त माफ दिनोस् अहीले ॥२९॥

जस्ले गरेर वनको दुःख यो सहायो।
खोसेर वैभव वियोग पनी गरायो॥
त्यस्ले पनी खपि यसै गरि कष्ट धेर।
पर्नेछ डुल्न भनि श्राप म दिन्छु हेर॥३०॥

त्याग्नू भो जसरी मलाई वनमा * ऐह्ले विना कारण।
त्याग्दैनन् यसरी कुनै सुजनले * निर्दोष नारीकन॥
पाऊँ दर्शन नाथका चरणको * भन्दै पुकारा गरी।
रोई पागल झैं कराइ वनमा * खोज्दै हिंडिन् सुन्दरी॥३१
ठूलो जंगलमा अजिंगर कुनै * योटा बसेको थियो।
पक्री ती दमयन्तिको चरणमा * निल्ने इरादा लियो॥
हे स्वामी ! प्रियनाथ ! हे नरपते !* आएर रक्षा गर।
मेरो स्नेह भुलेर आज हुनुभो * के हेतुले निष्ठुर॥३२॥
ठूलो शब्द गरी कराइ तिनिले * साहाय मागिन् जब।
डर्लाग्दो सुनि शब्द दानव सरी * आयो किराँती तब॥
त्यस्ले मारिदियो अजिंगर अनि * ल्याएर खाने कुरा।
देखाई कन स्नेह भोजन दिई * सन्तोष पाऱ्यो पुरा॥३३॥
देखी रूपवती प्रशस्त गुणकी * खानी तथा सुन्दरी।
धेरै यत्न गऱ्यो फकाउन भनी * माया गरी बेसरी॥
त्यस्को भाव बुझेर क्रोधित भई * रोकिन् कराई, तर।
लाग्यो पक्रन कामको वश परी * त्यो दुष्टले आखिर ३४॥
बोलिन्-सत्य रहेछ शेष यदि क्यै * मेरा भने, ईश्वर।
दिन्छु श्राप मरोस् डढीकन स्वयं * आगो बली, निष्ठुर॥
पाई श्राप सतीत्वले मरिगयो * त्यै ठाउँमा त्यो जली।
स्वामी खोज्न भनेर घोर वनमा * फेरी हिंडिन् ती डुली॥३५॥

अम्बा आँप प्रियाल वेल अमला * खर्जुर औ अर्जुन ।
हर्रो इम्रि र ताल पीपल धऊ * पालाश औ जामुन ॥
सारा नै लटरम्म फूल फलले * शोभा थियो वृक्षको ।
सोधिन् वृक्ष लता सबैसित पता * तिन्ले रुँदै भूपको ॥३६॥
हात्ती वाघ तथा मृगी हरिण औ * गैंडा जरायो अनि ।
भालु सिंह मयूर दुम्सि कुखुरा * अर्नो तथा बाघिनी ॥
डलांग्दा वन-जन्तु देखि तिनिले * सोधिन् नमानी भय ।
देख्यौ कि नल भूपलाइ भन लौ * होला सबैको जय ॥३७॥
बोल्थे हंस चकोर सारस चरा * धोबी चरी खञ्जन ।
शोभा त्यो वनको थियो तर तिनी * रुन्थिन् दुखाई मन ॥
योटा उत्तम देखियो नदि त्यहीं * राम्रा कुटी आश्रम ।
देखिन्थे तपमा निमग्न मुनि औ * ज्ञानी त्यहाँ उत्तम ॥३८॥
पौंची आश्रममा प्रणाम तिनिले * सत्पात्रलाई गरिन् ।
आज्ञाले मुनिको सुआसनमहाँ * शंका नमानी बसिन् ॥
के इच्छा मनमा लिएर वनमा * आयौ तिमी सुन्दरी !
के हो नाम बताउ आफ्नु पतिको * औ वंशको राम्ररी ॥३९॥
यस्तो ती मुनिवृन्दका सुनि कुरा * विस्तार आफ्नू भनी ।
देखूभो नल भूपलाई कि कतै * हे तत्वदर्शी मुनी ॥
यस्तो प्रश्न सुनेर फेरि मुनिले * आज्ञा गरे सुन्दरी ।
देख्दैछौं तपको प्रभाव बलियो * हाम्रो हुनाले गरी ॥४०॥
होला भेट छिटै तिमीसित शुभे * निष्पाप भूपालको ।
आफ्नू राज्य लिनन् फिराइ रणमा * शेखी हरी शत्रुको
यस्तो अर्ति दिएर आश्रम सहित् * सम्पूर्ण ज्ञानी मुनि ।
अन्तर्धान भए ति सुन्दरि बसी * हेर्दै थिइन् तैपनी ॥४१॥

केही बेर भएर विस्मित तिनी * फेरी अघी झैं गरी ।
लागिन् खोज्न डुलेर घोर वनमा * निर्भीक भै बेसरी ॥
पानी अन्न नखाइ तीन दिन ता * घुम्दै बितेथ्यो जब ।
देखिन् फौज ठुलो त्यहाँ वणिकको * जाँदै गरेको तब ॥४२॥
पत्ता लाग्दछ की भनी पछि-पछी * त्यै फौजको ती हिंडिन् ।
जाहाँ वास बसे सबै वणिक ती * क्यै दूरमा गै बसिन् ॥
व्यापारी दलका कती सुजनले * को हौ ? भनी सोद्धथे ।
देखी रूपवती सतीसित कती * ठट्टा पनी गर्दथे ॥४३॥
व्यापारीहरूले विदर्भ पुरिमा * जान्छौं भनेको सुनी ।
स्वामी खोज्न भनेर सोहि दलका * साथै हिंडिन् ती पनि ॥
तेस्रो वासमहाँ सुते वणिक ती * विश्रामका खातिर ।
थोटा वृक्ष मनी लुकीकन बसिन् * रानी पनी क्यै पर ॥४४॥
आधारात बित्यो र दैवगतिले * थर्काउँदै जङ्गल ।
आयो त्यै स्थलमा अनेक वनका * हात्ती हरूको दल ॥
व्यापारीहरूले पनी सँग महाँ * हात्ती लगेका थिए ।
लगि लड्न दुवै थरी, वणिक त्यो * देखी सबै आत्तिए ॥४५॥
ढाली वृक्षहरू उपद्रव ठुलो * जन्तूहरूले गरे ।
हात्तीले, रूखले किचेर दलका * मानीस धेरै मरे ।
हाहाकार गरी कती वरि-परी * भागे डराई कन ।
जो बाँचे सबले मिलीकन गरे * सल्लाह सोही क्षण ॥४६॥
आयो घोर विपत्ति जङ्गल महाँ * कस्को परी के छल ।
कस्का पाप उदाइ पूर्व जुनिको * भोग्नू पर्‍यो यो फल ॥
भेटेथ्यौं वनभित्र हामिहरूले * नारी अती सुन्दरी ।
हाम्रो नाश भयो अवश्य बुझियो * त्यै दानवीले गरी ॥४७॥

पक्रौं त्यस्कन भाइहो ! तर कतै * देखिन्न मायाविनी ।
लागे खोज्न यता-उती सब मिली * काहाँ गई त्यो भनी ॥
यो भाग दमयन्तिले पनि कुरा * सुन्दै थिइन् क्यै पर ।
भाग्छिन् निश्चय दुष्टले अब भनी * भागिन् ति एकातिर ॥४८
मैले पाप गरीन यो जुनिमहाँ * जानेर केही पनि ।
कस्तो पाप रहेछ पूर्व जुनिको * मेरो नराम्रो भनी ॥
गर्दै तर्क अनेक पागल सरी * भागी रहेकी थिइन ।
चन्देरी नृपको ठुलो नगरमा *क्यै कालमा ती पुगिन्॥४९
माटो देह भरी र वस्त्र टुकुरा * मैलो र योटै थियो ।
डरलाग्दो दमयन्तिको शरिर झन् * डुल्दा त्यहाँ देखियो ॥
बौलाही भनि दुष्ट बालकहरू * व्यर्थै लखेटतै थिए ।
योटा सज्जनले पुगेर ति सबै * -लाई लघारी दिए ॥५०॥
डुल्दै फेरि पुगिन् सुबाहु नृपको * दर्बारनेरै जब ।
रानीले छतबाट दैवगतिले * तिन्लाइ देखिन् तब ॥
त्यस्तो कष्ट परे पनी शरिरको * सौन्दर्य उस्तै थियो ।
रानीको मन भित्र दैवगतिले * माया उमारी दियो ॥५१॥
धाईलाइ पठाइ डाकि नगिचै * सोधिन् दयालु बनी ।
को हौ लौ भन सुन्दरी ! किन वृथा * डुल्छयौ यसोरी भनी ॥
स्वामीको घरको पिता र जननी * -को नाम के हो भन ?
तिम्रो भेष र रूप देखि किन हो * शंकित छ मेरो मन ॥५२॥
रानीको सुनि बात शान्त मनले * क्यै बेर सोची कन ।
लागिन् गर्न बुझाइ भीम-दुहिता * सन्तापको वर्णन ॥
जुवामा पतिले भए जति सबै * सर्वस्व हारी कनध
त्यागी जानुहुँदा म खोज्दछु डुली * तिन्लाइ यै कारण ॥५३॥

खप्दैछु पतिको वियोग यसरी * विक्षिप्त झैं यो घरी ।
रानी श्री दमयन्तिको महलमा * बस्थें गरी चाकरी ॥
रोई आफ्नू हवाल वर्णन गरी * सारा भनीथिन् जब ।
हेरिन् छक्क परेर वस्त्र तनको * सौन्दर्यलाई तब ॥५४॥
रानीका मनमा दया हुन गयो * संकष्ट तिन्को सुनी ।
लागिन् भन्न बुझाइ हेर तिमि झैं * छोरी छ मेरी पनि ॥
त्यस्को साथमहाँ यहीं बस शुभे ! * ठानेर आफ्नै घर ।
स्वामी खोज्न पठाइ दूत यहिंका * उद्योग गर्दै गर ॥५५॥
रानीको सुनि बात फेरि तिनिले * बिन्ती गरिन् सादर ।
आज्ञा बक्सनुभो सबै हजुरले * अत्यन्त राम्रो, तर ॥
गर्नें छैनँ कुरा कुनै पुरुषका * साथमा म कैल्हे पनि ।
जूठो खान्नँ, अरू म गर्दछु सबै * कर्तव्य मेरो भनी ॥५६॥
रानीले प्रणको कुरा सुनि भनिन् * हाँसेर हे सुन्दरी !
तिम्रो यो प्रण भङ्ग हुन्न कहिल्यै * भन्ने बुझे राम्ररी ॥
छोरी झैं गरि राखुँला महलमा * चिन्ता नलेऊ अब ।
राजी भै दमयन्तिजी त्यहिं बसिन् * क्यै शान्ति पाई तब ५७॥

नलद्वारा नागको रक्षा र कर्कोटकको आश्वासन—

रानीलाइ त्यजेर क्यै पर गए * दुःखी हुँदै श्री नल ।
खाँदै कत्ति नखाइ जङ्गल महाँ * डुल्दा भए दुर्बल ॥
राजा छक्क परे भयंकर त्यहाँ * देखेर दावानल ।
यौटा शब्द सुने बचानुहवस् * आई छिटो हे नल ॥५८॥
आँटें मर्न डढी म छू शरणमा * भन्ने पुकारा सुनी ।
आगोभित्र पसे तुरुन्त नृपती * रक्षा म गर्छु भनी ॥

देखी नाग त्यहाँ निकै पर लगी * त्यस्लाइ राखे जब ।
राजालाइ डसी कुरूप सहसा * पारी दिएथ्यो तब ॥५९॥
देखी आफ्नु स्वरूप छक्क परि ती * हेर्दै थिए भूपति ।
लाग्यो भन्न बुझाइ नाग मनमा * आनन्द मान्दै अति ॥
हो कर्टोटक नाग नारद मुनी * -को श्रापले बेसरी ।
भोगें कष्ट, कृपा हुँदा हजुरको * त्यो श्राप गैगो टरी ॥६०
देखें व्याप्त कली शरीरभरिमा * मैले हजुर्को यहाँ ।
भोग्ला यो विषबाट कष्ट कलिले * भन्ने बुझी मन्महाँ ॥
मेरो यो विषले हुँदैन तनमा * क्यै कष्ट हे भूपति !
चिन्दैनन् अरुले कुनै तरहले * होवैन केही खति ॥६१॥
बस्छन् श्री ऋतुपर्ण शासन गरी * ऐहें अयोध्या महाँ ।
बस्नू बाहुक नामले नरपते ! * मिल्नेछ शान्ती त्यहाँ ॥
सिक्नेछन् तिनिले हजूरसितको * त्यो अश्व - विद्या जब ।
देलान् भूपतिले सिकाइ खुशिले * त्यो द्यूतविद्या सब ॥६२॥
फिर्ता राज्य लिएर फेरि अघि भैं * गर्नू बसी शासन ।
इच्छा पूर्ण हुनेछ केहि मनमा * पर्दैन चिन्ता लिन ॥
आफ्नू रूप लिने हुनेछ मनमा * इच्छा हजुर्को जब ।
दिन्छु वस्त्र म एक ओढिलिनु त्यै * सम्झी मलाई तब ॥६३॥
होला दिव्य स्वरूप फेरि अघि झैं * त्यो वस्त्रले नाथको ।
एती बात भनी झिकीकन दियो * टुक्रा सफा वस्त्रको ॥
गर्नन् ईश्वरले दया नरपते ! * मेरा भयौं रक्षक ।
अन्तर्धान भयो यती भनिसकी * तत्काल कर्कोटक ॥६४॥
त्याहाँबाट हिंडी पुगे नल पनि * डुल्दै अयोध्यापुरी ।
राजा श्री ऋतुपर्णका हजुरमा * बिन्ती गरे राम्ररी ॥

मेरो 'बाहुक' नाम हो म हयको * विद्या सबै जान्दछु ।
सारा शिल्प र पाक-शास्त्रहरूमा * हे भूपती ! विज्ञ छु ॥६५॥
गर्नेछु म हजूरका हुकुमको * आनन्दले पालन ।
यस्तो बात सुनी गरे नृपतिले * स्वीकार हाँसीकन ॥
तिम्रा साथ हुनन् सहायक दुवै * वार्ष्णेय औ जीवक ।
मेरो यो दरबारमा बस तिमी * सानन्द हे बाहुक ! ॥६६॥
आज्ञाले नृपको बसे नल त्यहीं * क्यै शान्ति मिल्ला भनी ।
शान्ती मिल्न सकेन रातभर झन् * बोली रहन्थे तिमी ॥
सोधे जीवकले, सखे ! भन तिमी * कस्को गरी सम्झना ।
गर्छौं रातभरी कुरा सुमुखिको * राखेर के कामना ॥६७॥
लागे श्री नल भन्न–जीवक ! कुनै * दुर्बुद्धि यौटा थियो ।
त्यस्ले आदर योग्य शुद्ध मनकी * स्त्रीलाई त्यागी दियो ॥
यस्तै गुप्त कुरा भनीकन गरे * आफ्नू सबै वर्णन ।
सुन्थे जीवकले कुरा नृपतिको * आश्चर्य मानीकन ॥६८॥

दमयन्ती पितृ-गृह गमन र नलको खोजी

हारी राज्य लिएर पत्नि वनमा * जानू भयो रे नल ।
यो संवाद सुनेर भीम नृपती * साह्रै भए विह्वल ॥
भेजे खोज्न भनेर दूत बहुतै * छोरी र ज्वाइँ कन ।
तिन्मा एक सुदेव नामक थिए * ज्ञानी कुनै ब्राह्मण ॥६९
चन्देरी नृपका पुगे महलमा * तो विप्र कोही दिन ।
गर्दा खोजि चिह्ने ति भीम-दुहिता * सैरन्ध्रि भन्ने कन ॥
यौटा वस्त्र छ देहमा अरु कुनै * देखिन्न आभूषण ।
जस्तो तेज थियो उही छ अहिले * क्यै क्षीण देख्छु तन॥७०॥

झीन् बादलभित्रका शशिसरी * यस्ती सुशीला कन ।
त्यागे भूपतिले वृथा किन भनी * आत्तिन्छ मेरो मन ॥
यस्नै तर्क गरेर धेर मनमा * पैह्ले गरी निश्चय ।
सोधे श्री दमयन्तिलाइ द्विजले * त्यागेर सारा भय ॥७१॥
मेरो नाम सुदेव ब्राह्मण भनी * विश्वास मान्नू हवस् ।
खोज्दैछन् अहिले पिता र जननी * दुःखी भई, जानुहोस् ॥
ठान्छु योग्य हजूरले अब गई * बस्नू पिताका घर ।
यस्ता वात सुदेवका सुनिसकी * सोधिन् गरी आदर ॥७२
ब्रह्मन् ! भन्नुहवस् पिता र जननी * मेरा दुवै बालक ।
सम्झन्छन् कि मलाइ कुण्डिनतरफ् * राजा प्रजा पालक ॥
यो संवाद हुँदा सुबाहु नृपकी * कन्या सँगैमा थिइन् ।
आमालाइ गएर त्यो सब कुरा * तिन्ले सुनाई दिइन्॥७३॥

रानी गएर नगिचै दमयन्तिलाई ।
बोलिन् सहर्ष बसि प्रेम ठुलो जनाई ॥
छोरी ! वृथा बसिदिंदा भइ गुप्त याहाँ ।
क्यै दुःख भो कि भनि ठान्दछु चित्तमाहाँ ॥७४॥
नचिन्दामा केही अनुचित गरेको यदि भए ।
गरे माफी, तिम्रा अब विपतिका ती दिन गए ॥
सुनी रानीको त्यो वचन दमयन्ती खुशि भइन् ।
क्षमा पाऊँ भन्दै चरण तल तिन्का परिगइन् ॥७५॥

हे आमा ! खुशिले म गुप्त रूपमा * याहाँ बसे तापनि ।
राख्थिन् आफु समान राज-दुहिता * मेरी सखी हुन् भनी ॥
यस्मा कत्ति नमानिवक्सनुहवस् * चिन्ता हजुर्ले अब ।
आज्ञा पाउँ वरु म पितृ-गृहमा * जान्छु खुशी छन् सब ॥७६

रानीले दमयन्तिको सुनि कुरा * अत्यन्त प्यारो गरी ।
इज्जतसाथ बिदा दिइन् घर शुभे ! * जाऊ भनी त्यै घरी ॥
त्याहाँबाट हिंडेर केहि दिनमा * पौंचिन् पिताको घर ।
आमा-बाबु तथा सबै सुजनले * तिन्को गरे आदर ॥७७॥

राजा नलको परिचय पाई दमयन्तीको फेरि स्वयंवर हुने चर्चा :—

हे राजन् ! दमयन्ति पितृ-गृहमा * सानन्द बस्ता पनि ।
साह्रै दीन मलीन खिन्न मनले * रोई रहन्थिन् तिनी ॥
देखी कष्ट सुपुत्रिको घरि-घरी * आमा गई सोद्धथिन् ।
आमालाई रूँदै भई विवश ती * सारा कुरा भन्दथिन्॥७८॥
स्वामीको जबसम्म दर्शन कतै * पाउन्नँ खोजी गरी ।
त्यागी अन्न र वस्त्र एक पहिरी * बस्छु तपस्वी सरी ॥
छोरीको सुनि दुःखका सब कुरा * राजा कहाँ ती गइन् ।
इच्छा ती दमयन्तिको जति थियो * सम्पूर्ण विन्ती गरिन्॥७९

डाकेर दूतहरू भूपतिले तुरुन्त ।
बोले सुपुत्रिसँग सोधि लिनू समस्त ॥
जे भन्दछिन् जसरि जानु भनेर जाहाँ ।
जानू लिएर समचार सहर्ष त्यहाँ ॥८०॥

आज्ञाले नृपका सबै चरहरू * आफ्नू तयारी गरी ।
पौंचे श्री दमयन्तिका हजुरमा * जम्मा भई त्यै घरी ॥
लागिन् भन्न बुझाइ दूतहरुहो ! * चारै दिशामा गई ।
जस्तो प्रश्न म भन्दछु उहि सबै * भन्नू चनाखो भई ॥८१॥
त्यस्को उत्तर दिन्छ जुन् पुरुषले * आई मलाई भन ।
मेरो प्रश्न बताउँछु अब सबै * हे दूतहो ! लौ सुन ॥

आफ्नू राज्यमहाँ कुनै दिन दुवै * राजा र रानी थिए ।
राजाले परि दैवका वशमहाँ * सर्वस्व हारी दिए ॥८२॥
जाँदा जंगलमा लुगा शरिरमा * एकेक तिन्को थियो ।
यौटा वस्त्र नरेशका शरीरको * खोसी चराले लियो ॥
यौटै वस्त्र लपेटि कोहि स्थलमा * दोटै सुतेका थिए ।
आधा वस्त्र चिरी सुटुक्क नृपले * स्त्रीलाइ त्यागीदिए ॥८३॥
निद्रावाट उठेर विह्वल हुँदै * रोइन् असाध्यै तर ।
स्वामीको गरि खोज ती डुलिरहिन्* क्यै काल चारैतिर ॥
गर्दै घोर विलाप पागल सरी * स्वामी कहाँ छौ भनी ।
तिन्कै आश गरी अझैतक पनी * छन् एकवस्त्रा तिनी ॥८४
जस्तो त्याग गरे उसै तरहले * छन् ती बसेकी, तर ।
आएनन् किन भन्दछिन् घरि-घरी * भूपाल हुन् निष्ठुर ॥
मेरो प्रश्न सुनाइ दूतहरूहो ! * आफ्नू पनी बुद्धिले ।
मेरो व्याकुलता र कष्ट मनको * भन्नू ठुलो युक्तिले ॥८५॥
गर्दा वात कहीं ति जान्न नसकुन्* हो प्रश्न मेरो भनी ।
गर्नू बुद्धि पुऱ्याइ बात सबले * मेरो, दयालु बनी ॥
गेइँ श्रीदमयन्तिले भनिसकिन् * संकेत आफ्नू जब ।
तिन्को व्याकुलता बुझेर मनको * ती दूत रोए सब ॥८६॥
माग दूत हिंडे दिशा दशमहाँ * सम्चार बोकी कन ।
जो - जो दूत गए तिनै बिच थिए * पर्णाद क्वै ब्राह्मण ॥
आई क्यैं दिनमा फिरेर पुरमा * तिन्ले भने सादर ।
कल्याणी ! म पुगें कुनै दिन स्वयं* डुल्दै अयोध्यातिर ॥८७
राजा श्री ऋतुपर्णका हजुरमा * मन्तव्य बिन्ती गरें ।
दिन्छन् उत्तर की कुनै सुजनले * भन्ने विचार्दै रहें ॥

त्याहाँबाट पनी निराश मनले * फर्की सकेको थिएँ ।
रोक्ता बाहुक नाम सारथिजिले * शंका परी रोकिएँ ॥८८॥
एकान्तस्थलमा लगेर तिनले * दिक्दार मान्दै अति ।
जस्तो बात गरे म भन्दछु शुभे ! * त्याहाँ सुनेको जति ॥
जूवामा छलले कुनै पुरुषले * सर्वस्व हारी दियो ।
यौटा वस्त्र लगाइ घोर वनमा * स्त्रीका सँगैत्यो गयो॥८९
पक्षीले कपड़ा लिएर छलले * नाङ्गो गराई दियो ।
डुल्दा त्यो वनमा अनेक थरिको * संकष्ट भोग्दो भयो ॥
पत्नी माइतमा पुगे त बरु क्यै * होला सुशान्ती भनी ।
आधा वस्त्र चिरेर सोहि पहिरी * त्यागी दिएथ्यो,अनि ॥९०
स्त्रीमा रत्न कुलीनले थरि-थरी * आपत्ति पाए पनि ।
बोल्दैनन् कहिले कुवाच्य पतिको * होला कि निन्दा भनी ॥
त्यागेछन् पतिले भने पनि बरू * सन्तोष मानी कन ।
रक्षा सक्दछ गर्न जो बखतमा * त्यै हो ठुलो सज्जन ॥९१॥
यस्ता स्त्रीहरू मानवी नभइ हुन् * लक्ष्मी तथा पार्वती ।
नित्यै जो हित गर्दछन् सकलले * ठूला तिनै हुन् भनी ॥
धेरै यै रितका कुरा अरू पनी * रोएर गर्दा भए ।
आएँ फर्कि यता म बाहुक उता * फर्केर घरमा गए ॥९२
गर्दै वर्णन यो सबै भनिसके * पर्णादजीले जब ।
त्यो संवाद सुनेर सम्पति दिइन् * ती विप्रलाई तब ॥
त्याहाँबाट बिदा भईकन गए * सानन्द ती ब्राह्मण ।
स्वामीको दमयन्तिले बसि त्यहीं * गर्दै रहिन् चिन्तन ॥९३॥

दमयन्तीको फेरि स्वयंवर हुने मिथ्या चर्चा र पुनर्मिलन :—

केही काल वित्यो यसै तरहले * गर्नैं नसक्ता स्थिर ।
जान्थ्यो चित्त तथा विचार सहसा * लम्केर एकातिर ॥
आमालाइ भनी सुदेव द्विजको * गर्दै ठुलो आदर ।
लागिन् श्री दमयन्ति भन्न अहिले * हे विप्र ! रक्षा गर॥९४॥

वस्नू हुन्छ भएर गुप्त नलजी * ऐहले अयोध्या महाँ ।
विन्ती श्री ऋतुपर्णका हजुरमा * गर्नू पऱ्यो गै त्यहाँ ॥
खोजे श्री नललाइ खूब तर क्यौं * लागेन पत्ता जब ।
लागिन् गर्न विवाह भीम दुहिता * शंका नमानी अब ॥९५॥

भोली साइत हो स्वयंवर हुने * आएँ म निम्ता लिई ।
जानू पर्छ हजूरले पनि त्यहाँ * अत्यन्त खुशी भई ॥
यो सम्चार बताउनू गइ त्यहाँ * विश्वास पर्ने गरी ।
आज्ञा पाइ सुदेव ब्राह्मण हिंडे * डुल्दै अयोध्या पुरी ॥९६॥

जस्तो श्रीदमयन्तिले अघि भनिन्* उस्तै गरी वर्णन ।
सम्झाए ऋतुपर्णलाई द्विजले * विश्वास पारी कन ॥
त्यो संवाद तुरुन्त फैलिन गयो * सारा अयोध्या भरी ।
लागे गर्न अनेक तर्क नलले * शंका परी त्यो घरी ॥९७

गर्नेछिन् कसरी स्वयंवर तिनी * निर्दोष साध्वी सछी ।
साँचो मान्नँ तयार छैन अहिले * मैले सुनेको जति ॥
स्त्रीमा चञ्चलता रहन्छ पतिको * माया नमिल्दा महाँ ।
के आश्चर्य छ प्रेम टुटाउन पनी * मेरा उपर्को त्यहाँ ॥९८॥
चाँडै खोज्न मलाइ यत्न सजिलो *पक्का गरिन् यो कि ता ।
साँचै हो र म गैन पो यदि भने * मर्छिन् अवश्यै ति ता ॥

गर्नू यो कसरी विवाह तिनिले * छोरा र छोरी भई ।
जे होला बुझिन्यै छ सो सब कुरा * भोली विदर्भ गई ॥९९॥
मैले नै रथ हाँक्नुपर्छ नृपले * भन्छन् अवश्यै पनि ।
वेला छैन प्रशस्त, नत्र कसरी * पुग्छन् अयोध्या तिनी ॥
ऐह्ले देखिदनँ सारथी अरु कुनै * अर्को यहाँ सद्गुणी ।
यस्तै तर्क गरी गए महलमा * बिस्तार बुझ्छु भनी १००
राजा श्री ऋतुपर्ण त्यो बखतमा * चिन्तित बसेका थिए ।
देखी बाहुकलाइ झट्ट नगिचै * डाकेर आज्ञा दिए ॥
जानू पर्छ विवाहमा समयमा * थोरै छ हाम्रो, तर ।
इच्छा पूर्ण हुने सुयुक्ति सजिलो * राम्रो र छाँडै गर ॥१॥
यो आज्ञा ऋतुपर्णको नलजिले * सारा सुनेथे जब ।
आफ्नू उत्सुकता लुकाइ सहजै * बिन्ती चढ़ाए तब ॥
राजन् ! छैन कुनै असम्भव कुरा * टाढ़ा छ सै योजन ।
स्वामीको रथ पुग्छ चार घड़िमा * पर्दैन चिन्ता लिन ॥२
यस्तो बाहुकको कुरा सुनि सकी * निश्चिन्त राजा भए ।
प्रातःकाल उठेर सज्जित भई * जान्छु भनी तम्सिए ॥
ल्याए बाहुकले तुरुन्त बढ़िया * छानेर घोड़ा त्यहाँ ।
पारी भट्ट तयार दिव्य रथमा * जोतीदिए छिन्महाँ ॥३॥
आई श्री ऋतुपर्ण सोहि रथमा * सानन्द बस्ता भए ।
बाठा बाहुकले सखा स्वरूपमा * बार्ष्णेयलाई लिए ॥
खैंची सारथिले लगाम बललें * घोडा हिंडाए जब ।
हावाको गति भैं हिंड्यो रथ स्वयं * हेरी रहेथे सब ॥४॥
देखी बाहुकको पराक्रम तथा * त्यो अश्व सञ्चालन ।
लाग्यो भन्न 'अवश्य भूप नलहुन्' * बार्ष्णेयजीको मन ॥

पक्का निश्चयमा ति पुग्न नसकी * गर्दै थिए चिन्तन ।
घोड़ाको अझ चाल दोब्बर भई * बढ्दै गयो झनझन ॥५॥
त्यै वेला नृपको खस्यो जमिनमा * राम्रो दुपट्टा जब ।
बोले—बाहुक ! झट्ट रोक रथ, त्यो * वार्ष्णेय ल्याओस् अब ॥
चाँडै नै नृपले भने तर पनी * जाँदा ठुलो वेगले ।
राजाको रथ चार कोस पर गो * चातुर्य औ शक्तिले ॥६॥
बोले बाहुक—भूपते ! छुटिसक्यो * त्यो वस्त्र धेरै पर ।
त्यस्को याद विचार छाड़ि रथमा * बस्नू हवस् सुस्थिर ॥
नाघी जंगल घोर पर्वत सबै * बढ्दै अगाड़ी गए ।
हाँकेको रथलाइ देखी नृपती * अत्यन्त खुशी भए ॥७॥
बोले भूपति—हुन्न बाहुक कहीं * सर्वज्ञ कोही पनि ।
मैले जान्दछु द्यूतको गणितको * यस्तो छ विद्या भनी ॥
सामुन्ने वट-वृक्षमा फुल तथा * जो पात छन् सो सुन ।
नौ कोटी सय पाँच छन् पृथिविमा * इच्छा भए लौ गन ॥८॥
यस्तो भूपतिको कुरा सुनिसकी * विश्वासको खातिर ।
लागे गन्न गएर रोकि रथ त्यो * तत्काल एकातिर ॥
मौका छैन भनेर रोक्न नृपले * उद्योग गर्दा पनि ।
मानेनन् वट वृक्षका फल तथा * प्रत्येक पत्ता गनी ॥९॥
जोरी हात दुवै भने नरपते ! * विश्वास मानें अब ।
स्वेच्छाले म सिकाउँछु हजुरमा * त्यो अश्व-विद्या सब ॥
पाउँ सिक्न म द्यूतको गणितको * विद्या र त्यस्को छल ।
येती बात भनी प्रसन्न मनले * पर्खी रहे श्रीनल ॥१०॥
केही बेर गरी विचार नृपले * स्वीकार गर्दा भए ।
साटा-साट गरेर आपुस महाँ * विद्या दुवैले लिए ॥

जानेथे जब द्यूतको छल, कली * भाग्यो डराई कन ।
त्यो जानी नलको पनी हुनगयो * अत्यन्त खूशी मन ॥११॥
फेरी त्यैं रथमा बसेर खुशिले * बढ्दै अगाडी गए ।
चाँडै नै ति विदर्भको नगरमा * सानन्द पुग्दा भए ॥
यो संवाद सुनी विदर्भ-पतिले * सत्कार राम्रो गरी ।
राखे श्री ऋतुपर्णलाइ घरमा * श्रद्धा गरी राम्ररी ॥१२॥
सोधे-पाल्नुभयो परेर अहिले * के काम हे भूपति !
सारा रैयत छन् प्रसन्न अथवा * त्यस्मा पऱ्यो क्यै खति॥
मेरो योग्य कुनै बताउनुहवस् * सेवा तथा चाकरी ।
राजाले ऋतुपर्णको सुनीसकी * सारा कुरा राम्ररी ॥१३॥
झूटो बात बुझी स्वयंवर हुने * केही नजान्ने बनी ।
लागे भन्न-थिएन काम अरू क्यै * आएँ म भेट्नै भनी ॥
राजी छन् अहिले प्रजा सुजनमा * क्यै छैन शंका कहीं
इच्छा दर्शनको थियो हजुरको * त्यै हेतु आएँ यहीं ॥१४॥
यो वार्ता नरपालको सुनिसकी * श्री भीम खूशी भए ।
राखी आदरले ठुलो महलमा * दर्बारमा फर्किए ॥
गर्दै तर्कहरू अनेक मनमा * चिन्ता र शंका परी ।
राजा श्री ऋतुपर्णजी बसिरहे * दर्बारमा त्यो घरी ॥१५॥
राजन् ! कर्कश शब्द घोर रथको * सुन्दा ठुलो गर्जन ।
लागिन् श्री दमयन्ति गर्न नलको * शंका तथा चिन्तन ॥
यस्तो शब्द गरेर हाँक्न सहसा * सक्तैन कोही रथ ।
आए चार घड़ीमहाँ यि कसरी * नाघेर लामू पथ ॥१६॥
देखिन्छन् ऋतुपर्ण मात्र नलजी * -लाई कतै देखिदन ।
को हो बाहुक सारथी र सँगमा * बार्ष्णेय आयो किन ॥

यस्तो तर्क गरिन् बसी मनमनै * अत्यन्त दुःखी बनी ।
डाकिन् निश्चय गर्नलाइ नगिचै * आई सखी केशिनी ॥१७
जाऊ बुझ्न सखी ! ति बाहुक कहाँ * को हुन् र आए किन ?
शंका लाग्छ तथापि हुन् नल तिनै * भन्दैछ मेरो मन ॥
गर्नू बात गरी विचार तिमिले * केही नजान्ने बनी ।
आज्ञाले दमयन्तिको उठि छिटै * जाँदी भई केशिनी ॥१८॥
बोली बाहुकको पुगेर नगिचै * हे सारथी ! स्वागत ।
इच्छा श्री दमयन्तिको सुन तिमी * भन्छु म राम्रो सित ॥
कुन् बेला रथमा चढेर नृपले * प्रस्थान गर्नू भयो ।
एहं आउनु यो विदर्भ पुरिमा * कुन् हेतु आई पऱ्यो ॥१९
बोले बाहुकजी—स्वयंवर हुने * निम्ता दिए विप्रले ।
आएँ हेर्न भनी म सारथि बनी * आज्ञा दिंदा भूपले ॥
आजै नै चढि वेगवान रथमा * चारै घडीमा यहाँ ।
आयौं हे सुमुखी ! नमान तिमिले * शंका कुनै मन्महाँ ॥२०॥
सोधी केशिनिले-भन्यौ जति कुरा * पर्णाद लाई सब ।
स्त्रीले वस्त्र भनेर पक्षिहरुले * जान्यौ कसोरी तब ॥
राजा-रानि सिवाय कोहि अरुले * जान्दैनथे यो कुरा ।
आफ्नू देउ चिह्नारि बाहुक तिमी * केही नढाटी पुरा ॥२१॥
त्यस्को उत्तरमा मुसुमुसु त्यहाँ * हाँसी रहे भूपति ।
फेरी केहि नसोधि केशिनि पनी * फर्की खुशी भै अति ॥
त्यी सारा दमयन्तिका हजुरमा * सम्चार त्यस्ले भनी ।
शंका झन् मनमा बढेर बहुतै * तत्काल बोलिन् तिनी ॥२२
जाऊ बुझ्न भनेर केशिनि त्यहाँ * बस्नू नदेख्ने गरी ।
जे गर्छन् जसरी जहाँ जति कुरा * हेर्नू सखी ! राम्ररी ॥

माग्नेछन् तिनिले हुँदैन सहसा * आगो र पानी दिन।
कोठा एक दिनू नपस्न सकिने * सानो विचारीकन ॥२३॥
यो सल्लाह मिलाइ बाहुककहाँ * मानीस यौटा गयो।
आफ्नू भात पकाउनाकन स्वयं * लौ जाउँ भन्दो भयो ॥
त्यस्को बात सुनेर बाहुक गए * लौ हुन्छ जाऊँ भनी ॥
कोठा भित्र यसै नपस्न सकिने * सानू थियो तापनि ॥२४॥
सोझै भित्र पसे न्यूरि तिनी * ठाडो गराई शिर।
रित्तो गाग्रि गराइ पूर्ण जलले * पन्छाइ एकातिर ॥
राख्तैमा लकड़ी चुह्लो बिच स्वयं * आगो तयारी भयो।
तिन्ले काम गरे जती सब त्यहाँ * आश्चर्य लाग्ने थियो॥२५
केही बेर लुकेर हेरिकन त्यो * हाँस्तै गई केशिनी।
त्यो सारा दमयन्तिका हजुरमा * त्यस्ले नढाँटी भनी ॥
त्यो संवाद सुनेर झन् हुन गयो * विश्वास पक्का तर।
बोलिन्-काम छ एक शेष सखि,त्यो* गै फेरि पूरा गर ॥२६॥
तिन्को कार्य-कलाप हेर्नु तिमिले * अत्यन्त बाठी भई।
फेरी जाउ झिंजो नमानि सँगमा * छोरा र छोरी लिई ॥
त्यो आज्ञा दमयन्तिको सुनिसकी* फेरी गई केशिनी।
देखी बालक-बालिका खुशि भए * अत्यन्त राजा पनी ॥२७॥
केटीलाइ भने सहर्ष नृपले * केही नजान्ने बनी।
मेरै बालक-बालिका सरि दुवै * राम्रा रहेछन् भनी ॥
खाने चीज सबै तयार हुन गो * ती भूपतीको जब।
खवाऊ लौ यि दुवै शिशुकन भनी * तिन्ले दिए क्यै तब॥२८॥
त्यै वस्तूहरूबाट क्यै अलिकती * त्यस्ले लुकाई कन।
ल्याई श्री दमयन्तिका हजुरमा * सुम्पी खुशी भैकन ॥

जस्तो जे जसरी भयो जति त्यहाँ * सारा सुनाई दिई ।
चाखिन् त्यो दमयन्तिले चिज लिई * अत्यन्त खूशी भई ॥२९
जानिन् निश्चय हुन् यिनै नल भनी * त्यो वस्तुको स्वादले ।
आमालाइ भनिन् गईकन सबै * सम्चार आनन्दले ॥
चारै तर्फ गरी विचार मनमा * विश्वास आयो जब ।
बोली निर्णय गर्दछु म यसको * भन्ने विचारि तब ॥३०॥
प्रातःकाल भयो र फेरि जननी * -लाई भनिन् सादर ।
राजा हुन् तिनि नै भनेर मनमा * पक्का छ मेरो तर ॥
गर्छु भेट गएर बाहुक कहाँ * कि डाक्छु आफ्नै घर ।
आज्ञा माग्छु हजूरको म जननी ! * यो कामका खातिर ॥३१॥
राजालाइ भनिन् गएर तिनिले * सारा बुझाई जब ।
राजाले पनि क्यै विचारि मनमा * आज्ञा दिएथे तब ॥
डाकिन् बाहुकलाई मानिस स्वयं * यौटा पठाई कन ।
आएथे दरबारमा नल पनी * शंकित् गराई मन ॥३२॥
देखादेख भयो दुवै हुन गए * शोकाग्निले व्याकुल ।
आँसूले गरि ढाकियो नजर क्यै * बोल्नै सकेनन् नल ॥
बोलिन् श्री दमयन्ति धैर्य मनमा * राखेर हे बाहुक !
देख्यौ कि तिमिले कुनै नल सरी * राजा प्रजा-पालक॥३३॥
जस्ले त्यागिदियो अघोर वनमा * निर्दोष पत्नी कन ।
त्यस्ता श्री नल झैं अरू पनी कुनै * छन् भूपती ? लौ भन ॥
लागे बाहुक भन्न–हेर सुमुखी * साध्वी सती छन् जति ।
गर्छन् कि दमयन्ति झैं कहिं विहा * दोस्रो लिई दुर्मति ॥३४
गर्छन् दूतहरू प्रचार अहिले * चारै दिशामा गई ।
आएँ हेर्न भनेर सारथि बनी * त्यै हेतु चिन्तित् भई ॥

पैह्ले देहमहाँ निवास कलिको * मेरो थियो भामिनी ।
जूवामा धन राज्य हार्नु वनमा * स्त्रीलाई त्याग्नू पनी ॥३५
व्यथैं कष्ट दिएर दुष्ट अहिले * छाडेर भाग्यो जब ।
सम्झेरै तिमिलाइ बुझ्न सुमुखी ! * दौडेर आएँ अब ॥
सुन्दा श्री ऋतुपर्णले सब कुरा * आश्चर्य मानी कन ।
आए हेर्न भनेर छक्क परि ती * साह्रै दुखाई मन ॥३६॥
यस्ता बात सुनी सकेर नृपको * रानी निकै आत्तिइन् ।
सारा बात बुझाइ आफ्नु मनको * तत्काल बिन्ती गरिन् ॥
स्वामी ! यो समचारले हजुरको * लाग्नेछ पत्ता भनी ।
मैले दूत पठाउने मन गरें * अत्यन्त दुःखी बनी ॥३७
ल्याएथे समचार जो द्विज गई * पक्का गरें त्यै सुनी ।
डाक्ने झट्ट हजुरलाई अरु क्यै * देखीनँ युक्ती पनी ॥
शंका केहि नमान्नुहोस् म अघिझैं * निर्दोष छु भूपति ।
साक्षी छन् रवि,वायु अग्नि यि तिनै* यो बातका सद्गति ॥३८॥
त्यागी देवहरू गरें वरण जो * मैले अघी नाथको ।
मेरो त्यै प्रण हो तथा शपथ हो * विश्वासका निम्तिको
यस्तो श्रीदमयन्तिले गरिसकिन् * रोएर बिन्ती जब ।
तिन्का सामु भयो ठुलो स्वर गरी* आकाशवाणी तब ॥३९॥
हे राजन् ! दमयन्तिले जति भनिन्* साँचो कुरा हो सब ।
तिन्लाई तिमिले सहर्ष गरिल्यौ * स्वीकार चाँडै अब ॥
देवाज्ञा जब त्यो सुने नृपतिले * विश्वास पक्का भयो ।
ठूलो हर्ष भई तुरुन्त मनको * सम्पूर्ण शंका गयो ॥४०
लागे भन्न बुझाइ कष्ट वनमा * ठूलो परेका घरी ।
पाएथ्यो तिमिबाट श्राप कलिले * त्यै हेतुले बेसरी ॥

मेरो देहमहाँ बसीकन भयो * झन् दग्ध पापी जब ।
छाडेथ्यो कलिले अनी हुन गएँ * पैल्हे सरीको अब ॥४१॥
शंका क्यै मनमा नमान दुखका * हाम्रा बिते ती दिन ।
यस्ता बातहरू गरी सुमुखिको * राम्रो बुझाई मन ॥
श्री कर्कोटकको लुगा नृपतिले * सम्झेर ओढ़ी लिए ।
कालो रूप हराइ त्यै बखतमा * पैह्ले सरीका भए ॥४२॥
ठूलो स्नेह बढ़ाइ स्त्री-पुरुषले * हर्षाश्रु-मोचन् गरे ।
सारा रात कुरा गरेर मनको * सन्ताप आफ्नू हरे ॥
प्रातःकाल महाँ सुसज्जित भए * वस्त्रादिले दम्पति ।
पौंचे भेट्न भनी सभा-भवनमा * आनन्द मान्दै अति ॥४३॥
राजा श्री ऋृतुपर्ण भीम दुइले * तिन्लाई देखे जब ।
पैह्ले छक्क परे पनी पछि निकै * खूशी भएथे सब ॥
चारै तर्फ ठुलो भयो नगरमा * त्यो बातको उत्सव ।
लागे श्री ऋतुपर्ण भन्न नलजी* -लाई खुशीभै तब ॥४४॥
हे राजेन्द्र ! गरें अनादर अघी * मैले नचिन्दा जति ।
झन् यो सारथि कामले त मनमा* सन्ताप मान्छु अति ॥
माफी पाउँ सबै कसूर अहिले * अज्ञानको हो भनी
हाँस्नै श्री नलले भने नृपतिले * बिन्ती गरेको सुनी ॥४५॥
हे राजेन्द्र ! हजूरका सँग बसी * अत्यन्त खूशी थिएँ ।
क्यै बातां अनुचित् भए पनि सबै * सानन्द माफी दिएँ ॥
थोरै नै सुख-दुःखका वसि कुरा * क्यै बेर त्याहाँ गरी ।
फर्के श्री ऋतुपर्णजी खुशि हुँदै * आफ्नू अयोध्यापुरी॥४६॥
केही काल त्यहाँ बसेर नलले * मागी बिदा सादर ।
थोरै सैन्य लिई हिंडे निषधको * त्यो राज्य सीमातिर ॥

बोले पुष्करका पुगी नगरमा * ल्याएँ प्रशस्तै धन ।
जूवा खेल्न तयार छु म अहिले * सर्वस्व थापी कन ॥४७॥
आफ्नू राज्य फिराउनेछ मनमा * इच्छा अझै पुष्कर !
आऊ नत्र तिमी तयार भई लौ * संग्रामका खातिर ॥
जस्ले जित्छ लिनेछ राज्य सँगमा * पत्नी सुशीला पनि ।
हाँस्तै पुष्करले भने ति नलले * फुर्ती गरेको सुनी ॥४८॥
छौ ऐह्ले दमयन्तिका सँग तिमी * सौभाग्यले जीवित ।
ल्याएछौ धन बेसरी खुशि भएँ * त्यो बात सुन्दा म त ॥
जूवा खेल्न म शत्रुका सँगमहाँ * मान्दीनँ तृप्ती कवै ।
जे भन्छौ तिमिले स्वयं प्रण गरी * स्वीकार गर्छु सबै ॥४९॥
जूवामा दमयन्तिलाई सहजै * जित्नेछु मैले जब ।
दासी झैं गरि राखुँला महलमा * पुग्नेछ इच्छा तब ॥
यस्तै पुष्करले अनेक थरिका * दुर्वाच्य बोले पनि ।
बोलेनन् नल भूप उत्तर दिने * मिल्नेछ मौका भनी ॥५०॥
जूवामा दुइ भाइ तत्पर भए * सर्वस्व थापी जब ।
हारे पुष्करले जिते नलजिले * साम्राज्य औ वैभव ॥
बोले श्री नलजी दया हुन गई * हेरेर भाई तिर ।
पैह्ले त्यो कलिले गरेर हुनगो * जुन् कर्म हे पुष्कर ! ॥५१॥
तिम्रो माथि म क्रोध गर्दिनँ यहाँ* त्यो बात सम्झी कन ।
तिम्रो अंश जती म दिन्छु खुशिले * सम्पूर्ण फिर्ता धन ॥
दाजूको सुनि बात पुष्कर भए * अत्यन्त नै लज्जित ।
पैह्ले झैं दरबारमा नल भए * तत्काल सम्मानित ॥५२

जस्तो थियो अघि उसै गरि राज्यलाई ।
थाले चलाउन सुकीर्ति ठुलो फिंजाई ॥

डाके तुरुन्त नृपले परिवारलाई ।
आए लिएर धन सम्पतिको बिदाई ॥५३॥
सारा प्रजा सुजनलाइ सुखी तुल्याई ।
भोगे सुराज्य सय वर्ष जती चलाई ॥
डाकेर ब्राह्मणहरू कन एक एक ।
गर्दा भए मख ठुलो नलले अनेक ॥५४॥
बोले सहर्ष मुनि श्री बृहदश्व ज्ञानी ।
बस्नू युधिष्ठिर तिमी दुःख क्यै नमानी ॥
फिर्ता गरे जसरि राज्य ति भूपतीले ।
त्यस्तै प्रयत्न अब गर्नु सदा तिमीले ॥५५॥
सद्धर्म नीति सब पालन नित्य गर्नू ।
हो पाप, भूप ! अपकार कवै नगर्नु ॥
तिम्रो हुनेछ नल झैं पछि राज्य फिर्ता ।
पर्दैन केहि अहिले लिन शोक सुर्ता ॥५६॥
शिक्षा सुनीतिहरूको बृहदश्वजीले ।
राजा युधिष्ठिरजिलाइ दिए खुशीले ॥
मागी बिदा घर गए बृहदश्व ज्ञानी ।
पाँचै जना त्यहीं बसे सुख शान्ति मानी॥५७।

नारदद्वारा तीर्थ-महिमा वर्णन :

चारै भाइ र द्रौपदी पनि बसी * गर्दैं थिए गन्थन ।
आएनन् किन फर्कि अर्जुन भनी * आफ्नू दुखाई मन ॥
राजन् ! पाण्डव वीरको वनमहाँ * संकष्ट देखी कन ।
आए नारदजी त्यही बखतमा * तिन्लाइ शिक्षा दिन॥५८॥

राखी आसनमा सहर्ष मुनिको * पूजा विधीले गरे ।
पाऊ नारदको पखालि जल त्यै * आफ्नू कुटीमा छरे ॥
मेरो पानुं भयो पवित्र कुटि यो * आई मुनीले यहाँ ।
केही हेतु भए बताउनुहवस् * गर्छु पुरा छिन्महाँ ॥५९
बोले नारद–दुष्ट कौरवहरू * -को दुष्टताले गरी ।
पायौ दुःख भनेर चिन्तित भएँ * त्यो बातले बेसरी ॥
जे इच्छा मनमा छ त्यो अब तिमी * मागेर लेऊ वर ।
त्यो आज्ञा मुनिको सुनीकन भने * राजेन्द्रले सादर ॥६०॥
हे सर्वज्ञ मुने ! दया हजुरको * देखेर हाम्रो प्रति ।
मेरा पूर्ण भए मनोरथ भनी * आनन्द मान्छु अति ॥
जो जो छन् शुभ तीर्थ क्षेत्र अहिले * विख्यात पृथ्वी भरी ।
इच्छा गर्दछु सुन्नलाइ सबको * माहात्म्य राम्रो गरी ॥६१
यस्तो नारदले युधिष्ठिरजिको * विन्ती सुनेथे जब ।
लागे भन्न बुझाइ तीर्थहरूको * माहात्म्य तिन्ले सब ॥
पैह्ले जुन् महिमा पुलस्त्य मुनिले * श्री भीष्मलाई भने ।
भन्छु त्यै महिमा म तीर्थहरूको * आनन्द मानी सुने ॥६२॥
जस्ले गर्दछ धर्म, ज्ञानहरूको * चर्चा नियम्मा रही ।
त्यस्लाई फल मिल्छ तीर्थहरूमा * पौंचेर मात्रै उही ॥
ठूला यज्ञ र दानले धनिकले * जे पाउने हुन् फल ।
जाँदा निर्धनले सुतीर्थहरूमा * मिल्नेछ सोही फल ॥६३
जस्तै मुख्य समस्त देवहरूमा * छन् कृष्ण योगेश्वर ।
त्यस्तै श्रेष्ठ ठहर्छ तीर्थहरूमा * साह्रै ठुलो पुष्कर ॥
जस्ले स्नान र दान पुष्कर पुगी * गर्नेछ आनन्दले ।
त्यस्का पाप अगम्यमा गमनको * काटिन्छ त्यै पुण्यले॥६४

जस्ले तर्पण नर्मदा नदि महाँ * गर्नेछ श्रद्धा गरी ।
अग्निष्टोम गरे सरी फल भई * भोग्नेछ स्वर्गै पुरी ॥
गर्ला स्नान सरस्वती र उदधी * दोभानमा जो गई ।
गाई दान गरे सरी फल मिली * बस्नेछ द्यौता भई ॥६५
जो कोशी र दृषद्वती यि दुइको * स्नान् गर्छ दोभानमा ।
त्यस्का पाप जती छुटेर खुशिले * बस्नेछ संसारमा ॥
गर्ला गोमति स्नान दान गइ जो * श्रद्धा तथा भक्तिले ।
बस्ला गैकन पितृको नगरमा * त्यो व्यक्ति आनन्दले॥६६॥
जस्ले गर्दछ स्नान ध्यान हरिको * नारायणी तीर्थमा ।
सारा पाप कटेर बस्छ पछि त्यो * श्री सूर्यको लोकमा ॥
गर्ला तर्पण श्राद्ध पितृहरुको * जस्ले गयामा गई ।
तर्लान् पितृहरू अवश्य उसका * सम्पूर्ण मुक्तै गई ॥६७॥
जस्ले दर्शन विश्वनाथ प्रभुको * गर्नेछ काशी महाँ ।
बस्ला पार्षद भै नगीच शिवको * सौख्यादि भोगी यहाँ ॥
गङ्गा औ यमुनाजिको छ बढिया * ठूलो जहाँ संगम ।
गर्ला स्नान र दान जो पुगि त्यहाँ * नाशिन्छ सारा तम । ६८॥
श्री नारायणको गएर बदरी * -मा गर्छ जो दर्शन ।
बस्ला पाप छुटेर पार्षद बनी * वैकुण्ठमा गैकन ॥
जो रामेश्वर सेतुबन्ध शिवको * गर्ला गई दर्शन ।
पाऊी निर्मल देह बस्छ शिवको * कैलाशमा गैकन ॥६९॥
ठूलो तीर्थ छ द्वारकापुरिमहाँ * विख्यात पिण्डारक ॥
त्यस्को दर्शनले हुनेछ हरिको * प्रख्यात त्यो सेवक ।
गर्ला दर्शन स्नान जुन् पुरुषले * पौंची जगन्नाथमा ।
बस्ला कल्पभरी गएर खुशिले * त्यो व्यक्ति गोलोकमा ॥७०॥

छन् धेरै अरु तीर्थ हे नरपते ! * गर्नै कती वर्णन ।
गर्नु पर्छ अवश्य मानिस भई * तीर्थादिको दर्शन ॥
येती अर्ति दिएर नारद मुनी * फर्की गएथे जब ।
सोधे धौम्यजिलाइ तीर्थहरुमा * जाने लिई मन्सुब ॥७१।

तीर्थादिको छ महिमा भनि बार-बार ।
गर्दै थिए सब मिलीकन ती विचार ॥
इच्छा युधिष्ठिरजिका गुरुले बुझेर ।
भन्दा भए पख पछी गरुँला विचार ॥७२॥

लोमश ऋषिद्वारा इन्द्रको सम्चार प्राप्त हुनु—

आए लोमशजी युधिष्ठिरकहाँ * भेट्ने इरादा गरी ।
राखी आसनमा प्रसन्न मनले * तिन्को गरे चाकरी ॥
सोधे ती मुनिलाइ धर्म-सुतले * के हेतु पाल्नू भयो ।
मेरो यो झुपड़ी पवित्र पदले * कुल्ची दिंदा भैगयो ॥७३॥
यस्तो लोमशले युधिष्ठरजिको * बिन्ती सुनेथे जब ।
लागे भन्न बुझाइ स्वर्ग-पतिको * सम्चार सारा तब ॥
भन्थे इन्द्र मलाइ अर्जुन यहाँ * शस्त्रास्त्र शिक्षा लिन
मेरो काम पनी छ शेष अहिले *बस्छन् अरु क्यै दिन॥७४॥
तिनलाई अब जित्न कोहि जनले * सक्तैन आँटे पनि ।
एक्लैले गई मार्दछन् समरमा * सम्पूर्ण शत्रू तिनी ॥
मेरो कार्य पनी छ केहि अहिले * बाँकी रहेको यहाँ ।
मैले अर्जुनलाइ खातिर त्यही * राख्दैछु स्वर्गैमहाँ ॥७५॥
यै वेला तिनीहेरुले गरिलिनू * तीर्थादिको सेवन ।
ठूलो पुण्य हुनेछ, बिल्छ सहजे * संकष्ट औ दुर्दिन ॥

योो सम्चार सबै युधिष्ठिरजिले * श्री इन्द्रजीको सुनी ।
लागे लोमशलाई भन्न खुशिले * सुन्नूहबस् हे मुनि ! ॥७६
जाने तीर्थ भनी बसेर अहिले * सल्लाह गर्दै थियौं ।
आज्ञा पाइ सुरेन्द्रको सब जना * अत्यन्त खुशी भयौं ॥
हो यो तीर्थ यहाँ यती छ महिमा * भन्ने कुरा जान्दिनँ ।
पाए लान हजूरलाइ संगमा * आनन्द हुन्थ्यो मन॥७७
हे सर्वज्ञ मुने ! बरू हजुर नै * ऐह्ले दयालु भई ।
सारा तीर्थहरू गराइ दिनुहोस् * हाम्रो सँगैमा गई ॥
हुन्थे तीर्थ पनी सबै सुफल ती * जो जो जहाँ गर्दथ्यौं ।
हामी माथि पनी दया हजुरको * साह्रै ठुलो मान्दथ्यौं ॥७८
बोले लोमश श्री युधिष्ठिरजिले * बिन्ती गरेका सुनी ।
भन्थे जानु हजूरले पनि सँगै * श्री पार्थजीले पनि ॥
मैले ता दुइपल्ट गै गरिसकें * तीर्थादिको दर्शन ।
तेस्रो पल्ट पनी हुने अब भयो * जान्छु खुशी भैकन॥७९॥

पाण्डवरूको तीर्थ-यात्रा र अगस्त्यले वातापिलाई पचाउनू-

बस्थे साथमहाँ युधिष्ठिरजिका * ज्ञानी मुनी सज्जन ।
सारालाइ लिएर पाण्डव हिंडे * आनन्द मानी कन ॥
गर्नू तीर्थ भनेर शास्त्रहरूमा * पाइन्छ जो वर्णन ।
सारा पूर्ण गरी हिंडे नियमले * सानन्द तीर्थाटन ॥८०॥
पैह्ले तीर्थ ठुलो भनीकन गए * श्री नैमिषारण्यमा ।
त्याहाँबाट प्रयाग संगम, गया * पौंचे ति क्यै कालमा ॥
धेरै दान र स्नान तर्पण गरी * फेरी हिंडेथे जब ।
पौंचे आश्रममा अगस्त्य मुनिको * क्यै कालमा पाण्डव ॥८१